

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецька обласна державна адміністрація
Чернівецька обласна рада
Генеральне консульство Республіки Польща у Вінниці
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
Чернівецька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Державний історико-архітектурний заповідник
«Хотинська фортеця»

**ХІІІ БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ,
ПРИСВЯЧЕНА 400-РІЧЧЮ
ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ**

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 22 – 23 жовтня 2021 р.

Чернівці – 2021

УДК: 94(477) (063)

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету історії,
політології та міжнародних відносин Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 2 від 29.09.2021 р.).

Редакційна колегія:

Голова: проф. О.В. Добржанський.

Члени: проф. В.М. Ботушанський, проф. М.К. Чучко, проф.
Ю.І. Макар, доц. Г.М. Скорейко, доц. Г.М. Яценюк, доц. С.В. Герегова,
доц. М.Р. Гуйванюк (відповідальний секретар), асист. О.В. Руснак.

Рецензенти:

Юрій М.Ф. доктор історичних наук, професор.

Райківський І.Я. доктор історичних наук, професор.

ХІІІ Буковинська міжнародна історико-красназнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни. Тези доповідей, Чернівці, 22 – 23 жовтня 2021 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. 184 с.

У збірнику тез учасників конференції на основі сучасних методологічних підходів розглядаються актуальні питання історичного минулого Буковини та Північної Бессарабії, історії України, історіографії, джерелознавства, історичної й політичної регіоналістики та етнології. Особливу увагу приділено 400-річчю Хотинської битви. Для науковців, студентів та широкого загалу читачів.

УДК: 94(477) (063)

ЗМІСТ

ХОТИН 1621: ВІЙНА, МІФ І ПАМ'ЯТЬ

Чучко Михайло Хотинська війна 1621 року і придунайські князівства: воєнний та дипломатичний аспекти участі Молдавії і Валахії у польсько-османському конфлікті	9
Сандуляк Віктор Польсько-литовське військо як складова армії Речі Посполитої під час Хотинської кампанії 1621 року	11
Філінюк Анатолій Місце українського народу в Хотинській війні 1621 р. та її вплив на міжнародні відносини у висвітленні М.Алекберлі.....	13
Ільків Микола Театр бойових дій Хотинської війни 1621 р. в Пруто-Дністровському межиріччі.....	14
Брехуненко Віктор Хотин 1621 і посередництво Війська Запорозького у військовій співпраці між Варшавою та донськими козаками.....	16
Korytko Andrzej Pamięć o bitwie chocimskiej w 1621 r. i jej długi trwanie w polskiej tradycji historycznej.....	18
Киркене Генуте (Не)забытый легендарный полководец – Ян Кароль Ходкевич: взгляд из Литвы.....	19

***

Балух Олексій Буковина та польсько-турецька війна 1620–1621 рр.	21
Кулаковський Петро Запізнена мобілізація: посполите рушення волинського воеводства 1621 року.....	23
Сокирко Олексій Козацький прийом Хотинської битви 1621 р. у XVIII ст.....	24
Сас Петро Про чисельність запорозьких сил у Хотинській битві	25
Коржик Віталій Погодні умови Хотинської битви 1621 р.	30
Пагор Валентин Хотинська битва (1621) та битва під Кам'янцем (1633 р.): пошук аналогій в тактиці наступу та обороні.....	32
Goszczyński Artur (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Polska) Głód i niedostatki w armii Rzeczypospolitej podczas kampanii chocimskiej z 1621 r.....	33
Позняков Денис Чисельність яничарського оджаку у Хотинській кампанії 1621 року	33
Федорук Андрій Османська елефантерія в боях під Хотином 1621 р.	35
Ротар Оксана Крилаті гусари в боях під Хотином (1621 р.). Мовою історичних джерел та музейних експонатів.....	37

Ковалець Тарас Османська імперія у кампанії проти Речі Посполитої 1621 р. (на підставі маловідомих звітів розвідки Республіки).....	39
Іваночко Альона Німецькі найманці під час Хотинської війни 1621 року згідно з «Записками німецького офіцера» та інших джерел.....	40
Яценюк Фадей Переговори та укладення перемир'я 1621 р. у Хотині.....	42
Скорейко Ганна Хотинська фортеця у міжнародних договорах кінця XVI – початку XVII ст.	44
Іжук Софія Хотинська битва в оцінках історика Тараса Чухліба.....	46
Степанков Валерій, Степанков Віталій Міфи польської історіографії про хотинську битву 1621 р. та її історичне значення.....	48
Христан Назарій Простір уявлень про Хотинську битву в «легатії» Самуеля Твардовського.....	49
Коляда Ігор, Бушура Владислав Формування уявлень про Хотинську битву (1621 р.) засобами мистецтва.....	51
Коляда Ігор, Цейгер Ігор Хотин у долі Собеських.....	53
Мельничук Богдан Художнє слово про Хотинську війну 1621 р. українській і зарубіжних літературах.....	54
Стороженко Жанна Адвентивні види рослин азійського походження в межах ДІАЗ «Хотинська фортеця».....	56
Hundert Zbigniew Bitwa pod Chocimiem 10-11 listopada 1673 roku w historiografii.....	58
Федорак Василь Хотинська війна (битва) 1621 року та формування української національної пам'яті засобами шкільної історичної освіти.....	58
Коротун Ірина, Баланюк Юліана Архітектурно-планувальні особливості споруд та укріплень Хотинської фортеці.....	60

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

Пивоваров Сергій, Калініченко Віталій Монети Молдавського князівства з Чорнівського городища	62
Драгомирецька Оксана Захисне спорядження європейського піхотинця (XVII ст.) з фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею	63
Богачик Тамара Розвиток шкільництва у Хотинському повіті у першій половині XIX ст.	65
Чебаник Віталій Земське самоврядування Хотинщини наприкінці XIX ст. – початку XX ст.	67

Ботушанський Василь Модернізаційні процеси в Чернівцях (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.	69
Валявська Катерина Бали' як фактор національної емансипації на Буковині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	70
Добржанський Олександр, Цьмух Петро Родинне дерево Степана Смаль-Стоцького.....	72
Коляда Ігор Лесь Мартович і Буковина: деякі сторінки біографії.....	74
Руснак Олександр Впровадження григоріанського календаря на Буковині: реформа єпископа Григорія Хомишина 1916 р.....	75
Ільницький Василь, Глібішук Микола Аграрне питання на Буковині у 1920-х рр. на шпальтах газети «Хліборобська правда».....	77
Піддубний Ігор Газета «Bucovina» як джерело інформації про протистояння в політичному житті Буковини груп прихильників Іона Ністора та Янку Флондора.....	79
Кучеренко Світлана Юрій Липа і Чернівці.....	81
Бестанчук Яна Чернівецький університет у перший рік радянської влади (червень 1940-червень –1941).....	83
Сандуляк Іван Заснування та діяльність історико-медичного музею в Чернівцях.....	84
Саранчук Іван Свідчення детаашаментника з Хотинщини.....	86
Холодницький Василь Виживання населення Чернівецької області в умовах повоєнного голоду.....	87
Петрова Наталія Фольклор Буковини в звітах-записах студентів Одеського державного університету.....	90
Макар Юрій З історії Буковинських історико-краєзнавчих конференцій.....	92
Гуйванюк Наталія Формування навичок усного зв'язного мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями на основі історико-краєзнавчого (буковинознавчого) матеріалу.....	94
Струтинський Владислав Діяльність культурно-просвітницьких організацій національних громад Буковини у контексті децентралізаційних процесів: деякі проблеми та можливі перспективи.....	96
КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА	
Заводовський Анатолій (Кам'янець-Подільський) Українська національна та донаціональні ідеології на українських землях: порівняльний аналіз.....	99

Гольд Ольга Історичні аспекти походження поліконфесійності в Україні: соціально-філософський розгляд	101
Королько Андрій Соціальний виступ жителів м. Снятин 1646 р.	103
Драгомирецька Оксана Захисне спорядження європейського піхотинця (XVI-XVII ст.) з фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею.....	105
Олійник Сергій Освітня політика російської влади в Східній Галичині у 1810 – 1815 рр. (на прикладі «Тернопільського краю»).....	107
Герегова Світлана, Кожолянко Олена Роль кобзарства у розвитку духовної культури України.....	108
Громакова Наталя Польський громадсько-політичний рух першої половини XIX ст.: регіональна специфіка.....	110
Доценко Віктор Польсько-єврейські відносини на правобережній Україні на початку XIX ст.	112
Бойда Андрій Громадсько-політична діяльність Василя Порайка (1888–1937 рр.) в австро-угорський період.....	113
Волошенко Вікторія Організаційна діяльність Агатангела Кримського з випуску українських популярних видань у Москві	116
Ковбаса Василь Греко-католицьке питання в контексті релігійної політики російської окупаційної влади в Галичині та Буковині (1914-1917 рр.).....	117
Мончак Олександр Сприйняття кайзерівської армії восени 1918 року киянами: внутрішні «німецькі» чинники	119
Хома Вікторія Взаємодія населення прифронтових і окупованих територій з російськими військовими в роки Першої світової війни.....	121
Шолк Олександр Російські офіцери на служби в Українській галицькій армії (1918-1920).....	123
Карнатовський Андрій Структура та порядок керування подільським краєм під час перебування польських військ у 1919 – 1920 рр.....	124
Доброчинська Валентина (Рівне) Трансформація освітньої системи в Ровенській області (1939–1941 рр.).....	126
Бабіч Олександр Діяльність органів соціального забезпечення румунської окупаційної адміністрацій в Одесі (1941 – 1944 рр.)	129
Рибін Павло (Луцьк) Антирелігійна кампанія Хрущова кін. 50-х рр. – поч. 60-х рр. на західноукраїнських землях	130
Прищепя Олена Культурний простір провінційного міста підросійської України: перспективи дослідження.....	132
Гуменюк Оксана (Рівне) Житлове питання та радянська сімейна повсякденність.....	134

Мельничук Галина (<i>Косіє</i>) Етнофестивалі як засіб відтворення гуцульської автентичності.....	135
Kizlova Antonina Electricity as the Agent Of Social Interactions Between the Inhabitants of Kyiv Dormition Caves Lavra (1911 – early 1920s).....	137

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Курущак Лариса Музейні листівки як джерело візуальної інформації про козацтво.....	139
Яценюк Галина Подорож гетьмана-емігранта Пилипа Орлика Хотинщиною 1722 р. (на основі «діаріушу подорожнього».....	140
Кравченко Дмитро Зарубіжні архіви як джерело дослідження переміщених осіб з України у повоєнний період	142
Черленяк (Керечанин) Іванна Сімейна обрядовість Закарпаття як об'єкт етнологічного дослідження: джерельна база та розробка теми в науковій літературі.....	143
Кліщинський Павло Західноукраїнська преса про першу та другу окупацію Буковини російськими військами в період Першої світової війни.....	145
Рубанець Микола Газета «Радянська Буковина», як джерело вивчення Голодомору 1946-1947 рр. у Чернівецькій області.....	147
Дяченко Вікторія Олександр Цинкаловський та його історичні студії Лемківщини.....	150
Гуйванюк Микола До питання про уточнення дати народження Марка Черемшини.....	151
Семенюк Микола Герб Садгори.....	153
Коляда Ігор, Куцик Руслан Роль особистого щастя і родинного затишку у житті та боротьбі Євгена Коновальця.....	154
Коляда Ігор, Санкович Марія Методика формування уявлень у здобувачів освіти про П.Конашевича-Сагайдачного на уроках історії України у 8 кл.....	156
Коляда Ігор, Шубер Олексій Методика формування уявлень про події воєнної історії у здобувачів освіти: на уроках історії України у 8 кл.....	158
Лаврут Ольга Козацька історія на світанку: сторінками підручників тимчасово непідконтрольних територій українській владі.....	159
Глібщук Микола, Пінцак Вадим Чи існувала культурна пам'ять про Першу світову війну в Радянському Союзі у міжвоєнну добу?.....	161

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Мінаєва Тетяна, Мінаєв Андрій Культурно-освітнє життя полонених українців у роки Першої світової війни у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина).....	163
Калішук Оксана Волинська трагедія і кресовий дискурс.....	164
Зубко Ольга Празьке повсякдення професора Василя Сімовича (1923 – 1933).....	167
Мазур Петро «Mejsce odosoblenia» в місті Береза у доли українців.....	169
Макар Віталій Українська діаспора як чинник підтримки незалежності та територіальної цілісності України (на прикладі Канади).....	171
Притулюк Василь Охорона культурної спадщини на українсько-польському порубіжжі як важливий спектр сучасних українсько-польських міждержавних відносин.....	172
Стрільчук Людмила Українське питання у поглядах польської еміграційної опозиції та на шпальтах паризької «Культури».....	174
Тичина Іван Українське питання у Другій Речі Посполитій (20– 30-ті роках ХХ століття).....	176
Філіпович Мирослава Україна: від снемів до самітів.....	177
Możgin Wiktor Kulturowy aspekt rosyjskiej neoimperialnej polityki z perspektywy państwa ukraińskiego – kultura jednak ma znaczenie.....	179
Карпо Василь «Люблінський трикутник» – елемент безпекової стратегії України.....	180
Kravchenko Nataliia The Activities of the United Nations: Problems Reforming.....	182

ХОТИН 1621: ВІЙНА, МІФ І ПАМ'ЯТЬ

Михайло Чучко (*Чернівці*)

ХОТИНСЬКА ВІЙНА 1621 РОКУ І ПРИДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА: ВОЄННИЙ ТА ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ УЧАСТІ МОЛДАВІЇ І ВАЛАХІЇ У ПОЛЬСЬКО- ОСМАНСЬКОМУ КОНФЛІКТІ

У 1620 р. Оттоманська Порта пішла на загострення відносин з польською короною, але реальні воєнні дії почала Річ Посполита, яка на початку осені 1620 р. направила до Молдавії коронну армію на чолі гетьманом С. Жолкевським, яка зазнала поразки під Цуцорою.

Осман II вважав, що після отриманої поразки нову армію Річ Посполита зібрати не зможе, а тому йому вдасться перемогти поляків без особливих зусиль в наступному, 1621 році.

Польське командування планувало вести війну з османами на чужій території, але повільний збір посполитого рушення, яке мав очолити король Сигізмунд III Ваза, змусив командувача коронної армії гетьмана Карла Ходкевича відмовитися від походу на Нижній Дунай та вдатися до оборонної тактики і чекати зустрічі з військом Османа II укріпившись під прикордонною молдавською фортецею Хотин, куди мали підійти на допомогу козаки Війська Запорозького. Прибувши під Хотин, де з 1620 р. перебував польський гарнізон, передові польські загони Любомирського стали здійснювати рейди вглиб Молдавії, до Ясс і Сучави. В околицях Хотина спротив мародерам організував пиркелаб М. Барновський.

На марші до театру бойових дій до армії султана Османа II приєдналися 6-7 тисяч вояків валаського господаря Раду Міхні та 5-тисяч воїнів молдавського воеводи Олександра Іліяша, який перед тим втік з Ясс до Романа.

19 серпня 1621 р. польсько-литовська армія, що налічувала 50-60 тисяч, була зібрана під Хотинською фортецею в укріпленому таборі. Очікували прибуття козаків.

Тим часом, козацький гетьман Яків Бородавка Нерода не надто квапився з козаками під Хотин. Перейшовши Дністер він розпустив загони козаків для спустошення молдавської території та захоплення здобичі. Зокрема, розорили Оргеїв і Сороку. Окремі козацькі загони ходили до міст Котнарь та Сучава задля розвідки та спустошення території. Один із один з них на зворотньому шляху був зупинений татарами і розгромлений основними силами турків 27 серпня біля гирла річки Редуць, що є притокою Прута. Решту козацького війська, успішно провадячи бої проти турків і татар, прибули під Хотин на

чолі з П. Конашевичем Сагайдачним, який замінив гетьмана Я. Бородавку.

В кінці серпня на шляху до Хотина султан усунув від влади молдавського господаря Олександра Іліяша, оскільки з'ясувалося що він виявив недбальство при переході османського війська і був заарештований. Тимчасово обов'язки господаря Молдавії було доручено виконувати валаському воєводі Раду Міхні.

Власне бойові дії під Хотином розпочалися 2 вересня, коли султанське військо прибуло в його околиці і одразу напало на загін козаків, змусивши їх відступити в табір, що знаходився вгорі над Дністром.

Брак продовольства, його дорожнеча, через перепинення комунікацій татарами, викликали невдоволення у польських вояків, які свою злість стали виміщати на місцевих купцях, вбачаючи в них, як і загалом в жителів Молдавії, шпигунів і ворогів, нападаючи на них.

Тим часом, султан Осман II основні свої сили зосередив на штурмі укріпленого табору противника, у якому сконцентрувалися польсько-литовські війська та козаки Війська Запорозького. Упродовж всього місяця вересня, війська падишаха, зазнаючи значних втрат, без успіху, раз за разом, пробували оволодіти укріпленнями противника, надаючи особливої ваги здобуттю табору козаків, які своїми вилазками особливо дошкуляли османському володарю. Загони придунайських князівств разом з іншими підрозділами, зокрема татарами, також брали участь у боях під Хотином.

Паралельно з військовими зіткненнями йшли переговори про врегулювання конфлікту, які почалися за посередницьких зусиль молдавського господаря Олександра Іліяша та валаського воєводи Раду Міхні майже одразу після початку війни. У подальшому посередником у перемовинах між османами і польською стороною виступив воєвода Валахії Раду Міхня, посланець якого уродженець Криту Костянтин Батіста Вевеллі неодноразово відвідував табір коронного війська під Хотином і зіграв в перемовинах важливу роль.

Воєнні дії під Хотином затягувалися. Спроба генерального штурму польського табору після усунення султаном зі своїх посад великого візира та аги яничар, у якому мали взяти участь усі війська, будь то турки, молдавани чи валахи, завершилася невдачею. Блискавичної перемоги у Османа II не вийшло, а довготривалої війни Порта намагалася уникати. Водночас Річ Посполита теж відчувала певні

труднощі. Тому обидві сторони стали схилитися до примирення на умовах, прийнятних для противника.

9 жовтня 1621 року було підписано Хотинську мирну угоду. Фортецю Хотин поляки передали за відсутності молдавського господаря воєводи Валахії Раду Міхні.

Таким чином, Хотинська війна 1621 р. стала кульмінацією напружених відносин між Річчю Посполитою і Оттоманською імперією. Під час воєнного конфлікту під Хотином правителі придунайських князівств відіграли важливу посередницьку роль у проведенні мирних переговорів навіть під час воєнних дій, в яких, виконуючи васальний обов'язок, змушені були брати участь і їхні війська.

Віктор Сандуляк (*Хотин*)

ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКЕ ВІЙСЬКО ЯК СКЛАДОВА АРМІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПІД ЧАС ХОТИНСЬКОЇ КАМПАНІЇ 1621 р.

Загальний огляд (з врахуванням нових досліджень) історії ролі польсько-литовського війська, як складової армії Речі Посполитої у завершальній фазі війни 1621 р. під Хотином, є актуальним у рік відзначення 400-ліття цієї події.

На початку XVII ст., основою армії Речі Посполитої для участі у війні було наймане кварцяне військо, значна частина якого була розташована на території України (що було пов'язано із захистом її східних кордонів та придушенням місцевих народних повстань). Це військо утримувалося за рахунок четвертої частини з королівських прибутків – так званої кварти, звідси і його назва.

Кварцяне військо складалося з важкої (рейтари), середньої та легкої (гусари, панцирні козаки) кінноти, кавалерії змішаного типу (призначеної для ведення бою як в кінному, так і пішому строю) (драгуни) і піхоти – німецького, польського та угорського строю.

У 1620 р. між Річчю Посполитою та Османською імперією розпочалася, так звана, «зачіпна» війна. У вирішальній битві під Цецорою цілковиту перемогу отримало турецько-татарське військо під командуванням бейлербея Очаківсько-Сілістрійського еялету Іскендера-паші. Під час цього молдавського походу коронний гетьман Речі Посполитої С. Жолкевський загинув, польний гетьман С. Конецьпольський попав у полон, а основний склад кварцяного війська був повністю знищений. Тому, коли на початок 1621 р. з боку Оттоманської Порту з'явилася нова загроза, Річ Посполита змушена

була терміново готуватися до наступної війни та створювати нову армію.

Починаючи з ХІХ ст. чимало публікацій прямо чи опосередковано містять інформацію, що стосується історії армії Речі Посполитої у Хотинській війні. Це праці Ю. Третьяка, І. Крип'якевича, А. Алекберлі, С. Ряшби, В. Брехуненка та ін.

Значну увагу висвітленню загального стану коронного та литовського війська, що взяло участь у битві під Хотином 1621 р. приділено, також, у польській історіографії.

Грунтовним дослідженням, що стосується збройних сил Речі Посполитої, які брали участь у Хотинській війні є монографія українського науковця П. Саса. У ній він, наприклад, описує процес формування кварцяного війська, під час якого командир підрозділу (контрактант), «затягував», тобто, вербував на військову службу солдатів, не з власної ініціативи і не від свого імені, а за велінням та від імені певного володаря. Сформоване на такій основі військо називалося «затяжним» і набуло поширення у Речі Посполитій.

Польсько-литовські підрозділи, що брали участь у Хотинській виправі, входили до складу затяжного війська, головнокомандуючим якого, був великий гетьман литовський і воєвода віленський Я.-К. Ходкевич, а його заступником коронний підчаший С. Любомирський (мав повноваження гетьмана польного коронного).

До складу польсько-литовського війська, також, слід віднести і лісовчиків – особливий підрозділ легкої кінноти. Вони воювали не за платню, а заради слави й наживи. Свою назву лісовчики отримали в 1607 р. по імені їхнього отамана, колишнього литовського гусарського ротмістра О.Ю. Лісовського.

Вагомим доповненням до вивчення історії ролі полько-литовського війська у Хотинській війні є нові іконографічні джерела, адже до недавнього часу була відома тільки одна гравюра італійця Дж. Лауро, яку він створив у 1624 р.

Що стосується посполитого рушення, яке було головною збройною наступально-оборонною силою Речі Посполитої на початку ХVІІ ст., та його допомоги, котру так чекали оборонці Хотина (адже потерпали від голоду й нестачі боєприпасів), то воно, у визначений час, так і не зібралось – війна закінчилася без його участі.

Таким чином, у складі полько-литовського війська, яке брало безпосередню участь у бойових діях під Хотином у вересні-жовтні 1621 р., були підрозділи кінноти і піхоти кварцяного (затяжного) війська Речі Посполитої та невеликий підрозділ лісовчиків.

Анатолій Філінюк *(Кам'янець-Подільський)*
**МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНІ
1621 р. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У
ВИСВІТЛЕННІ М. АЛЕКБЕРЛІ**

Питанню про участь українського народу в Хотинській війні 1621 р. присвятив дві монографії, що побачили світ через два і більше десятиліття після його смерті, азербайджанський радянський літературознавець, філософ, один час ректор Азербайджанського державного університету, голова Союзу письменників Азербайджану, талановитий журналіст і громадський діяч Мамед Кязім Алекбер огли.

У першій книзі «Хотинская война (1621 г.)», виданій у Чернівцях 1957 р., автор показав військово-політичну історію Хотинської війни, обґрунтував тезу про славу українсько-польської зброї і глибокі внутрішні та міжнародні потрясіння, які пережила Османська імперія після поразки під Хотином на Дністрі.

М. Алекберлі у другій книзі «Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков», яка побачила світ до 340-річчя Хотинської війни у далекому 1961 р., наголосив на обмеженості джерел, а ті, які були доступними, не давали вичерпних свідчень з усіх питань означеної ним теми дослідження; з іншого боку, дослідник особливо наголосив на простеженні тенденційності деяких авторів, що, в свою чергу, вимагало певної обережності при використанні відомостей, введених ними в науковий обіг. Автор також підкреслив, що голландський славіст Т. Еекман, виступаючи на IV Міжнародному конгресі славістів у 1958 р., припустився помилки, чим фактично заперечував вирішальну роль російського та українського народів у боротьбі проти турецько-татарського нашествия на Європу.

Посилаючись на працю М. Петровського «Военное прошлое украинского народа», дослідник зазначив: «Вивчаючи історію українського народу, ми бачимо, що він незмінно боровся проти спроб іноземних загарбників закабалити його. Протягом своєї історії цей народ, проявляв високі риси організованості, героїзму, хоробрості і самопожертви. Боротьба українського народу за свою свободу була тяжка, але ніколи він не падав духом, не мирився, а боровся. В результаті загарбники завжди були биті і виганялись з української землі».

М. Алекберлі також виділив особливе значення в історії героїчного минулого українського народу Хотинської війни 1621 р., яка відіграла важливу роль не лише для України, а й для всіх

слов'янських народів, котрі боролися проти турецької агресії. Адже султанська Туреччина розраховувала у результаті цієї війни захопити Україну, перемогти Польщу і тим самим відкрити собі дорогу до Московської держави й в Західну Європу.

Аналізуючи історіографію, він різко критикував як дворянських і буржуазних істориків М. Костомарова, Д. Яворницького (щоправда, в іншому місці називав його крупним дослідником історії запорозького козацтва), українського буржуазного націоналіста М. Грушевського, натомість позитивно оцінив документальне видання «Жерела до історії України-Русі» (т. VIII) з передмовою І. Крип'якевича, назвавши його видатним істориком.

Як засвідчує аналіз, висвітленню подій Хотинської війни в монографії передували розгляд становища України в другій половині XVI – першій половині XVII ст., розвитку польсько-турецьких відносин; характеристика Туреччини і Кримського ханства у цей самий період; аналіз турецько-татарської агресії в Україні, а також морських і сухопутних походів запорозького козацтва на Туреччину й Крим та їх історичне значення. Відтворенню самої війни і вирішальній ролі у ній українців присвячено 85 сторінок найбільшого розділу дослідження. Загалом у праці достатньо об'єктивно висвітлено як перебіг бойових дій, котрі стали переломним моментом в історії Османської імперії, так і участь у них козацьких військ з наголошенням про їх вирішальну роль у війні українського народу.

Микола Ільків (Чернівці)

ТЕАТР БОЙОВИХ ДІЙ ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 Р. В ПРУТО-ДНІСТРОВСЬКОМУ МЕЖИРІЧЧІ

Знакова за масштабами Хотинська війна 1621 р. точилася як на суходолі, так і в акваторії Чорного моря. Основні ж бої на шляху армій до Хотина, як і власне генеральна битва, відбулися в Пруто-Дністровському межиріччі. Тому реконструкція шляхів просування військ і перебігу проміжних боїв, а також поля битви під Хотином є ключовими питаннями у вивченні Пруто-Дністровського театру бойових дій 1621 р. Попри ґрунтовні дослідження в цьому напрямку (Алекберлі 2011; Рашба, Подгородецкий 1971; Рашба 1985; Podhorodecki 2008; Majewski 1990; Moszczyński 2006; Сас 2011, 2012, 2014) чимало аспектів продовжують залишатися нез'ясованими та дискусійними, через що подальші студії з вивчення поля Хотинської битви та окремих ділянок театру війни загалом і надалі залишаються актуальними.

Запорозьке військо на чолі з Яковом Бородавкою 8 серпня переправилося на правий берег р. Дністер під Могилевом-Подільським, після чого більшість козаків окремими загонами розсіялися територією Молдавського князівства, здійснюючи розвідувально-диверсійні операції на шляху ворога і поповнюючи власні запаси. Вони розорили околиці Сорок і Оргієва, дісталися Степанівців (рум. Ștefănești), звідки здійснювали рейди на Сучаву і Ясси.

Основні сили турецького війська 27 серпня дісталися гирла річки Радавець (в районі сучасного населеного пункту Редуць-Прут (Румунія) (Сас 2014), де переправилися на лівобережжя Пруту і зав'язали бій із козацьким загоном, чисельністю приблизно 260 чоловік, який повертався із рейду з околиць Сучави. Орієнтовно 70 чоловік (за іншими даними, 40 або 90) засіли в печері, чинили героїчний супротив, але за наказом Османа II були викурені димом і загинули. Лише одна з відомих у регіоні печер, – Буковинка (5155 м) біля с. Стальнівці, – відповідає всім наведеним у джерелах характеристикам: 1) порожнина у скелях; 2) вузька, але, в той же час, досить значних розмірів; 3) із джерелом води всередині. Саме її варто розглядати як основний орієнтир при локалізації місця бою і шляху просування основного турецького обозу давньою і найбільш короткою дорогою до Хотина (що знайшло також відображення у місцевій топоніміці та переказах).

Фактично одночасно зі стоянкою турецького війська (що було, очевидно, не випадково) 27–28 серпня відбувся великий бій між татарським військом і запорожцями, які, після прибуття з Варшави Петра Сагайдачного, вирушили з-під Могилева до Хотина. В районі сучасного с. Іванівці раптовим нападом татари вдерлися у козацький стан, завдаючи дошкульних втрат і грабуючи вози. Запорожцям вдалося відбити атаку, але це змусило їх відійти на північ й «оточитися табором у степовій глушині» біля с. Комарів. З рештками козацького табору можна пов'язати підпрямокутне укріплення в уроч. Замчисько (210×250 м). Попри значні втрати, запорожцям все-таки вдалося прорвати татарський заслін і вже під прикриттям табору продовжити рух до Хотина. Ймовірно, через такі прорахунки Яків Бородавка був позбавлений гетьманської булави.

Для реконструкції поля битви 02.09–09.10.1621 (близько 25 км²) особливо цінні іконографічні матеріали: гравюра Джакомо Лауро «Bellum inter Polonium et Turcam anno domini MDCXXI» (1624); живописне полотно, яке приписують Пітеру Снаерсу; портрет принца Владислава-Сигізмунда Вази на коні (школа П. Рубенса, після

1624 р.); мініатюри з турецької хроніки «Şehnâme-i Nâdirî»; а також більш пізні роботи (особливо Ромейна де Хоге 1674 р., Якоба ван дер Шлея 1769 р.), які подають зображення таборів 1673 р., решток земляних укріплень 1621, 1673 рр., важливі орієнтири (наприклад, Траяновий вал).

Війська Речі Посполитої сконцентрувалися на правому березі Дністра південніше Хотинського замку. Так, укріплений ровами і валами (з бастеями (в т.ч. ронделями) і реданами) польсько-литовський табір розташовувався переважно між двома струмками з глибокими долинами і займав площу до 2 км², сягаючи із західної напільної сторони перехрестя сучасних вулиць Лесі Українки та Незалежності (з передовими шанцями – орієнтовно 3 км²; до району перехрестя вулиць Кліща та Незалежності). Окремим оборонним пунктом стала мурована Миколаївська (Красна) церква, залишена серед спаленого напередодні поляками містечка (близько 15 га, на мису між злиттям струмків і сучасною вул. Кутузова, уроч. Старе Місто).

Козацький табір був розташований нижче за течією ріки на рівнинній береговій терасі, мав прямокутну форму, двоє воріт і площу до 0,7 км² (крайня південна межа – яр на північній околиці сучасного с. Анадолі, кінець вул. Яцюка).

Стосовно турецьких позицій впевнено можна говорити про локалізацію командного спостережного пункту Османа II на городищі Дарабани-Замчище (багаточарова археологічна пам'ятка) (Ільків 2011), а також т.зв. нижнього табору, який фактично співпадав з територією зараз затопленого водами Дністровського водосховища с. Дарабани (близько 0,8 км²).

Подальше опрацювання писемних й іконографічних джерел, польові дослідження (насамперед археологічні) дозволять уточнити локалізацію та характеристики різних об'єктів на Пруто-Дністровському театрі бойових дій Хотинської війни.

Віктор Брехуненко (Київ)

ХОТИН 1621 І ПОСЕРЕДНИЦТВО ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО У ВІЙСЬКОВІЙ СПІВПРАЦІ МІЖ ВАРШАВОЮ ТА ДОНСЬКИМИ КОЗАКАМИ

З кінця XVI ст. Річ Посполита робила спроби використати Військо Запорозьке як посередників у справі залучення донських козаків. У 1590 р., коли нависла загроза війни з Туреччиною конституція сейму вперше висунула ідею набрати на військову службу донських козаків за посередництвом українських. Під час Московської Смути

запорожців для затягування у події донців використовували обидва Самозванці. Але король Зигмунт III під час свого походу 1609 р. не розглядав Військо Донське як вартий уваги військовий компонент. Утім, уже королевич Владислав залучав українських козаків для агітації Війська Донського, і контингенти донців з'явилися у його табори.

Однак Варшава не підходила до донської проблеми системно й не використала тих переваг, які дало б їй налагодження тісних контактів з Доном. Адже донські козаки усвідомлювали себе окремою етно-соціальною спільнотою, відмінною від усіх сусідів (з московитами включно), культивували ідею самодостатності Війська Донського під віддаленим патронатом християнського володаря, аж до 1670-х рр. рішуче протистояли спробам Москви накинати реальне підданство та втручатися у внутрішні справи Дону. На такому тлі, враховуючи ймовірне посередництво українських козаків, які до середини XVII ст. мали потужні впливи на Дону, король Речі Посполитої мав непогані шанси претендувати на роль отого віддаленого протектора Війська Донського. Але по факту Варшава обмежила свої претензії лише до військової співпраці без наміру глибше вникати в донську проблематику.

Продемонстрована донськими козаками готовність найматися на військову службу до польського короля далася взнаки під час Хотинської війни 1621 р. Тоді в шляхетських колах знову виринула ідея залучити донців і використати для цього українських козаків. Ще в 1620 р. невідомий автор трактату про оборону Речі Посполитої перед турками пропонував загітувати українських козаків, щоб ті намовили «своїх побратимів донців», звабивши королівською платнею. Посланці від Яцька Бородавки – отаман Соколка та ще двоє козаків – з'явилися на Дону влітку. Запорожці агітували донців долучитися до Війська Запорозького, якого зібралося 40 тис. для відсічі туркам. Обіцяли донським козакам королівську платню. При цьому однак – що показово – не показували королівського листа, адресованого безпосередньо Війську Донському. Обходилися одним із листів Зигмунта III до Війська Запорозького. Реакцію Війська Донського можна назвати сприятливою для Варшави, враховуючи присутність на Дону царського посланця. На позір донці відмовили, бо частина з них нібито перебувала на морі. Але переконували Соколку, що, «як прийдуть з моря, і вони за ними ж підуть». При цьому «посланців запорозьких відпустили козаки з Дону з великою честю і коней їм на дорогу дали».

На такому тлі розрахунки в річпосполитському таборі під Хотиним побачити значний контингент донців виглядають цілком зрозумілими. За наслідками посольства отамана Соколки П. Сагайдачний, швидше всього, щиро обнадіював Я. К. Ходкевича та королевича Владислава. З огляду на те, що до козацького гетьмана регіментарі прислухалися, його слова падали на сприятливий для формування очікувань ґрунт. Відтак саме навіювання гетьмана і спровокували як спеціальне розпускання для турецьких вух чуток про те, що от-от донські підрозділи увільнуться у військо. Ці чутки помістили у своїх щоденниках Якуб Собеський, Прокоп Збігневський, Станіслав Любомирський, Мафей Титлевський, а також хроніст Яким Єрлич

Один із компутив річпосполитського війська під Хотином подає 200 донців. Цифра навдивовижу збігається і свідченнями С. Опухтіна. Самі донські козаки в 1632 р. оцінювали свою присутність під Хотином в 700 чол.. Враховуючи той факт, що жоден із авторів щоденників не фіксує реального долучення донців після появи 1 жовтня послів, ці 200 чи 700 донців влилися до війська ще влітку однією або кількома партіями. За В. Демболецьким, 7 вересня якісь донці допомагали українським козакам відбивати атаку татар.

Andrzej Korytko (*Olsztyn, Polska*)

ПАМ'ЯТЬ О БИТВЕ ЧОЦИМСКИЕJ В 1621 Р. I JEJ ДЛУГИЕ ТРАВАНІЕ В ПОЛСКИЕJ ТРАДИЦИИ

Referat przedstawia, jak batalia chocimska funkcjonowała w pamięci zbiorowej społeczeństwa Rzeczypospolitej; kto tę pamięć kreował i jakich środków używał, aby ona przetrwała następne dziesięciolecia. To swego rodzaju rekonesans przede wszystkim po polskim dorobku literacko-artystycznym. Przegląd tej spuścizny prowadzi do kilku spostrzeżeń. Pierwsze utwory, powstałe bezpośrednio po bitwie, były pochwałą zbiorowego męstwa wojsk Rzeczypospolitej i wspomagających je Kozaków. W miarę upływu czasu zaczęto kształtować chocimski mit, sławiąc bohaterstwo hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza. Szczególne zasługi w upowszechnieniu kampanii chocimskiej w pierwszej połowie XVII wieku położył ceniony w Europie poeta Maciej Kazimierz Sarbiewski. Jednak wystawił on swoisty pomnik nie tylko Chodkiewiczowi, ale i królewiczowi Władysławowi, który z powodu choroby nie brał udziału w obronie Chocimia.

Пам'ять о баталіі chocimskiej претрвала рóвнєз дїєкі твóрчóсї маларскїє. Щечóгólnє артысци твóрззчý в ХІХ вієку, а вїєч в часіє, кїєдї Пóлска бýла под зaborамї, впłyвали на wyobraźнїє odbiorców, pokazując chwałę polskiego орєзз ку pokrзєпїєнїє сэс. Nїєкtóрэ з

obrazów, jak choćby *Chodkiewicz pod Chocimiem* autorstwa Józefa Brandta, do dziś angażują emocjonalnie odbiorców.

Генуте Киркене (*Вильнюс, Литва*)
(НЕ)ЗАБЫТЫЙ ЛЕГЕНДАРНЫЙ ПОЛКОВОДЕЦ – ЯН
КАРОЛЬ ХОДКЕВИЧ: ВЗГЛЯД ИЗ ЛИТВЫ

Традиция общей истории литовцев и украинцев, их общего культурного и художественного наследия продолжается в течение многих столетий. Исторические события прошлого, выдающиеся личности, ставшие объектом культурной памяти, одновременно становятся некоторыми носителями культурных или политических ценностей.

В этом году исполняется 400 лет со дня Хотинской битвы за Центральную Европу и смерти величайшего полководца Литвы Яна Карола Ходкевичюса. Масштаб и драматическое напряжение Хотинской битвы не только поразили людей того времени, но и привлекли внимание более поздних ученых и военных исследователей. Это была победа вооруженных сил Речи Посполитой под Хотином над агрессивной Османской империей. Фактически, эта битва решила не только судьбу Речи Посполитой, но и, по сути, судьбу европейской христианской цивилизации, поскольку, в случае поражения, прилив войны прокатился бы дальше по территориям европейских стран. Таким образом, в этой битве Великий гетман Литвы Я.К. Ходкевичюс, командовавший объединенной армией, также защищал границы европейской цивилизации.

Ян Кароль Ходкевич происходил из семьи, которая занимала важное место в политической и культурной жизни государства в XV–XVII вв. которая была ответственна за значительные процессы в обществе и государстве ВКЛ – генезис церковной унии, интеграцию православного общества ВКЛ, в процесс политической нации ВКЛ, формирование формаций господского общества и, наконец, традиции государственности ВКЛ. Известность семьи указывала на то, что он с детства «претендовал» на принадлежность к высшему дворянству.

Будущий военачальник получил прекрасное образование. Он учился в Иезуитской академии в Вильнюсе, продолжил обучение в университетах Ингольштадта и Падуи, совершил путешествие на Мальту, где заинтересовался военными делами. Он быстро освоил секреты артиллерии, огнестрельного оружия, искусство осады и строительства укреплений, а также тактику ведения морской войны. На Западе он посвятил себя изучению исторической литературы, трудов теоретиков военного дела, составлению планов и схем

сражений, а также практической военной подготовке армий. Его интересовали инновации в военной тактике, «тактика засад» западноевропейской войны, а также особенности нового типа голландской профессиональной армии, в которой ключевую роль играли пехотинцы, успешно использовавшие мушкеты и зажигательные устройства.

Ян Кароль Ходкевич провел ряд знаменитых сражений против шведов, московитов и турок, но его прочная слава воина-победителя, на века сохранившаяся в исторической памяти, была завоевана в 1605 г. при Саласпилсе (Кирхгольме) в Ливонии, когда он разгромил могучую армию шведского короля Карла IX с силами в три раза меньшими, чем у него. Победа в этом сражении прославила Ходкевича на всю Европу и за ее пределами.

В своей последней битве, под Хотиним (Украина) в 1621 г., он возглавил объединенные войска Республики двух народов, где успешно отразил нападение гораздо более многочисленных турецких и крымско-татарских армий, тем самым остановив их дальнейшее проникновение в Центральную Европу.

Он прославился не только как блестящий военный стратег и тактик, но и как талантливый организатор и администратор, отличавшийся большим рвением и католической набожностью. Он основал город Кретинга, который до конца XVIII в. назывался Каролштад, и предоставил ему права Магдебурга; построил школу в Скуодасе (Йоханнесбурге); основал иезуитскую коллегию в Кретинге, создал оборонительную систему ВКЛ – построил бастионные крепости в своих владениях в Быхове и Ляховичах; а затем основал иезуитские церкви, алтари и монастыри на других территориях Великого княжества.

Взгляд из Литвы на историческую и культурную память о великом полководце.

В отделе Редких книг Вильнюсского университета хранятся 12 редких книг XVI и XVII вв., принадлежавших великому полководцу Яну Каролю Ходкевичусу. Все эти книги имеют рукописную надпись в верхней части титульного листа. *Ex libris Joannis Caroli Chodkiewicz.* Описывая книги Я.К. Ходкевича с тематической точки зрения, можно сказать, что книги по теории и практике ведения войны (пять из двенадцати книг) являются наиболее распространенными темами, близкими сердцу и интересам владельца. Это вполне естественно. Библиотека одного из величайших европейских полководцев своего времени должна была стать выражением его интересов. И найденные работы подтверждают это.

В этом году Я.К. Ходкевич поднялся на борьбу с собственным забвением. В 400-ю годовщину со дня смерти Великого гетмана ВКЛ было выдвинуто множество инициатив по увековечиванию его памяти и возрождению исторической памяти (памятник хорельеф, выставки картин, рукописей, редких книг, конференции, памятные мероприятия и т.д.). Одним из самых важных из них является присвоение имени Великого гетмана Литвы Я.К. Ходкевичуса мотопехотной бригаде «Жемайтия» Вооруженных сил Литвы.

Согласно своему завещанию, Ходкевичус хотел быть похороненным в Кретинге в могиле своей первой семьи, которая находится в католической церкви Благовещения Пресвятой Девы Марии. Поскольку его останки до сих пор не найдены, был создан кенотаф, в который поместили шесть капсул с символическими артефактами, связанными с великим Гетмоном – землей из его побед, его жизнью и местами захоронения (в том числе в Украине), а также желудями из дуба, увековечивающего его память.

Таким образом, характеризуя военный талант Я.К. Ходкевичуса, можно смело сказать в память о нем *Impravidus pro patria mori* – Бесстрашный умереть за отечество.

***

Олексій Балух (Чернівці)

БУКОВИНА ТА ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1620–1621 рр.

Впродовж перших десятиліть XVII ст. загострилися польсько-турецьких відносин, пов'язані із посиленням впливу Польщі на Молдавію і з постійними козацькими набігами на володіння Османської імперії.

Польща намагалася тримати Молдавію у сфері свого впливу і принагідно відправляла туди свої війська. Усе це бентежило османів, які хотіли змінити дану ситуацію на свою користь. 3 лютого 1619 р. молдавський господар переорієнтувався на Польщу та просив С. Жолкевського прибути до Хотина йому на допомогу. Останній зумів швидко зібрати 10 тис. війська.

Влітку 1620 р. турецько-татарське військо, очолюване Іскандерпашею пішло війною. У відповідь, поляки 22 серпня форсували р. Дністер і зупинилися у Хотині, а вже 24 серпня з Буковини виступили проти турків. Обидві армії зустрілися 18 вересня 1620 р. під Цецорою. У ніч з 6 на 7 жовтня коронне військо було вщент розгромлене. Після перемоги, татарські та молдавські загони

здійснили напади на подільські та покутські землі, можливо, і на буковинські землі.

Вищезгадані події переросли у 1621 р. у війну, яка отримала назву Хотинської. Причини, хід і наслідки цієї битви достатньо висвітлені у вітчизняній та зарубіжній історіографії, проте потрібно виокремити деякі важливі факти, що вплинули на міжнародне становище буковинського краю.

Спочатку ні османи, ні поляки, не розглядали Хотин основним місцем протистояння. Проте саме Хотин, займав найвигідніше стратегічне становище для оборони, а також те, що фортеця перебувала тоді під владою поляків. Турки не наважилися б форсувати Дністер поблизу позицій противника і змушені будуть вступити з ним у бій.

Військові дії тривали з 2 вересня до початку жовтня 1621 р. І турки, і поляки поспішали укласти мир, оскільки війська обох сторін були вкрай виснажені, зазнали чималих втрат, а території Буковини і Поділля були вкрай спустошені.

Мирні переговори розпочалися 2 жовтня і завершилися підписанням прелімінарного договору вже 9 жовтня 1621 р. В історіографії він отримав назву Хотинський мирний договір або трактат. Статтю 6 даного договору передбачалося, що на молдавському господарському престолі повинні повсякчас сидіти особи, котрі б не порушували миру та виявляли належну повагу до польського короля. У статті 8 поляки зобов'язувалися передати Хотин господарю Молдавії, а також про взаємне відпущення полонених. Після того як турецько-татарська армія покинула Хотин, замок було передано валаському боярину Катарджі, який у свою чергу передав його представнику «молдавської шляхти» Костянтину. Проте мир довго тривати не міг, оскільки навіть після його ратифікації (12–21 лютого 1623 р.) між сторонами виникали суперечності з тлумаченням тексту трактату, зокрема щодо Молдавії.

Землі Північної Буковини та Хотинщини зазнали тоді чималих спустошень. Турецько-татарські війська мордували та забрали у полон тисячі людей, відбирали все продовольство, спалювали міста і села. Населення, рятуючись від них, ховалося у горах та лісах, де об'єднувалося у загони опришків, які у 1621 р. активізували свою діяльність. Вони здійснювали напади на господарства молдавських бояр, які брали участь у цій війні на боці осман.

Отже, наведені факти яскраво ілюструють специфіку польсько-молдавських відносин та місце у них Буковини на початку XVII ст., але ще більшою мірою засвідчують політико-стратегічну вагу, яку

надавали Хотинському замку державні діячі Речі Посполитої, Османської імперії та Молдавської держави. У прикордонних з Польщею районах, що стали об'єктом постійних набігів як польських, так і турецько-татарських військ, становище залишалося напруженим. Таким чином, в цей час зростає роль Хотинської фортеці, а володіння нею було ключем до Молдавії.

Петро Кулаковський (*Острог*)

ЗАПІЗНІЛА МОБІЛІЗАЦІЯ: ПОСПОЛИТЕ РУШЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА 1621 РОКУ

У промові простежується процес мобілізації збройних підрозділів з Волинського воєводства на Хотинську війну. Охарактеризовано організацію хоругов повітового жовніра. На цьому настоювала волинська шляхта, демонструючи таким чином розширення власних самоврядних прав. Не випадково, що така ініціатива була зустрінута без особливого оптимізму в Варшаві, де вважали, що протидія турецькій агресії має носити централізований характер. Згадано про інші формування волинського походження, які взяли участь в битві під Хотином. Основна увага в дослідженні присвячена аналізу організації посполитого рушення. Простежено зміни законодавчої бази щодо загальної мобілізації шляхти, здійснені на сеймах 1620 і 1621 рр. Відзначена в цілому прихильна позиція шляхти стосовно цієї мобілізації. Звернено увагу на особливостях формування посполитого рушення власне на Волині, зокрема на особливому критерії виставлення числа вояків від маєтностей. Істотний вплив, як прямий, так і опосередкований (через знищення маєтностей), на цей процес здійснювали регулярні татарські напади на регіон. Волинська шляхта виявила достатньо високий рівень патріотизму, виставивши на попис під Глянянами бл. 2,5 тис вояків. Аналіз структури цього мобілізованого війська показує, що в ньому виразно домінувала кіннота, яка в протистоянні з османськими військами була менш ефективною, ніж піхота (бл. 20% від мобілізованих сил). У цій кінноті домінували легкоозброєні вершники (козаки, п'ятигорці, гайдуки) – понад 68% від загального складу. Важкоозброєна кіннота (гусари, рейтари), яка мала більш шанси на успіх в боротьбі з ворогом, складала лише трохи більше 13% посполитого рушення. Подібна його структура переконує в тому, що таке військо могло бути частково ефективним як один з елементів оборони Волині від татарських нападів, але не здатне було здійснювати успішні дії проти османського війська. Як наслідок, з одного боку, мобілізаційні заходи (саме в контексті посполитого рушення) виглядали більше

демонстрацією військового потенціалу, ніж реальним заходом, здатним вплинути на співвідношення сил між противниками. З іншого боку, подібні демонстративні дії, все-таки, мали частковий ефект, оскільки в турків створювалося враження про готовність всього політичного народу протистояти їх просуванням в глиб Речі Посполитої. З огляду на це, слід вважати, що скликання посполитого рушення певним чином вплинуло на підписання перемир'я між сторонами, хоч, поза всіляким сумнівом, справа розгортання більш масштабної війни вирішувалася під Хотинном.

Олексій Сокирко (*Київ*)

ХОТИНСЬКА БИТВА 1621 Р. В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — XVIII СТОЛІТЬ

Хотинська перемога стала знаковою подією не лише у воєнній історії українського козацтва, але й значною мірою посприяла виробленню в його колективній свідомості образу славного лицарства, захисників «милої вітчизни», Речі Посполитої від загрози зі Сходу. «Хотинська легенда», котра одразу ж була піднята на щит панегіристами й літописцями початку XVII ст., стала головним легітимаційним аргументом для вчорашніх найманців, котрі вітепер позиціонували себе як шляхетну лицарську спільноту й претендували на гідне місце у військово-політичній системі польсько-литовської держави. Втім, з часом, особливо після Козацької революції середини XVII ст. її значення в ідеологічній програмі козацтва дещо підупало: Військо Запорозьке змагалось за свій суверенітет, воюючи проти Речі Посполитої, котра з «матері» перетворилася на «мачуху» козацька політія часто укладала союзи з Кримським ханатом і Османською імперією, в контексті яких згадувати про перемоги над «бусурманами» часами було не політкоректно. До того ж, наприкінці століття у переліку перемог з'явилися нові битви — оборони Чигирини 1677-1678 рр. та Віденська перемога 1683 р., котрі актуалізували нову георойку перемог над ворогами християнства.

В наративах XVIII ст. Хотинська війна й подвиги козаків згадувалися ще рідше й практично завжди в контекстах, де йшлося про життя й діяльність гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного — фактично першого великого очільника українського козацтва, від якого інтелектуальна традиція Гетьманщини вела відлік своєї політичної історії. Хотинська битва стала масштабною й вражаючою декорацією, котра глорифікувала подвиги козаків та їх очільників,

обґрунтувала ї статус, яко лицарської верстви, легітимізувала їх політичну еліту.

Петро Сас (Київ)

**ПРО ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЗАПОРОЗЬКИХ СИЛ
У ХОТИНСЬКІЙ БИТВІ 1621 Р.**

Вивчення історії Хотинської війни 1621 р. потребує, крім іншого, встановлення чисельності козаків Війська Запорозького, які воювали на сухопутному театрі бойових дій. Це доволі запутане питання. Недарма підрахунки щодо цього істориків іноді різняться між собою в десятки тисяч осіб. За браком часу ми не розглядатимемо історіографічні версії. Натомість зосередимося на найважливіших джерелах, насамперед на тих, що пов'язані з тогочасною військовою статистикою.

Дуже стисло про події, що передували воєнній мобілізації запорожців на турецьку війну. Після поразки в Цецорській битві 1620 р., влада Речі Посполитої переймалася тим, як вистояти в турецько-польській війні, що насувалася. Щодо цього вона розраховувала також на запорозьких козаків. Ще в листопаді 1620 р. Сигізмунд III відправив свого посланця Бартоломія Обалковського на переговори із запорожцями. Наприкінці лютого 1621 р. він провів ці переговори, вручив козакам королівську корогу і виплатив їм 40 тисяч злотих. У березні запорозькі послы у Варшаві пообіцяли виставити на турецьку війну 50-тисячне військо взамін за виконання певних політичних умов.

У червні, в липні, а також у серпні 1621 р. запорожці провели три огляди війська з фіксацією особового складу в спеціальних списках, що мали назву компути або реєстри. Метою цих заходів було військово-організаційне і структурне впорядкування війська, мобілізованого на турецьку війну.

Перший компут було складено під час загальної козацької ради над р. Мокрий Кагарлик 15–17 червня. За даними ксьондза Оборницького, на цьому зібранні 40 тисяч кінних запорожців дістали по 0,5 злого платні від польського уряду. Насправді на цій раді було більше запорожців. Про це дізнаємося з листа Київського православного митрополита Іова Борецького до Криштофа Радзівілла від 24 червня 1621 р. В листі йдеться про те, під час проведеного над р. Мокрий Кагарлик перепису зафіксовано 50600 осіб.

На початку липня, з огляду на поточну ситуацію у Війську Запорозькому, склали новий компут. Річ у тому, що частина козаків, яких обійшли з платнею, пішли в морський похід. Певна кількість

козаків залишилися на Запорозжі як залога. Чимало запорожців, попри те, що їм не заплатили, виступили в похід проти армії Османа II разом із військом, яким командував запорозький гетьман Яків Нерода Бородавка.

Ці воєнно-організаційні процеси в запорозькому середовищі відобразилися в компуті, складеному 6 липня. Згідно з ним, в 15-ти запорозьких полках налічувалося 44,1 тисячі осіб. Порівняно з першим, червневим, компутом (в якому зафіксовано 50600 осіб), липневий компут засвідчив зменшення чисельності козацького війська на 6,5 тисяч осіб.

Є доволі очевидним, що до липневого компуту внесли 40 тисяч козаків, яким на раді над р. Кагарлик виплатили по 0,5 злотого. До «затягнених» на війну запорожців приєдналися 4,1 тисячі козаків-добровольців. Загалом із практики організації запорозьких «затяжних» підрозділів відомо, що до них масово приєднувалися козаки-добровольці, а також козацька молодь, так звані джури або пахолки, бо сподівалися не на платню, а на військову здобич.

В документальних джерелах збереглася інформація про те, що під час польсько-московської війни 1617–1618 років пахолки становили принаймні 30 % від загальної чисельності бойових підрозділів. 1621 р. пахолки безперечно були також у війську гетьмана Я. Бородавки. Проте, на відміну від повноправних запорожців, їх не вносили до військових компутів. Тому не випадає точно встановити їхню чисельність. Якщо вдатися до обережних припущень, що балансують на межі допустимої статистичної похибки – йдеться про вірогідність лише 5–10 % пахолків в офіційно «затягнутому» контингенті козацького війська, то цих пахолків мало бути десь 2–4 тисяч осіб. Звідси випливає, на 6 липня 1621 р. особовий склад запорозьких козацьких підрозділів міг становити орієнтовно 44–48 тисяч осіб.

25 серпня 1621 р. під час козацької ради під Могилевом відбулася зміна запорозького гетьмана. Я. Бородавку позбавили гетьманської булави. До влади у Війську Запорозькому прийшов П. Сагайдачний. Вочевидь саме в цей час запорожці провели ще один військовий огляд і склали військовий реєстр (компут).

Як випливає з цього документа, в 13 полках реально налічувалося 38820 козаків. Колишній гетьман Я. Бородавка втратив і гетьманську булаву, і командування полком. Судячи з усього, на основі його полку створили підрозділ у 2320 козаків, доручивши командувати ним полковнику Івану Зишкарю. За рахунок розформованого полку Я. Бородавки вочевидь зросла чисельність полку П. Сагайдачного. Від

влади усунули полковника Гурського, а на його місце прийшов полковник Іван Гардзея.

Більшість полковників, іменування яких зафіксовані в компуті від 6 липня, зберегли свої владні позиції і наприкінці серпня. Незмінною залишилися чисельність особового складу в дев'яти полках, командирами яких були Богдан Конша (Куроша); Тиміш Федорович (Удовиця); Мойсей Пенько (Пісарко); Федір Білобородий (Білогородко); Данило Долгань (Дорокол?); Адам Підгірський; Сидір Семакович; Василь Лучкович (Лучкевич); Іван Гардзея, який замінив Гурського.

Щодо полків Дацька Гордієнка (Горденка) і Семена Чечуги (Цецюри Семрока – напевно Севрюка), то, порівняно з липнем, у серпні кожен із них зменшився на дві сотні козаків. Скорочення чисельності цих полків в однаковій пропорції видається доволі примітним. Напевно чотири сотенні підрозділи, тобто по дві сотні зі вже згаданих полків, на той час ще не повернулися з так званої «чати» на території Молдавії.

Впадає в око такий факт: порівняно з компутом від 6 липня, у відповідному документі від 25 серпня виявилось на два полки менше. Власне, в серпневому реєстрі запорозького війська немає відомостей про полк Тихона чисельністю у 2,2 тисячі осіб, а також про полк Войцеха Усатого, що налічував 2,8 тисячі осіб. Тобто, в часовому проміжку від 6 липня до 25 серпня 1621 р. запорозькі сили зменшилися щонайменше на 5 тисяч козаків.

Однак будь-яких об'єктивних передумов для такого різкого скорочення запорозького війська в зазначений час не могло бути. Адже головні бойові зіткнення противників на суходолі під час турецько-польської війни 1621 р. ще не відбулися. Як уже зазначено, до 6 липня козаки визначилися, кому з них охороняти Запорозьку Січ, кому воювати з турками на морі, а кому під орудою гетьмана Я. Бородавки битися з противником на суходолі.

Щодо взятих на облік у реєстрі від 25 серпня 38820 запорожців, то вперше вони з'явилися під Могилевом в складі війська, яким командував гетьман Я. Бородавка. 8 серпня це військо форсувало Дністер. Чимало козаків пішли на «чати», тобто в диверсійно-розвідувальні рейди територією Молдавського князівства. Зокрема, вони спустошили поселення в районі Сорок та Оргієва.

Залишається невідомо, скільки насправді козацьких полків взяло участь у цих рейдах і які саме конкретні бойові завдання поставило перед ними запорозьке командування. Однак безсумнівним є те, що місцем збору козаків-«чатівників» визначили місцевість під

Могилевом, де 25 серпня відбулася козацька рада. На неї не прибули полки полковників Тихона і В. Усатого, а також по два сотенних підрозділи полків Д. Гордієнка і С. Чечуги. Тим часом переважна більшість полків, козаки яких на раді пройшли «попис», зберегли чисельність, котру вони мали станом на 6 липня.

Чим пояснити, що в 13-ти запорозьких полках залишалася стабільною чисельність особового складу? Однією з вірогідних причин цієї стабільності могло бути те, що козаки тих підрозділів, які взяли участь в успішних для них бойових операціях на напрямку Сороки – Оргіїв, не зустріли помітного опору з боку противника. Відповідно вони понесли мінімальні втрати.

38820 козаків, яких під цим Могилевом записали до реєстрових списків, десь 25–26 серпня виступили в похід до Хотина. Упродовж близько тижня запорожці просувалися з боями вперед, аж доки 1 вересня не дісталася табору польсько-литовського війська під Хотином. Причому під час маршу козаки відбулися незначними втратами. Однак куди поділися після 6 липня полки Тихого і В. Усатого? Спробуємо відповісти на це запитання, скориставшись повідомленнями деяких щоденників Хотинської війни 1621 р.

Зокрема, в «Діаріуші Хотинської експедиції 1621 р.» зазначено, що 31 серпня під Хотин, де було розташовано польсько-литовський табір, із території Молдавського князівства пробилася з боями кілька тисяч українських козаків, які повернулися «з чати». Щодо цих запорожців певне уточнення зроблено в діаріуші Хотинської війни Миколая Мархоцького. Його зміст зводиться до того, що 31 серпня в розташування хотинських оборонців прийшов запорозький полк, який був на «чати».

В цьому випадку напевно йшлося про полк полковника Тихона (станом на 6 липня в ньому налічувалося 2,2 тисячі осіб) і про козаків-«чатівників» з інших полків. Утім, це міг бути також полк В. Усатого, початкова чисельність якого становила 2,8 тисячі козаків. Хай там як, у «Діаріуші польського табору під Хотином» зафіксовано повідомлення про прибуття 31 серпня до польсько-литовського табору доволі великого, в 3 тисячі козаків, бойового підрозділу.

Однак станом на 1 вересня об'єднання запорозьких сил ще не завершилося. Про це маємо датоване 4 вересня промовисте повідомлення, представлене в деяких діаріушах Хотинської війни. Йдеться про так званій «Діаріуш турецької війни з поляками, під Хотином у Волощині, а також «Діаріуш польського табору під Хотином». У цих джерелах йдеться про те, що 4 вересня до запорозького табору надійшло 3-тисячне підкріплення з боку козаків-

«чатівників». За тогочасної гострої фази боїв під Хотином, а також із врахуванням актуальних мобілізаційних можливостей запорозького війська, цим великим підрозділом козаків-«чатівників», що прийшов на допомогу своїм, вочевидь був полк В. Усатого. Від цього часу аж до завершення боїв під Хотином до запорожців вже не надходили великі підкріплення.

Отже, якщо документи військового обліку, що постали в червні, дають нам уявлення про чисельність учасників козацької ради (50,6 тисячі осіб), а також про кількість козаків, які дістали по 0,5 злотого «зтяжних» грошей від польського уряду (40 тисяч осіб), то головним документом, на основі якого можемо визначити загальну чисельність учасників Хотинської битви 1621 р., є компут, складений 6 липня. В ньому зафіксовано 44,1 тисячі запорожців. Є підстави припустити, що на цей час у війську налічувалося як мінімум 2–4 тисячі козацької молоді, так званих пахолків. Тобто, загальна чисельність особового складу запорозьких сил, яким невдовзі випало взяти участь у Хотинській битві, щонайменше становила понад 46–48 тисяч осіб.

Деякі історики виходять із того, що при визначенні чисельності запорозького війська в Хотинській битві 1621 р. належить зробити поправку на великі втрати, яких козаки зазнали напередодні головних боїв, що розпочалися 2 вересня між армією Османа II й силами хотинських оборонців. Висловлено думку, що при обчисленні кількості запорожців – учасників Хотинської битви, не потрібно враховувати їхніх товаришів, які загинули напередодні.

Справді, точкою відліку повномасштабного зіткнення між силами Османа II і захисниками Хотина є 2 вересня. Водночас не можемо заперечити той факт, що сухопутні бойові операції в межах турецько-польської війни 1621 р. розпочалися невдовзі після того, як 8 серпня запорозьке військо під командуванням Я. Бородавки переправилося через Дністер. Ідеться, зокрема, про завдання козаками ударів Оргієву, Сорокам, про кількадедне стримування головних турецьких сил над р. Радавець, а також про тижневий марш запорозького війська оборонним табором від Могилева до Хотина.

Вже згадані бойові дії безперечно вплинули на подальший перебіг війни на Хотинському театрі бойових дій. Тому всіх козаків, котрі взяли в них участь (звісно і тих, які загинули) є підстави вважати учасниками Хотинської битви. Йдеться про зафіксованих у компуті від 6 липня 44,1 тисячі запорожців, а з пахолками – щонайменше 46–48 тисяч осіб. Щодо боїв безпосередньо в районі Хотина, то 2 вересня в них взяли участь лише козаки основного угруповання запорозького війська, яке 1 вересня привів до польсько-литовського табору

П. Сагайдачний, а також полк Тихона, що пробився до Хотина 31 серпня. Разом їхні сили становили близько 41 тисячу осіб. Остаточна бойова концентрація запорозьких сил під Хотином відбулася 4 вересня з поверненням із «чати» полку В. Усатого. В цей час чисельність особового складу діючого війська сягнула, не рахуючи втрат, понад 43 тисячі осіб, а з пахолками – десь 45–47 тисяч осіб. Цих сил, які діяли пліч-о-пліч із польсько-литовським військом, виявилось достатньо, аби зупинити наступ на Річ Посполиту величезної армії Османа II (оскільки морська фаза Хотинська війна 1621 р. потребує спеціального дослідження, ми опустили питання про кількість козаків, які в цей час воювали на морі).

Віталій Коржик (*Чернівці – Хотин*)

ПОГОДНІ УМОВИ ХОТИНСЬКОЇ БИТВИ 1621 р.

Впливу погодних умов на перебіг боїв Хотинської битви 1621 р. досі не приділялось належної уваги, хоча у багатьох випадках вони відігравали чи не визначальну роль. У працях істориків та хроністів того часу цієї інформації доволі мало, і співставлення поодиноких фактів з різних джерел дозволяє не тільки впевнитись у їх достовірності, але й оцінити ступінь достовірності самих історичних джерел. Хотинській війні 1621 р. присвячено чимало історіознавчих публікацій М. Грушевського, М. Алекберлі, Г. Василенко, В. Ботушанського, М. Ільківа, А. Федорука, П. Саса й інших, хоча вони спираються на першоджерела хроністів XVII ст. – Я. Собеського, невідомого німецького офіцера (*Zeitung aus Walachei*), Кятіба Челябі, Іоаннеса Каменецького, у яких події часто подані занадто емоційно та упереджено.

Варто нагадати, що XVII ст. припало на так званий малий льодовиковий період субатлантичної фази голоцену, клімат якого вирізнявся підвищеною вологістю та прохолодою. Погодні умови, а це дощі, сніги, сильні вітри, спека чи прохолода напряму впливають на стан рослинного покриву поля битви, прохідність чи цупкість ґрунтів, самопочуття і здоров'я воїнів, стан амуніції, обозу й кавалерії.

Власне бойові дії розпочались з 2 вересня 1621 р. одразу по прибуттю основних сил турецько-татарського війська. Особливо жорстокі бої тривали з 3 по 5 вересня при сприятливих для цього погодних умовах. 5 вересня перед полуднем розпочався сильний зatoryжний дощ, що тривав до 6 вересня включно і унеможливив будь-які військові дії. 7 вересня за домовленістю ворогуючі сторони ховали загиблих. Наступного дня бої розпочались, але тривали недовго, бо з

9 по 10 вересня знову «заходились дощі, лютували вітри», які перетворили поле битви на місиво. В ніч на 12 вересня козацько-польським військом передбачалась нічна атака на ворожий табір, проте пішов такий сильний дощ, що використання основної зброї – рушниць стало неможливим з-за вогкості пороху, тож доленосний наступ довелось відмінити. Тут виникли розбіжності між Я. Собеським, який занотував цей факт, і Г. Василенком, який стверджує про вдалу атаку. Така ж ситуація повторилась і на наступну ніч, отже понеділок 13 вересня був використаний сторонами для поховання загиблих.

З 14 по 23 вересня, судячи з документів, трималась тепла бездощова погода. Про це можна судити з того, що наприкінці цього відрізка часу ґрунт просохнув настільки, що коні і худоба, яку гнали на водопій до Дністра, здіймали таку пилюку, що вся околиця вкривалась густою імлою. В цей час відбувались активні бойові дії, особливо загальний штурм турецької армії у суботу 18 вересня. 19 та 20 вересня були використані для поховання загиблих.

У четвер 23 вересня уночі піднявся жорстокий сильний вітер (певне, проходження холодного атмосферного фронту циклону), що вплинуло на самопочуття старого гетьмана Ходкевича і призвело до його смерті 24 вересня. Запланований на 25 вересня штурм став можливим лише о четвертій годині дня, коли земля трохи просохла після ранкового дощу. 28 вересня Османом II передбачався останній генеральний штурм польсько-козацьких таборів і битва тривала цілий день. Натомість, різко похолодало й випав перший сніг, що справило гнітюче враження передусім на мусульманську, більшу частину турецького війська, складену з теплолюбних арабів Єгипту та Сирії. Величезні безперспективні втрати у живій силі, велика кількість пораних і хворих з обох сторін та різке погіршення погоди призвели до необхідності укладання мирного договору й швидкого завершення війни.

Отже, згадані примхи погоди на тлі зростаючого голоду, епідемії кривавої дизентерії та інших, передусім, простудних захворювань позначились на стані численних пораних, що призвело до високої смертності вояків і загальних людських втрат. За пересічними даними, ціна війни обійшлась Туреччині у 80-100 тис. загиблих, польсько-литовсько-козацькому війську у 30 тис. Досі залишились невиявленими місця масового поховання загиблих у індивідуальних та братських могилах, що становить певний науковий інтерес.

Валентин Пагор (*Кам'янець-Подільський*)

ХОТИНСЬКА БИТВА (1621 р.) І БИТВА ПІД КАМ'ЯНЦЕМ (1633 р.): ПОШУК АНАЛОГІЙ В ТАКТИЦІ НАСТУПУ ТА ОБОРОНИ

Кам'янець-Подільський, як культурна столиця Поділля, впродовж віків відігравав визначальну роль в розвитку регіону. Місто неодноразово ставало об'єктом геополітичних інтересів східної та західної цивілізацій, що й сформувало унікальну оборонну архітектуру, аналогів якої немає в світі. За 25 км на південь від Кам'янця-Подільського знаходиться Хотин – відоме в давнину місто з потужною фортецею. Історія неодноразово об'єднувала цих два міста, які знаходяться поруч. Однією з таких історичних паралелей є Хотинська битва 1621 р. та битва під Кам'янцем 1633 р., коли для українських земель постала османська загроза.

Хотинська битва 1621 р., як завершальний етап Хотинської війни 1620–1621 рр., завершилася перемогою об'єднаних сил Речі Посполитої та українського козацтва над військом Османської імперії. В жовтні 1633 р. відбулася одна з найвеличніших оборонних битв за Кам'янець. Під скелями неприступного міста зішлись два війська під проводом коронного гетьмана Станіслава Конецпольського та османського полководця Абази-паші. Завдяки умілим діям польських воєначальників та хоробрості козаків, об'єднане польсько-українське військо здобуло швидку перемогу. Пам'ять про ці битви навіки закарбована в історичних документах, листах і зображеннях битв, які зберігаються у фондах вітчизняних та зарубіжних архівів.

Постає питання, що спільного в цих битвах, які завершилися перемогою над Османською імперією? В обох випадках оборонці прибули на поле битви завчасно і мали час підготуватися до бойових дій, спорудивши тимчасові польові фортифікації. Вирішальна роль в ході бойових дій була відведена артилерії, у результаті чого, захисники в обох битвах перебували в кращому становищі незважаючи на кількісну перевагу ворога. Спільним було і те, що козаки домінували на полі битв і зуміли нанести значних втрат османам, які виявилися безсилими проти запорозької спритності ведення бою. В першому випадку, це нічні атаки на турецький табір, а в другому – невдала атака яничар на козаків, які зуміли організувати оборону й не допустили проведення основної атаки на табір Станіслава Конецпольського. Султан Осман II, як і Абаза-паша, вирішили припинити битви й під враженням від великих втрат відступили.

Таким чином, в історії ми бачимо дві близькі битви, як територіально так і хронологічно, в яких був спільний ворог – Османська імперія. В обох випадках переважаюче військо осман отримало поразку. Вирішальну роль в отриманні перемоги зіграли фактори випередження, завчасна побудова польових фортифікацій, уміле використання новітніх досягнень артилерії і нестандартна техніка ведення бою козаками, які ламали плани османського війська у найвідповідальніші моменти.

Artur Goszczyński (Siedlce, Polsk)

GLÓD I NIEDOSTATKI W ARMII RZECZYPOSPOLITEJ PODCZAS KAMPANII CHOCIMSKIEJ Z 1621 R.

Wystąpienie dotyczy problemów aprowizacyjnych armii Rzeczypospolitej. Autor podkreśla, że głód i niedostatek prochu były kluczowymi czynnikami, które zaważyły na decyzji o podjęciu rokowań pokojowych z Portą Otomańską przez dowództwo Rzeczypospolitej podczas wojny z Turkami z 1621 r. System aprowizacji oparty na samodzielnym zaopatrywaniu się w prowiant przez żołnierzy z pobieranego żołdu był uzależniony od sprawnej mobilizacji wojsk oraz zasobności skarbcza. Problemy finansowe polsko-litewskiego państwa spowodowały, że już na początku bitwy chocimskiej palącym stał się problem niedoborów żywności, który negatywnie wpływał na morale wojska. Ponadto przez nieuczciwość urzędników odpowiedzialnych za zakup prochu część materiału strzelniczego była de facto bezużyteczna podczas działań zbrojnych. Blokada traktów do Kamieńca Podolskiego i innych nadgranicznych twierdz przez Tatarów skutecznie uniemożliwiła uzupełnienie niedoborów. W wyniku tego w obozie zapanował głód, a dowódcy kreśląc bitewne plany musieli brać pod uwagę kurczące się zapasy prochu.

Денис Позняков (Хотин)

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЯНИЧАРСЬКОГО ОДЖАКУ В ХОТИНСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1621 р.

Яничарська піхота Османської імперії (оджак) виступала елітним регулярним корпусом, який у XV–XVII ст. наводив жах на всю Європу. Яничари вирізнялись суворою дисципліною, високими бойовими якостями, хоробрістю тощо. У структурі османського війська відносились до корпусу Капикулу – постійного війська, поділялись на 101 орту джемаат, 61 орту бьолук та 34 орти секбан.

Під час Хотинської кампанії оджак приймав участь у всіх 9 генеральних штурмах і становив ударну силу османських військ. Від

початку свого зародження й становлення чітко прослідковується тенденція до постійного зростання яничарського корпусу. Проте на момент польсько-турецької війни розпочалося поступове виродження цього виду війська Османської імперії. Але, зрештою, яничари склали все ще грізну силу, яка наводила жах на своїх супротивників.

Джерела до історії Хотинської війни рясніють повідомленнями про кількість яничар у поході. Усі вони суттєво відрізняються: від 8000 до 30000 тисяч. Для порівняння відомих даних необхідно скористатись з відомостей про чисельність яничарського корпусу поданих Галілем Іналджиком та Родсом Мерфі. Вони зазначають, що у 1609 р. загальна кількість яничар, які числились у бойових частинах була 37 627. У 1624 р. їх налічувалось 37 809. Тому чисельність яничарського корпусу у 1620–1621 рр. цілком можна прийняти орієнтовно за 37 800 вояків. Для подальших обрахунків цю цифру варто взяти за базову як мінімальну. Враховуючи тенденцію до постійного зростання чисельності, кількість яничарів могла зрости на декілька тисяч у 1621 р. У 1653 р. їх нараховувалось 51 047. Різниця між цими двома цифрами складає 13 420. Тобто впродовж 44 років чисельність яничарського корпусу в середньому зростала на 305 чоловік щороку. Таким чином з 1609 по 1621 рр. $(305 \cdot 12 = 3\,660)$ кількість яничарів могла збільшитись на 3 660, до 41 206 $(37\,627 + 3\,660 = 41\,287)$ чоловік. Цю цифру варто взяти за максимальну кількість яничарів, яка могла б бути мобілізована на війну у 1621 р. Отже, у 1621 р. султан міг виставити від 37 800 до 41 200 тисячі яничарів.

На практиці існувала процедура переключки яничарів, яка поділялась на дві частини. Перша переключка відбувалась безпосередньо у казармах у Стамбулі, інша – безпосередньо у поході. З джерел ми знаємо, що Осман II здійснював такі переключки, роздаючи гроші яничарам. Султан таким чином хотів знати реальну чисельність яничар. Дані такої переключки відомі на 1620 р. у рамках підготовки до війни з Річчю Посполитою. Різниця між кількістю яничар у казармах та на переключці у полі складала 7 245. Це означало, що решта яничар несли службу у прикордонних фортецях. Як правило кількість яничар, які несли гарнізонну службу у військовий час коливалась у межах 1/3 від загальної чисельності корпусу. Так під час війни з Персією у 1624 р. – це було приблизно 31%. У 1660 р. на початку війни з Габсбургами – 39,5%. Напередодні війни з Річчю Посполитою у 1670 р. чисельність яничарських залог у фортецях складала 26,7% від загального складу. Середній відсоток у розрізі складає 32,4% У 1620 р. ця цифра складала приблизно 19%. Цей

процент є значно нищим за наведенні попередньо. Це можна пояснити тим, що на Балканах станом на 1620 р. потреби тримати великі залоги не було, оскільки Осман II володів інформацією, що німецький імператор не буде розпочинати війни. Тому він отримав можливість залоги з угорських та боснійських фортець залучити до Хотинського походу. Потужні яничарські залоги мали б залишитись лише на прикордонні з Персією.

Під час відсутності основних сил яничарського оджаку у Стамбулі завжди залишалась орти секбанів. У 1624 р. їх налічувалось 2 338. На момент Хотинського походу їх навряд чи було більше. Акумулявавши отримані дані можна вирахувати чисельність яничар у Хотинській кампанії. Мінімальна: $37\ 800$ (загальна кількість) - $2\ 338$ (чисельність секбанів) - $7\ 245$ (служили у фортецях) = $2\ 8217$ чоловік. Максимальна: $41\ 200 - 2\ 338 - 7\ 245 = 31\ 617$. Але це ідеальна цифра, яка існувала на папері. Реальна ж чисельність яничар була значно нижча. На момент польсько-турецької війни 1620–1621 рр. яничарський корпус переживав не найкращі часи. Система комплектування яничарського корпусу зазнала змін. Не усі яничари рекрутувались через систему девшірме. Вони також отримали право одружуватись та займатись торгівлею. Тому реально не всі яничари були воїнами. Вони лише формально числились в оджаку. Так для прикладу у середині XVIII ст., яничарів нараховувалось уже 113 400, але менше половини з них була вояками. Звичайно, що у першій чверті XVII ст. ситуація була значно кращою, але дане явище набирало обертів. Саме тому Осман II двічі намагався під час походу робити переклички, з метою встановлення їхньої реальної чисельності, що надзвичайно дратувало яничар. Дане явище можна порівняти з європейським поняттям «сліпі порції» у війську, які становили до 15% від загальної чисельності солдатів у підрозділах. Також слід додати втрати на марші (дезертири, хворі). Їх можна оцінити у 10 відсотків. Тобто, до Хотина у кращому разі дійшло 75% від загальної кількості яничарів, що вийшли зі Стамбулу, приблизно $21\ 162$ чоловік (мінімальна оцінка) – $23\ 712$ (максимальна оцінка).

Андрій Федорук (Чернівці)

ОСМАНСЬКА ЕЛЕФАНТЕРІЯ В БОЯХ ПІД ХОТИНОМ (1621 р.) У СВІТЛІ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Говорячи про Хотинську війну, яка точилася з 2 вересня по 9 жовтня 1621 р., ряд учасників цих подій згадують у розпорядженні султана Османа II бойових слонів. Зокрема, сеймовий комісар Якуб Собеський писав, що «кровожерний молодий тиран привів чотирьох

слонів, щоб показати свою могутність і нажахати польське військо африканськими чудовиськами». Природно виникає питання: чи використовувалась елефантерія турками у боях під Хотиним? Відразу скажемо, що ствердно дати відповідь на це питання непросто, оскільки наявні дані з джерел є дуже стислі й фрагментарні.

Однак, нещодавно П. Сас у своїй монографії «Хотинська війна 1621 року» зазначив, що «гармашам польсько-литовської армії вдавалося уражувати не лише вояків противника. Якось їхнім ядром було вбито одного зі слонів, яких мали турки. Утім, артилеристи з обложеного хотинського табору не завжди були такі влучні». Учений знайшов цей унікальний факт в одній епістолярії, опублікованій у збірнику «Старопольські листи з епохи Вазів», які свого часу опрацювала польська дослідниця Г. Малевська. Автором цього листа був шляхтич Ян Чаплінський, який, беручи участь в боях під Хотиним, служив у війську коронного підчашого Станіслава Любомирського. Саме в цьому посланні й згадувалося про вищенаведені втрати османської елефантерії. Але за яких обставин це відбулося названий автор листа не повідомляв. Хоча зрозуміло, що загибель турецького слона від ядра польської гармати навряд чи могла відбутися за якихось тривіальних умов, про які також є згадки у досліджуваній епістолярії. Єдине конкретне повідомлення про застосування елефантерії османцями в період Хотинської війни надібуємо у однойменній праці вірменського автора Ованеса Каменаці. Зокрема, в ній згадується, що перед генеральним штурмом польсько-литовського і запорозького польових таборів 28 вересня 1621 р., залишивши біля свого намету декілька підрозділів для охорони, «усе інше військо Осман разом зі слонами спрямував на християн...». При цьому, сам правитель Османської імперії «піднявся на високий пагорб позаду Хотина, який називається «Городище», і було перед ним два слони, а на слонах чотири сурмачі й співці та різні музичні інструменти, щоб його розважати». Можна припустити, що в штурмі ворожих укріплених позицій брало участь два слони, оскільки інші дві тварини залишилися біля ставки турецького султана. Очевидно, що один з кинутих у бій слонів був убитий польською артилерією. Саме про цей момент і згадав у своєму листі Чаплінський. Однак, які саме військові функції виконували обидві тварини під час генерального штурму османського війська, можна тільки робити припущення.

Крім цього, в конфесаті полоненого турецького вершника Мехмета, схопленого під час герцю 2 вересня, повідомляється, що «слонів чотири, на яких возять дзвони великі для сигналу, коли військо іде, а можна на них возити невеликі польові гармати». Отож

ці тварини в боях під Хотиним могли використовуватися як для безпосереднього керівництва великими армійськими масами в ході штурму ворожих укріплених позицій, так і забезпечення певної вогневої підтримки своїм військам, коли власні гармати основного калібру вже не мали змоги вести прицільний вогонь з метою подавлення артилерійської оборони супротивника. Відомо, що в державах Індостану стрільбу зі слонів з важкої та ручної вогнепальної зброї досить широко практикували ще з кінця XV ст. Османцям про це було добре відомо, позаяк вони самі часто у значній кількості перебували на військовій службі у індійських правителів, де могли спостерігати за методами бойового використання елефантерії у різних воєнних ситуаціях. Наразі, однозначно сказати в якій саме бойовій ролі виступали турецькі слони в Хотинській війні, неможливо. Проте уже можна констатувати, що наведені стислі джерельні свідчення про їх використання під час генерального штурму польових укріплень польсько-литовського і запорозького таборів, говорять про значно більш активне застосування цих тварин, ніж писав у своїй узагальнюючій праці «Бойові слони» американський дослідник Дж. М. Кістлер, який лише зазначив, що саме «останній марш східних слонів у західні землі відбувся в 1621 р.».

Оксана Ротар (Чернівці)

КРИЛАТІ ГУСАРИ В БОЯХ ПІД ХОТИНОМ (1621 р.) МОВОЮ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ТА МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ

Говорячи про XVII ст. в історії Речі Посполитої, визначний польський дослідник В. Конопчинський писав, що це було величне «століття гусарії і гетьманства». Цей вдалий вислів не тільки свідчить про численні війни Польсько-Литовської держави у цей період, але чітко вказує на основну ударну силу її війська. Гусари – рід важкої кавалерії у збройних силах Речі Посполитої, котрий відзначився своїми успішними атаками під час битв у війнах, які у той час вели польські королі проти різних зовнішніх ворогів.

Не становлять тут винятку і польсько-турецькі війни 1620 і 1621 рр. Більше того, однією з найбільш яскравих сторінок в історії крилатих гусарів є Хотинська битва (2 вересня – 9 жовтня 1621 р.), відзначення 400-тої річниці якої наразі проводиться в Україні. До речі, за даними історичних джерел, у цьому грандіозному за своїм розмахом бойовому зіткненні взяла участь найбільша в історії цієї збройної формації кількість гусарів. За даними постійного розпису польсько-литовського війська їх налічувалося 8520 осіб у складі 53

рот. Однак, зважаючи на певну кількість т. зв. сліпих ставок, можна цю чисельність вояків заокруглити до 8000 осіб. Ці військові підрозділи вперше активно проявили себе під Хотином у бою 7 вересня 1621 р. Як писала О. Апанович, тоді «Ходкевич, який особисто очолив польські війська під час цього бою, кинув у бій свій резерв. Закуті в сталь, з шумними крилами із журавлиних пер, понеслися в атаку польські кіннотники – гордість і окраса польської армії – гусари. Вони витіснили яничар за межі укріплень і відбили нову атаку спагів».

Як бачимо з процитованого фрагменту роботи відомої української дослідниці, цей рід важкої кавалерії вирізнявся своїм особливим зовнішнім виглядом, а саме, озброєнням і спорядженням. Зокрема, один комплект такого гусарського обладунку експонується у відповідному залі Чернівецького обласного краєзнавчого музею. До місцевої колекції його передали з Львівського історичного музею 1950 р. Він складається з кованих нагрудних лат (т. зв. «наперстника»), ошийника, наплічників, нараменників і наручців (т. зв. «карвашів»). Їхні розміри: висота – 55 см, ширина – 45 см. На ошийнику і у верхній частині нагрудника зображено мантуанські хрести. Шолом – шишак, або «гельмет», висотою 20 см з наносником, козирком, гребенем, нащічниками і напотиличником є характерною складовою обладунку крилатого гусара. Поверхня останнього оздоблена технікою чорніння, відполірована, а також має нанесені мідні цвяшки та крайки. До спини нагрудника прикріплене одне дерев'яне крило із застромленими в нього перами. В цілому, за класифікацією цей класичний гусарський обладунок можна віднести до старшого типу, який датується першою половиною XVII ст., тобто періоду польсько-турецьких війн 1620 і 1621 рр. Не виключено, що він міг належати комусь з учасників цих воєнних конфліктів, а надалі це захисне спорядження, ймовірно, відіграло роль сімейної реліквії в котрійсь з шляхетських родин Галичини, або Волині.

Потрібно зазначити, що під час Хотинської битви 1621 р. крилаті гусари у перші дні взагалі не задіявалися у боях. Великий гетьман литовський Ян-Кароль Ходкевич і титулярний польний гетьман коронний Станіслав Любомірський кидали ці елітні військові підрозділи в контратаки у крайньому випадку, коли ситуація на оборонних позиціях ставала дуже загрозливою. Того гусарські роти, як правило, завжди стояли не у перших ешелонах польсько-литовських бойових розташувань, а в резерві. У бій вони йшли тільки для того, щоб завдати потужного удару по ворогу, з метою зламати його натиск і змусити до відступу. Жодного разу крилаті гусари не

зазнали серйозних втрат, що пояснюється використанням їх тільки у найбільших боях під Хотиним, а також наявністю у них доброго захисного спорядження.

Насамкінець слід сказати, що під кінець XVII ст. поряд з новим, більш технічно досконалим, лускатим (т. зв. «караценовим») панцирем у важкій кавалерії Речі Посполитої ще продовжував побутувати кований гусарський обладунок, на це вказує його досить широке використання у великих битвах польсько-турецьких війн 1672–1676 і 1683–1699 рр.

Тарас Ковалець (Чернівці)

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ У КАМПАНІЇ 1621 р. ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (НА ПІДСТАВІ МАЛОВІДОМИХ ЗВІТІВ РОЗВІДКИ РЕСПУБЛІКИ)

Документи знайдено у польських архівосховищах – зібраннях Архіву князів Радзивілів (Головний архів давніх актів у Варшаві), Бібліотеки Куніцької, Бібліотеки Рачинських у Познані та Бібліотеки Польської академії наук і вмінь у Кракові.

Йдеться про чотири джерела: 1) матеріал допиту татарина Хетман-Бете, захопленого польською чотою біля Дністра 10 червня 1621 р., 2) рапорт анонімного польського шпигуна, котрий перебував у таборі турецького війська в Тульчі у серпні 1621 р., та 3–4) два звіти про стан справ при султанському дворі від посла Речі Посполитої в Османській імперії Станіслава Сулішевського з листопада 1621 і лютого 1622 рр.

1) Матеріали допиту Хетман-Бете містять унікальні відомості про чисельність, склад і оперативні дії одного із татарських роз'їздів, найнятих молдавським господарем Александром Еліашем для здійснення розвідки у молдавсько-польському прикордонні. За даними полоненого, роз'їзд нараховував 2 тис. оплачуваного війська, а також 5 тис. «добровольців», тобто татар, котрі служили за здобич. Цей підрозділ отримав від господаря кількадесят провідників-волохів і здійснив малорезультативний наїзд на Снятин, а згодом під укріплення Кам'яця-Подільського, після чого був розпоршений польською чотою.

Ведучи мову про ситуацію в армії султана, полонений згадав про травму Османа II, котрий «упав з коня і в голову дуже поранився», що на певний час затримало просування турецького війська. Щодо планів турків, вони начебто мали рухатися у бік Львова, Бару і Кам'яця-Подільського, здобуття яких видавалося їм легким завданням.

Чимало цінних даних наведено також про три турецькі мости через Дунай, також забезпечення османського війська в Молдавії і прибуття 20 кораблів з яничарами та артилерією до Кілії, чому полонений був свідком.

2) У звіті анонімного шпигуна вміщено дані про чисельність турецького війська (зокрема про 20-тисячні підрозділи яничарів, «котрих при ньому муштрували») та артилерії («різноманітних малих і великих 300» одиниць), а також 4 бойових слони, «котрих послав перський цар».

Переказано також чимало чуток, що кружляли у турецькому таборі і стосувалися порівняння могутності Персії та Польщі, великих шансів досягнення миру, якби козаки були приборкані і на море не ходили тощо. Їх флот начебто було якраз розбито турками і сотню полонених прислано султану. Останній довідався про спалення козаками Сорок та вислав на них 80-тисячне військо на чолі з румелійським бейлербеєм.

Цікаві відомості стосуються забезпечення турецької армії провізією у Волощині, за що своєю головою відповідав господар Раду Міхня. Молдавський же господар, прогножуючи своє зміщення з посади, начебто намагався подарунками розчулити турків, тому «приготував імператору або візирові карету сріблом оправлену», а також займався тим, що «виганяв з Буковини із таборів підданих», що повтікали на північ, та повертав їх до Ясс.

3–4) Звіти С. Сулішевського передусім містять завзяті прохання до короля прислати посла, уповноваженого укласти остаточний мирний договір Речі Посполитої з Османською імперією. Попри це у них також подані цінні відомості про триумф, влаштований у Константинополі 9 січня султаном Османом II на честь «його повернення здоровим» з хотинського походу, а також чимало новини, що стосуються геополітики європейського континенту, заворушень у Палестині та біля Вавилону, перебування в турецькому ув'язненні «цецорських» бранців, передусім Станіслава Конєцпольського, чуток про певні конфлікти між Військом Запорозьким і королем Зигмунтом III та приготувань козаків до морського походу навесні.

Альона Іваночко (Хотин)

НІМЕЦЬКІ НАЙМАНЦІ ПІД ЧАС ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 р. ЗГІДНО З «ЗАПИСКАМИ НІМЕЦЬКОГО ОФІЦЕРА» ТА ІНШИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Про подвиги козаків та польсько-литовського війська 1621 р. написано багато наукових статей та монографій. Однак, до

об'єднаних військ входили також німецькі найманці яких історики згадували лише побіжно. Яким був їхній внесок у спільну справу, як вдалося витримати облогу і якою ціною?

Українським історикам Хотинська війна відома в основному завдяки польським джерелам. Однак листи і щоденники очевидців досить суб'єктивні і можуть дещо перебільшувати або ж приховувати справжній стан речей. «Камянецька хроніка», як і «Історія Хотинської війни Іоана Каменецького» мають багато неточностей, та і надто вже симпатизують Речі Посполитій. Козацькі літописці С. Величко та Г. Граб'янка писали свої твори задовго після самої війни. Османський погляд на події чотирьохсотлітньої давності досліджений досить мало, і вони мають ту ж проблему, що й польські, як наприклад праця Мустафи Наїма, подекуди навіть у більших масштабах.

То ж де знайти інший погляд? Тут варто звернути увагу на «Вісті з Валахії. Записки німецького офіцера про Хотинську війну 1621 року». Уже в другому абзаці автор пише, що поширюються неймовірні чутки про події у Валахії і всі вони неправдиві, що поляки не давали генеральної битви, і що автор, дякувати Богу, був на місці подій і для встановлення істини пропонує свої записи.

Тож, невже Річ Посполита перетягла на себе всю ковдру слави? Що відбувалося на полі бою насправді та які відносини були між союзниками? Відповіді на ці питання під дещо іншим ракурсом можна знайти у згаданій праці й заодно порівняти з інформацією з інших джерел і постаратись збагнути цілісну картину становища німецьких найманців під час війни 1621 р.

У «Вістях...» варто звернути увагу на декілька цікавих нюансів, які не так гарно простежуються у інших джерелах. Наприклад ставлення до польських жовнірів. Автор згадує: «Хоча поляки і хороші воїни, але не завжди проявляють (ці якості)... Одного разу «чесні» гайдуки кинули свої окопи і тікали, згубивши свої знамена, а їх втрати склали більше 300 людей» або «Один турок голим лезом проганяв трьох поляків, що бачили багато чесних солдат» та інші схожі нотатки. Особливо емоційний момент коли автор пише як польські панове їдуть гарними колясками і чудовими возами в той час як навіть поранені німці змушені йти пішки, щоб вижити. Натомість є згадки про вдалу співпрацю з козаками та про їх успішні нічні вилазки у стан ворога. До речі, німецькі укріплення були поряд з козацькими. Шанці Денгофа, Ваєра та Лермута слугували прикриттям основного табору.

Офіцер яскраво описав випробування, які довелося пережити війську: кривава дизентерія, набряклість тіла, знесилення від голоду

та нестачі питної води, котрі доводили до смерті, інколи навіть до самогубства. Коней від голоду вмерло 24 тисячі. Ці записи збігаються з іншими джерелами та доповнюють їх, що дозволяє повною мірою уявити всю критичність становища: «Рідко в яких війнах доводилося витримувати такі випробування, які були в Валахії, коли їли котів та собак».

Німецькі найманці сильно постраждали вже після війни. Через погану погоду багато поранених помирали від переохолодження та виснаження. Згідно зі спогадами автора, у Кам'янці їх зустріли не дуже привітно. Хворих викидали на вулицю і залишали на купах гною де людей могли з'їсти свині. Іоан Каменецький також пише що: «У місті за 20 днів поляків і німців померло близько 1700 людей. Їх зібрали і поховали за міською стіною». Тобто про військо фактично не подбали як належить і ледь не залишили напризволяще. Звісно ж «Вісті з Валахії» теж мають долю суб'єктивності, але вони дозволяють краще оцінити умови в яких перебували об'єднані війська, їх взаємодію, внутрішні протиріччя, випробування з якими довелося зіткнутися і нагадують про внесок у спільну перемогу німецьких піхотинців та рейтарів.

Фадей Яценюк (*Чернівці*)

ПЕРЕГОВОРИ ТА УКЛАДЕННЯ ПЕРЕМИР'Я 1621 р. У ХОТИНИ

Бойові дії під Хотином у вересні 1621 р. між польсько-литовськими військами, українським козацтвом, з одного боку, та турецькою армією, з другого, виснажили обидні сторони, які прагнули мирного врегулювання конфлікту.

В період боїв до польсько-литовських військ під командуванням Яна Кароля Ходкевича 12 вересня прибув посланець Костянтин Вевеллі з листом від волоського господаря Раду Міхні, в якому йшлося про потребу мирних переговорів. З цього часу почалось узгодження місця проведення переговорів та основних його умов.

Я. К. Ходкевич делегував на ці переговори Станіслава Журавинського та Якуба Собеського. 29 вересня польські послы прибули до табору турецького султана Османа II. Послы мали чітку інструкцію щодо ведення переговорів. Позиція Речі Посполитої в основному полягала в тому, що вона бере на себе зобов'язання прибрати до рук козаків, а за це турки заборонять татарам нападати на Річ Посполиту.

30 вересня і 1 жовтня С. Журавинський та Я. Собеський провели зустрічі з представниками турецької сторони – волоським господарем

Раду Міхні та великим візиром Ділавер-паші. Під час цих зустрічей польські послы відкинули домагання турецьких дипломатів нав'язати Речі Посполитій сплату харачу (данини), яку турки накладали на завойовані ними території. Згоди в цьому питанні дійшли лише тоді, коли послы заявили про готовність дати Осману II подарунки без фіксації факту їх вручення на папері. Було також домовлено про перебування на постійній основі агента (посла) польського короля у Стамбулі. Таким дипломатичним представником призначався королівський секретар Станіслав Сулішевський.

На переговорах було порушено питання про належність Хотина і данину татарам. Поляки погоджувались передати Хотин молдавському господареві і давати жолд татарам, замість харачу туркам. Дискусійним було питання відведення військ з-під Хотина, так як вважалось, що першою повинна покинути поле бою та сторона, яка програла битву.

7 жовтня до табору Османа II для остаточного затвердження умов договору прибув С. Сулішевський. Відразу ж затвердити тексти договорів виявилось неможливим, так як їх спочатку потрібно було перекласти з польської на румунську, а потім з румунської на турецьку мови і навпаки. Лише під кінець дня 8 жовтня були підготовлені тексти договору турецькою та польською мовами. З підготовленими тестами послы, разом із великим візиром Ділавер-паші, поїхали до султана.

9 жовтня, під час прийому у султана, договірні статті були остаточно узгоджені. При обміні примірниками тексту з турецького та українсько-польсько-литовського таборів прогрімали салюти.

У відповідності з домовленістю турецька армія вранці 10 жовтня почала покидати свої позиції. Послы С. Журавинський та Я. Собеський прибули до козацького війська П. Сагайдачного 11 жовтня, щоб отримати від запорожців їх план відходу маршем з-під Хотина спільно з польсько-литовською армією, відхід якої планувався після 13 жовтня. Однак, козаки переправились на лівий берег Дністра у ніч з 11 на 12 жовтня, так як підозрювали, що турки і поляки змовились їх роззброїти. Залишившись без козаків польсько-литовське військо поспіхом теж перейшли на Лівобережжя Дністра. Хотинська битва закінчилась.

Підписані 9 жовтня під Хотином статті були перемир'ям, яке повинні були затвердити дипломати у Варшаві та Стамбулі. Спроба ратифікації була зроблена уже в 1622 р., однак, ні у Варшаві, ні у Стамбулі оригіналів договору не виявилось. Були лише його

неідентичні копії. До остаточної ратифікації договору в 1624 р. до нього вносились поправки, а іноді і нові статті.

Хотинський договір 1621 р. у своєму первісному вигляді постає як вимушений компроміс. Швидкому його підписанню сприяли понесені жертви, голод, виснаження воїнів обох сторін. Договір зафіксував хисткий стан рівноваги між турецькою та запорозько-польсько-литовською армією, повертав їх до рівня довоєнних відносин.

Хотинський договір зафіксував наступне:

- кордон між державами проходив по Дністру;
- Хотинська фортеця поверталась Молдавському господареві;
- польська сторона повинна сплачувати кримському ханові данину (упоминки);
- запорозьким козакам заборонялось виходити у морські походи проти турків і татар з Дніпра, а татарам нападати на територію Речі Посполитої;
- польський король повинен дружити з турками та ворогувати з їхніми противниками;
- взаємне відпущення полонених.

Хотинська битва 1621 р. надзвичайно важлива подія в історії Європи XVII ст. Запорожці, поляки та литовці спільними зусиллями не лише захистили власний суверенітет і територіальну цілісність, але й врятували європейські країни від агресії могутньої імперії тогочасного світу – Османської. Козаки продемонстрували всьому світові свою мужність та бойову майстерність.

Ганна Скорейко (Чернівці)

ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ У МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст.

Хотинська фортеця належить до тих середньовічних твердинь, які будувалися на стратегічно важливих позиціях і слугували не стільки захисту населення від неприязельських набігів, скільки були символом могутності держави. Хотинська фортеця належала саме до такого роду важливих чинників державного позиціонування. Збудована на правому березі Дністра, у низині, Хотинська фортеця слугувала своєрідним пунктом контролю за дністровськими бродами, за пересуванням польських військ на лівому березі, фортечні гарнізони гарантували державну присутність у краї. Хотинський пиркалаб входив до боярської ради при князівському дворі і був четвертою посадовою особою в боярській ієрархії. Встановлення турецького протекторату над Молдавським князівством суттєво змінило міжнародну ситуацію в Дунайсько-Дністровському регіоні.

Туреччина отримала ще один плацдарм для наступу на Західну Європу. Габсбурги змушені були вирішувати проблем власної безпеки. Польща, а згодом Річ Посполита мусіла враховувати зростання числа сусідів-васалів Османської імперії, кожен з яких прагнув використати свого сюзерена і водночас бути окремим актором і відстоювати власні інтереси.

Хотин став своєрідним центром тяжіння у молдавсько-турецько-польських відносинах, за якими пильно стежили у Відні та у Парижі. Фортеця на Дністрі стала знаковою. З одного боку, в планах турецьких стратегів вона мала служити захистом від поляків, а з іншого, як свідчать документи, стала найважливішим опорним пунктом для усіх, хто змагався за молдавський престол. Серед претендентів була не тільки Волощина, але й Річ Посполита. Хоча, варто зазначити, що у другій половині XVI ст. з лівого боку можемо спостерігати цікаву гру: окремі польські князівські роди не тільки теоретично претендували на молдавський престол, але й розгортали реальну боротьбу за його володіння, козацькі загони часто здійснювали власні походи і брали участь у численних молдавських конфліктах, і в той же час офіційна Варшава не втручалася у внутрішні справи Молдавського князівства.

Геополітична ситуація змінилася у кінці XVI ст., коли Габсбурги вирішили закріпити свої позиції на Подунав'ї, а Річ Посполита різко змінила свою тактику щодо Молдавії, перетворивши Хотинську фортецю на стратегічний опорний пункт у її завоюванні. Твердиня стала своєрідним атрибутом політичної і військової переваги. Їй відводилося особливе місце у польсько-турецьких конфліктах, а її статус ставав предметом обговорення на найвищому рівні, фіксувався окремим пунктом в міжнародних угодах.

Ініціатором нової політики став канцлер Ян Замойський. Саме йому належить грандіозний план посадити на молдавський престол Єремію Могилу. За угодою 1595 р. він зобов'язувався поважати верховенство короля Речі Посполитої, зберігати йому вірність, навіть якщо доведеться одночасно підпорядковуватися турецькому султанові, платив данину РП, жалування польським жовнірам, гарнізони яких були розташовані у містах, в тому числі в Хотині. Король своєю чергою надав Молдавії допомогу у боротьбі проти Міхая Хороброго, який прагнув об'єднати Молдавію, Валахію та Семигородщину в єдину державу і, природно, вважав Річ Посполиту своїм ворогом. У 1600 році Хотинська фортеця, підсилена польським військами, стала останнім прихистком Єремії Могили, витримала облогу, обстріли і зрештою польсько-козацьке військо на чолі з

Жолкевським успішно звільнило Хотинщину. Поляки скористалися з перемоги, щоб остаточно закріпитися та цьому регіоні і навіть збільшили чисельність свого гарнізону в Хотинській фортеці. Безчинства та грабежі польських жовнірів підривали авторитет молдавського господаря, а намагання Туреччини повернути собі вплив виснажували державу. Проте воля короля РП була непорушною – Хотин залишався під його контролем.

Софія Іжук (Київ)

ХОТИНСЬКА БИТВА В ОЦІНКАХ ІСТОРИКА ТАРАСА ЧУХЛІБА

Участь козацтва у битві під Хотиним (1621) широко представлена в вітчизняній та зарубіжній історіографії, зокрема польській, російській.

Одним із сучасних учених, чие коло наукових інтересів включає вказану подію, є сучасний український історик, дослідник козацтва, доктор історичних наук Тарас Чухліб.

Ця проблема знайшла своє висвітлення у його, як монографічних дослідженнях «Українське козацтво. Золоті сторінки історії» (К., 2015), «Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження» (К., 2007), «Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.» (К., 2009), «Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років» (К., 2010), так і науково-популярних виданнях («Незнайома Клію: таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба» (К., 2004), «Історія козацтва. Держава – військо – битви» (К., 2011).

У нарисі «Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба» характеризуючи Хотинську битву (1621) у контексті геополітичних наслідків, сучасний український історик Тарас Чухліб зазначає, що Порта змушена була відмовитися від своїх стратегічних планів захопити Річ Посполиту та просунутися вглиб Європи. «Нарешті після багатьох століть завойовницької політики в цьому регіоні Османські імперії перекрили шлях до серця Європи» – пише дослідник.

Оцінюючи події битви під Хотиним (1621), Тарас Чухліб у праці «Українське козацтво. Золоті сторінки історії» зазначає, що вона стала заключним етапом війни Османської імперії з Річчю Посполитою 1620–1621 рр. При цьому дослідник звертає увагу на події 1621 р., вказуючи, що у цей день султан Осман II наважився дати вирішальний бій, обравши основним напрямом атаки козацький

табір гетьмана Війська Запорозького Петра Сагайдачного. Однак, вказує дослідник, туркам так і не вдалося прорвати оборону, натомість численні штурми знесилювали атакуючі порядки османів і приносили розчарування султану. Одну із причин такого стану речей Т. Чухліб вбачає у тому, що гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, який до цього застосовував блискучу тактику оборонного бою, змінює тактику, наказавши перейти своїм полкам у контратаку, внаслідок чого противник почав відступати. Великі людські втрати у турецькому війську та відчайдушний опір козаків зрештою змусили Османа II звернутися до польської короля з пропозицією про перемир'я і після переговорів підписати мирний договір.

Так, основну роль у перемозі над османами Тарас Чухліб відводить саме українському війську, відзначаючи його відчайдушну боротьбу, воєнне мистецтво козаків, а також полководницький хист гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Дослідник відмічає не тільки вмело організовані наступальні операції, а надзвичайно успішну оборонну тактику з вдалим використанням винаходів тогочасної воєнної інженерії.

У своїй монографії «Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.» Тарас Чухліб підкреслює, що українське козацьке військо своєю участю в битві під Хотином (1621) виконало основне васальне зобов'язання Війська Запорозького – несення військової служби на користь короля-сюзерена.

Попри визначальну роль запорозького козацтва у ліквідації османської загрози для європейського континенту, мирний договір 1621 р. не відповідав інтересам козацтва, бо містив статтю, якою заборонялися козацькі походи на територію Османської імперії. Власне, стримання свавільних, з боку обох сторін, козацьких походів на османські володіння дослідник у своїй монографії «Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років» і визначає, як одну із причин польсько-турецької війни. Тому у праці «Українське козацтво. Золоті сторінки історії» Т. Чухліб зазначає, що після битви козаки вкотре надіслали петицію польському королю Сигізмунду III, у «котрій була викладена своєрідна програма козацтва, давалася оцінка його місця і ролі в житті тогочасного суспільства».

У характеристиці цієї програми Тарас Чухліб особливо виділяє пункт про визнання урядом Речі Посполитої за козацтвом як окремою верствою населення специфічних прав і привілеїв без його утисків на означеній території з боку місцевої влади. Окремої уваги також, на

погляд історика, заслугоує і пункт-прохання про дозвіл короля Речі Посполитої «відпускати» своїх підданих «під прапори» володарів інших держав, який вказує на прагнення козацьких очільників узаконити довголітню практику своєї самостійної участі в різних міжнародних війнах і конфліктах.

Отже, сучасний український історик Тарас Чухліб, що представляє державницький напрям української історіографії, оцінюючи Хотинську битву (1621), як одну з ключових подій Хотинської війни, відзначає її міжнародно-геополітичне значення та вирішальну роль участі козацького війська в цій доленосній битві не тільки для самої Речі Посполитої, а Європи загалом.

Валерій Степанков (*Кам'янець-Подільський*)

Віталій Степанков (*Кам'янець-Подільський*)

МІФИ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРО ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКУ (ХОТИНСЬКУ) ВІЙНУ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Актуальність проблеми обумовлюється наступними чинниками: по-перше, вона не ставала предметом спеціального дослідження, по-друге, її з'ясування в історіографії польсько-турецької війни 1620–1621 рр. може стати у нагоді для переосмислення існуючих у ній міфів, що дозволить уникнути недостовірностей при реконструкції причин, перебігу та наслідків воєнних дій. Окреслимо головніші з них:

- міфологізація «тріумфу польської зброї» під Хотином, що набула сакралізації у бреве Папи Григорія XV «*Victoriarum gloriam*» на прохання короля Зигмунда III й польського вищого духовенства (1621) та бреве «*Decet Romanum Pontificum*» від 23.06.1623 р., яке проголошувало у Польщі день 10 жовтня святом на честь Марії Богородиці і святих патронів Польщі. Вони витворили духовну матрицю сприйняття Хотинської перемоги, що суттєво впливала на зміст ціннісних орієнтирів авторів щоденників, спогадів, хронік, праць істориків, художньої літератури упродовж кількох століть;

- витворення образу Порти як агресора, султан якої, вирушаючи 1621 р. у похід, начебто мав на меті оволодіти Річчю Посполитою, дійти до Прибалтики, об'єднатися з протестантами й розгромити Австрію;

- катушовування (замовчування) експансіоністської політики уряду Речі Посполитої щодо Наддунайських князівств (Молдови, Валахії та Семиграддя), спрямованої на їх відрив від Османської імперії й встановлення над ними протекції польського короля.

Всупереч укладеним мирним угодам зі Стамбулом, Варшава вдавалася до воєнних провокацій (1615, 1619, Цецорська кампанія («зачіпна» війна) 1620 рр.), спонукаючи її до відплати;

- уникнення трактування Речі Посполитої як країни-агресора призвело до штучного відокремлення Хотинської кампанії від Цецорської й перетворення її в самостійну подію – Хотинську війну. Проте і в цьому випадку все ж саме вона стала ініціатором поновлення воєнних дій, бо у першій декаді серпня польсько-литовське військо, переправившись через Дністер, отаборилося під Хотином, а козацьке – з-під Могилева розпочало похід через Молдову, прямуючи на об'єднання з ним;

- замовчування значущої ролі гетьмана Я. Бородавки (Нероди), котрий блискуче виконав поставлені польським командуванням завдання (позбавлення турецької армії продовольчої і фуражної бази, затримання її просування до Хотина й завчасного возз'єднання з поляками) та причетності Варшави до його усунення від влади;

- затушовування ключової ролі козацтва у перебігу Хотинської битви і приписування її польському війську. Відтак традиційно суттєво зменшується його чисельність (замість 45–47 тис. осіб – від 15–20 до 25–30 тис.), хоча вона переважала польсько-литовське (бл. 25–30 тис. жовнірів). Проявлені ним стійкість і мужність у боях (турки атакували козацькі позиції 8 (9) разів, а польсько-литовські – 4 рази) подаються як польські. Якщо сучасники й учасники битви визнавали, що «якби не було козаків, то Бог знає, яким би був результат для поляків уже через три-чотири дні» (вірменський літописець Аксент); «Справжніми переможцями під Хотином і рятувальниками Польщі були козаки» (Я. Собеський), то сучасний історик В. Маєвський навіть не згадав про їхню роль;

- Хотинська битва – видатна перемога польської зброї, що зупинила експансію Османської імперії. Хоча насправді вона не виявила переможця, завершившись у мілітарному аспекті в нічию, а в політичному – поступками султану.

Назарій Христан (Чернівці)

ПРОСТІР УЯВЛЕНЬ ПРО ХОТИНСЬКУ БИТВУ В «ЛЕГАЦІЇ» САМУЕЛЯ ТВАРДОВСЬКОГО

Творчість поета-хроніста С. Твардовського й досі є важливим джерелом для вивчення історії русько/україно-польських взаємин. Його тексти читали й цитували козацькі літописці, польські та українські культурні діячі і, безумовно, історики. Окрім унікального нарису «Громадянська війна», присвяченого періоду

«Хмельниччини», перу Твардовського належить ряд інших творів, серед яких його перший друкований текст «Легация» («Важлива легация»). У тексті, з-поміж іншого, подано детальний нарис Хотинської війни 1621 р. Враховуючи участь автора у війні, «Легация» стала неоціненним джерелом історичного факту й художньої авторської уяви, що дозволяє розширити наші знання про битву, використовуючи образ уяви учасника тих подій.

Участь С. Твардовського у Хотинській кампанії 1621 р. не викликає жодних сумнівів, сам автор неодноразово вказує на це («w roku Marsowym zagrzeł sobie czoła pod Chocimiem i indziej»). У сполучення «i indziej» («та в інших місцях») ми маємо свідчення, що хроніст брав участь не тільки у Хотинській війні, але і у ряді інших битв. Для вчених безпосередня участь С. Твардовського у Хотинській кампанії є надзвичайно важливим фактом, адже це демонструє нам те, що автор знав козаків та П. Сагайдачного не тільки з переказів й оповідань, а безпосередньо був очевидцем тих подій.

Уважно читаючи текст «Легация», помічаємо, що у розповіді про Цецорську та Хотинську війну, автор зазначив, що вирішальну роль в обох битвах відіграли козаки, а у випадку з Хотином – саме козацька армія стояла на чолі війська Речі Посполитої, а шикував їх у бій «значний чеснотами і мужністю, досвідчений Сагайдачний». На сторінках «Легация» поет використав конструкт «Сагайдачний – гетьман запорожців». Зрозуміло офіційної посади гетьмана у П. Сагайдачного ніколи не було, але зображення козацького ватажка із акцентом на польський титул дало початок стійкій культурній традиції найменування козацьких ватажків «гетьманами» задовго до часу Богдана Хмельницького. Хроніст зазначав, що «він (Сагайдачний) у рицарській справі муж досвідчений і воїн великий і добрий, до його порад прислухалися зверхники польського війська, гетьман Ян Ходкевич та королевич Владислав».

Описуючи підготовку до битви під Хотином, С. Твардовський згадує, що турецький султан Осман II, вирушаючи в похід, виокремив у Стамбулі місце для мечеті, яку мали збудувати на кошти здобичі, взятої в Польщі після війни.

У «Легация» ми бачимо акцент на тому, що на початку битви занедужав королевич Владислав, а згодом захворів і помер гетьман Я. Ходкевич й польська армія фактично залишилась без керманіча. С. Твардовський неодноразово зазначав, що основні удари османська армія спрямовувала на козацькі укріплення, намагаючись підірвати їхні позиції. Хроніст, буцімто словами султана, вказує «поляки будуть нашими, як тільки розіб'ємо козаків», «ні їсти, ні пити не буду,

допоки не приведете мені Сагайдачного». С. Твардовський справедливо зазначав, що козаки ефективно відбивали усі турецькі напади й залишались на своїх позиціях, а турки зазнавали великих втрат. Самі ж козаки 19 вересня вночі здійснили рейд на турецький табір «побили багатьох яничар, захопили багато здобичі й повернули назад».

Образ битви під Хотином у «Легації» С. Твардовського започаткував традицію, яка й досі є помітною в польській та українській історичній думці, що саме П. Сагайдачному і козакам належить вирішальна роль у вдалому завершенні війни. Якраз польський хроніст заклав основи для неабиякої популяризації, гіперболізації постаті козацького ватажка у протистоянні з османами. Втім, він ніколи відкрито не називав саму битву «перемогою», використовуючи більш стримані терміни, що є зрозумілим, враховуючи особисту присутність автора на полі бою. С. Твардовський зазначив, що до польсько-козацького табору прибули делегати султана (2 жовтня) із пропозицією мирних переговорів. Хотинська битва в оцінці автора принесла багато жертв й жодних позитивних здобутків для Речі Посполитої.

Ігор Коляда (*Kiїв*)

Владислав Бушура (*Kiїв*)

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ХОТИНСЬКУ БИТВУ (1621 р.) ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Методика навчання історії України наголошує про освітнє значення мистецтва, яке має соціокультурний зміст, ставши одним із провідних чинників розвитку особистості здобувача освіти. Використання живопису на уроці історії України дозволяє здобувачам освіти повніше й глибше осмислити життя суспільства, яке їх створило, яскравіше і емоційніше відчутти хід історичних подій, які пов'язані із створенням тієї чи іншої пам'ятки культури. На уроках історії України ці пам'ятки виступають багатопланово. Як джерела знань, вони розповідають про матеріальне та духовне життя суспільства, перш за все про звичаї і психологію людей, свідчать про художній розвиток людства, розширення сфери мистецтва, збагачення його образотворчої мови.

Пам'ятки живопису як наочне джерело знань дозволяють використовувати й розвивати всі види сприйняття і пам'яті. Важливе місце при вивченні художніх пам'яток та складання їх опису, характеристики чи інших видів аналізу займає естетичне сприйняття, про яке методист В. Васильєва зазначає, що воно є активною

діяльністю, якій необхідно навчати. Досвід навчання історії України переконує в необхідності знайомства здобувачів освіти з образною мовою мистецтва, розвитку у них уміння «прочитати» пам'ятку культури, зрозуміти і розкрити її зміст. Потрібно використовувати уявлення здобувачів освіти про образотворче мистецтво, як про особливий спосіб пізнання життя, їх поняття того, що художник особливою мовою виражає своє відношення до світу.

Навчальна програма з історії України для закладів загальної середньої освіти вимагає засвоєння здобувачами освіти великої кількості фактів з курсу історії України, одним з них є участь українського козацтва у Хотинській війні (1620–1621 рр.).

При вивченні цієї теми важливо звернути увагу на такі картини: Юзеф Брандт «Битва під Хотиним» (1867 р.), Юліушу Коссака «Кшиштоф Гневош, гинець в обороні хоругви під Хотиним» (1892 р.) та гравюри Джакомо Лауро.

Методика роботи з творами живопису передбачає алгоритм дії вчителя історії на уроці. Вчитель, використовуючи історико-біографічний портрет знайомить з біографією художників. Так, він зазначає, що Юзеф Брандт видатний представник батального напрямку в живописі другої половини XIX ст., в 70–80-і рр. Мандрівка Україною, зокрема Поділлям, враження від місцевої природи і від спілкування з місцевими жителями зробили вирішальний вплив на тематику його робіт. Українські захоплення Брандта визначили мотиви робіт художника. Розповідаючи про живописця Юліуша Коссака, наголошує, що художник-графік та ілюстратор є представником реалізму XIX ст. довгий проживав в маєтках на Поділлі, Волині та навчаючись живопису, захопився європейським мистецтвом, особливо бароковим батальним живописом.

Доцільно визначити те, що здобувачі освіти мають звернути увагу, розглядаючи картини: — Як художник використовує колорит у сюжеті картини? — Яке місце у композиції займають українці? Такими запитаннями вчитель загострює інтерес здобувачів освіти до художнього твору.

Однією з ефективних форм сприйняття здобувачами освіти образів творів живопису на уроці історії України може стати організація «квесту» на тему: «Шукаємо деталі Хотинської битви очима художника», історичної вікторини на тему: «Досліджуємо історію Хотинської битви в мистецьких образах»; створення «мем-смс-повідомлення» на тему: «Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний і козаки у Хотинській війні».

Аналіз науково-методичної літератури та досвід провідних сучасних вчених і методистів, вчителів засвідчує, що ефективно вивчення творів живопису можливе тільки за відповідних методичних умов: ретельній підготовці вчителя й здобувачів освіти до занять; застосуванні інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання; використанні різних видів наочності й комп'ютерних технологій; врахуванні вікових та психологічних особливостей учнів; вдалому виборі форми і виду проведення занять; формуванні естетичних почуттів учнів при вивченні творів мистецтва.

Ігор Коляда (*Kuiv*)

Ігор Цейгер (*Kuiv*)

ХОТИН У ДОЛІ СОБЕСЬКИХ

Родина Собеських справедливо вважається однією з найбільш давніх та шанованих польських династій, вихідці з котрої суттєво вплинули на становлення й розвиток Речі Посполитої. У свою чергу, в долі найбільш яскравих представників цього шляхетського роду, Якуба і Яна Собеських, можна віднайти такі собі реперні крапки, кожна з яких нерозривно пов'язана саме з Хотиним.

Саме під час Хотинської війни 1620–1621 рр. Якуб Собеський зумів проявити себе як талановитий воєначальник. Маючи за плечима досвід участі в Московському поході, очолюваному в 1617–1618 рр. гетьманом Яном Ходкевичем, він зміг заручитись вкрай важливою підтримкою козаків. Так, у своїй промові 13 вересня 1621 р. Собеський зумів переконати запорожців у необхідності продовжувати службу державі навіть попри перебої постачання та платні. Історикам також відомо про неодноразові зустрічі Якуба з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним.

У 1646 р. Якуб Собеський помер, залишивши по собі щоденник, у котрому детально описувались подробиці тієї війни. Згодом цей рукопис ліг в основу латиномовних «Коментарів Хотинської війни», котрі, в свою чергу, стали джерелом натхнення для «Війни хотинської» Вацлава Потоцького.

Майже через півстоліття Ян Собеський, син Якуба Собеського, здобув славу доблесного воєначальника, як і його батько.

Осінь 1672 р. Могутня турецька армія під особистим командуванням султана Мехмеда IV просувається польськими землями, лишаючи по собі згорілі міста й села. Очолювані сином Якуба Собеського, Яном, нечисленні військові угруповання поляків відступають, намагаючись об'єднатись з головними силами короля Михайла-Корибути Вишневецького. Розуміючи перевагу в

маневреності власної кавалерії, гетьману все-ж вдається нанести розрізненим турецьким загонам ряду відчутних ударів та звільнити чималу кількість невільників. Такі заходи, однак, не могли зупинити нестримного наступу османів, і в жовтні 1672 р. було укладено Бучацьку угоду, за умовами котрої Польща втрачала усю Правобережну Україну й зобов'язувалася сплачувати данину султанові.

Положення мирного договору були відвертою ганьбою для Речі Посполитої, саме тому у квітні 1673 р. сейм відмовився ратифікувати угоду. Це означало продовження війни, і вже восени коронний гетьман очолив 30-тисячне військо. Головною метою походу була Хотинська фортеця. Огляд коронного війська у жовтні 1673 р. засвідчив відмінну боєготовність польської армії, очолити котру хворий король Вишневецький довірив Яну Собеському.

Дізнавшись про наміри Польщі продовжувати війну, султан скерував проти неї армію, котру, однак, цього разу не підтримали ні кримський хан Селім-Гірей, ні гетьман Петро Дорошенко. Існують припущення, що саме обіцянка Собеського розширити володіння гетьмана на обидва береги Дніпра стала вирішальною в рішенні Дорошенка не брати участі у новому турецькому поході.

11 листопада 1673 р. Ян Собеський вступив у битву з турками під Хотиним. Заставши турків зненацька, піхота Собеського вдерлася на вали табору неприятеля. Намагаючись припинити паніку, що ширилась османським військом, командувач армії Сулейман-паша здійснив спробу контратаки, котра завершилась невдачею. Повний розгром турків завершила блискавична атака летючих гусарів. Втративши за різними оцінками від 20 до 35 тисяч воїнів, турки зазнали цілковитої поразки. Втрати польської сторони були відносно незначними. Блискуча перемога Яна Собеського біля Хотина подарувала гетьманові корону.

Таким чином, імена батька та сина Собеських вписано в історію героїчними вчинками, загадковим чином пов'язаними не лише військовим талантом та вправністю, але й місцем – Хотинською фортецею.

Богдан Мельничук (Чернівці)

ХУДОЖНЄ СЛОВО ПРО ХОТИНСЬКУ ВІЙНУ 1621 РОКУ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУРАХ

Хотинська війна 1621 р., в ході якої об'єднане польське та українське козацьке військо розгромило 250-тисячну армію турецького султана Османа II, мала європейський резонанс та отримала адекватний відгомін у художньому слові, на що вже звернули увагу дослідники.

Поємі «Осман» хорватського майстра слова І. Гундулича, сучасника цієї війни, 11-та пісня якої звернена до знаменитої події, присвятив ґрунтовну розвідку О. Маковей (1904).

Згадує про відгомін Хотинської епопеї в творах турецького письменника 1-ої пол. XVII ст. Н. Еффенді та українського літератора XVIII ст. Г. Граб'янки І. Франко у підрозділі «Козаки і Хмельницький перед р. 1648» широкоформатної праці «Студії над українськими народними піснями» (1913). Проте основну увагу в цьому підрозділі він зосереджує на польськомовних поемах С. Твардовського «Владислав IV, король польський» (1649) та «Міжусобна війна...» (1670), що, за його оцінкою, «належить до найкращих оздоб старопольського письменства і може вважатися найкращим поетичним твором у Польщі XVII ст.».

Польськомовні твори стали основним предметом уваги й М. Возняка, автора праці «Козацтво під Хотиним 1621 р. в сучасній поезії» (1928).

Твір вірменського автора XVII ст. О. Каменецького «Історія Хотинської війни», де висвітлюються всі перипетії славетної події та вирішальна роль козаків у здобутій перемозі високо оцінює С. Г. Амірян у праці «Вірменсько-українські літературні зв'язки на сучасному етапі» (1972).

Як не дивно, але українські літературно-художні відлуння знаменитої події фактично були поза увагою дослідників аж до 1973 р., коли з'явився огляд О. Романця «Хотинська битва в українській народнопоетичній творчості та літературі». Тут уперше узагальнено значний український доробок, починаючи від «Ой, Хотине, граде давній» і завершуючи повістю С. Тельнюка «Грає синє море» (1971). Щоправда, автор огляду обмежився одним твором давньої української літератури – «Віршами на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного...» (1622) К. Саковича. Не фігурує в огляді згадка про історичну повість В. Тирси «Несмертельна слава» (Лондон, 1953).

Започаткував художній літопис Хотинської битви З. Копистенський, з-під чийого пера впродовж 1619-1622 рр. вийшла знаменита художньо-публіцистична книга «Палінодія».

У тому ж XVII ст. свій внесок до літопису Хотинської баталії зробив польсько-український поет Б. Зиморович (1597-1682) польськомовною поемою «Пам'ять війни турецької, року 1621-го польським народом перенесеної...». Хоча в заголовкові твору фігурує лише «польський народ», але в тексті віддається належне й «рицарству запорозькому» й отаманові українців Петру

Сагайдачному. Наголошую на цій обставині тому, що в наші часи дехто «недобачає» участі українців у Хотинській події. Скажімо, московська «Краткая литературная энциклопедия» пише, що одна із згадуваних вище поем – «Осман» І. Гундулича – присвячена «победі польського війська над турками в Хотинській битві 1621» (т. 2, с. 446), тільки польського...

У XVIII ст. Хотинська війна 1621 р. знайшла відображення в літописах Г. Граб'янки (1710) та С. Величка (1720), в анонімній «Історії русів» (кінець століття), у шкільній драмі «Милость Божія...» (1728), у віршованому діалозі С. Дівовича «Разговор Великороссии с Малороссиєю» (1762).

Хотинська героїка 1621 р. отримала небайдуже відлуння в творах XIX і XX століть. Про це свідчать: роман Д. Мордовця «Сагайдачний», повість О. Маковея «Ярошенко» (1905), нарис А. Чайковського 1927 р. «Петро Конашевич-Сагайдачний» та його ж роман «Сагайдачний», роман З. Тулуб «Людолови» (1934), згадувані повісті В. Тирси та С. Тельнюка.

А 2007 рік приніс роман у 2-х книгах (понад пів тисячі сторінок) Ю. Сороки «Хотин». П'яте століття (пів тисячоліття!) відлунює славетна Хотинська битва у художній літературі!

Жанна Стороженко (*Хотин*)

АДВЕНТИВНІ ВИДИ РОСЛИН АЗІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МЕЖАХ ДІАЗ «ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

Хотин – місто на правому березі Дністра, яке завдяки вигідному стратегічному положенню відіграло значну роль в розвитку історії України, Молдови, Польщі, Туреччини та Російської імперії. А також, завжди було ареною битв і конфліктів, які й досі залишають свої спогади у стінах могутньої Хотинської фортеці. Тут закладений історичний дух різних епох, адже вона бачила десятки перемог та поразок, а також утворення й занепад різних імперій.

Хотин приймає щороку мільйони туристів, на території фортеці проводяться різні фестивалі, ярмарки та кінозйомки. Історичні баталії, війни, а також потужний рекреаційно-туристичний потенціал призводять до біологічного забруднення території фортеці та її околиць (занесення різних видів флори). Аналіз флори міста засвідчив, що близько 80% займають адвентивні види, а з них 30% флори стали агресорами. Поряд із інвентаризацією видового складу адвентивних рослин території Хотинської фортеці важливим у дослідженні стало визначення і розподіл рослин за походженням. Особливо цікавими хотілось визначити види азійського походження,

адже вплив Хотинської битви 1621 р. зміг дати поштовх до занесення саме адвентивної фракції флори. Для більш детальних описів та інвентаризації створено ботанічний маршрут із картосхемою і описом видів рослин.

Табл. 1. Перелік інвазійних видів рослин азійського походження території ДІАЗ «Хотинська фортеця»

№ з/п	Назва виду	Походження
<i>Родина Simaroubaceae</i>		
1.	Айлант високий	Східно-азійське
<i>Родина Poaceae</i>		
2.	Костер кровельний	Середземноморсько-Ірано-Туранське
<i>Родина Asteraceae</i>		
3.	Цикорій дикий	Середземноморсько-Ірано-Туранське
<i>Родина Brassicaceae</i>		
4.	Кардарія крупковидна	Південно-Європейське та Азійське
<i>Родина Juglandaceae</i>		
5.	Горіх волоський	Балкансько-Східно-Азійське
<i>Родина Solanaceae</i>		
6.	Блекота чорна	Середземноморсько-Ірано-Туранське

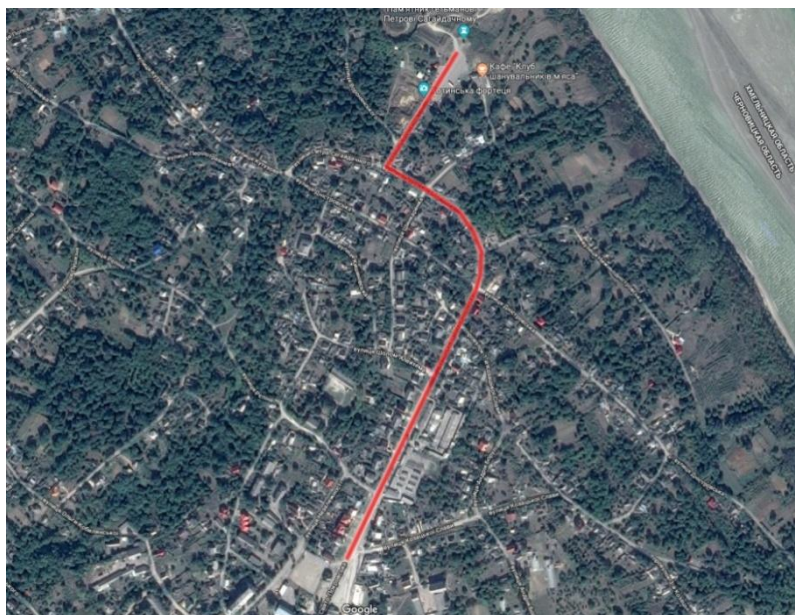

Рис 1. Картосхема ботанічного маршруту м. Хотин

Виділено 6 інвазійних (адвентивних) видів. Найбільш агресивними на території Хотинської фортеці слід вважати такі, що утворюють суцільні зарості: айлант високий, кардарія крупковидна.

Наслідки Хотинської битви 1621 р., на мою думку, вплинули не тільки на розвиток історії нашого краю, а і на розвиток та вкорінення своєрідної флори Азії.

Zbigniew Hundert (Warszawa)

BITWA POD CHOCIMIEM 10–11 LISTOPADA 1673 ROKU W HISTORIOGRAFII

Wystąpienie prezentuje dotychczasowy stan badań nad kampanią i bitwą chocimską z 1673 r. Punktem wyjścia jest omówienie dorobku historiografii polskiej XIX w., począwszy od niezwykle istotnych edycji źródłowych Ambrożego Grabowskiego i Franciszka Kluczyckiego, oraz pierwszych większych prac Konstantego Górskiego i Tadeusza Korzona, w których zrekonstruowano przebieg bitwy z 10–11 listopada 1673 r. Następnie autor koncentruje się na wkładzie kolejnych pokoleń badaczy z wyszczególnieniem dorobku takich historyków, jak Janusz Woliński, Jan Wimmer, Marek Wagner czy Konrad Bobiatyński. W referacie wskazano na niewystarczający dorobek innych historiografii niż polska; podkreślono brak odnotowania w badaniach nad dziejami bitwy perspektywy tureckiej oraz zasugerowano kolejne kierunki badań. Referat kończy apel o przygotowanie dużej naukowej monografii książkowej poświęconej dziejom kampanii i bitwy chocimskiej 1673 r.

Василь Федорак (Чернівці)

ХОТИНСЬКА ВІЙНА (БИТВА) 1621 р. ТА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Хотинська битва 1621 р., яку в силу масштабності та далекосяжності її наслідків, нерідко називають Хотинською війною, тривалий час «не дає спокою» історикам. Особливо актуалізувалися дослідження цієї всесвітньо-історичної події у період національно-державного відродження України наприкінці ХХ ст. Адже йшлося про українське козацтво, – основу нової української національної ідентичності та його роль в історичній пам'яті українського суспільства. У 1990 р. Україна широкомасштабно відзначила 500-річчя козацтва, влітку 1991 р. – 340-річчя битви під Берестечком, а восени того ж року – 300-річчя Хотинської битви. Саме з цим ювілеєм було пов'язано відкриття чи не першого в Україні пам'ятника гетьману П. Сагайдачному на території Хотинської фортеці та перейменування на його честь однієї з вулиць центральної частини Чернівців. Враховуючи тривалий історичний період

перебування нашого краю поза межами основного масиву українських земель – «історичного ядра української ідентичності» (Н. Яковенко), це, – з однієї сторони підживлювало відчуття загальнонаціональної української соборності, а з другої – нашої причетності до європейської християнської цивілізації. Схожі мотиви звучали і під час проведення на загальнодержавному рівні меморіальних заходів з нагоди 1000-ліття Хотина та «круглих» дат Хотинської битви. Деякі з матеріалів видані.

Стосовно шкільної історичної освіти, то Хотинська битва нині посідає помітне місце в історії ранньомодерної доби. Окремо вона прописана у програмі шкільного курсу вітчизняної історії та закріплена як важлива подія всього курсу історії України у програмі ЗНО. Крім того, 400-літній ювілей Хотинської битви внесений до переліку ювілейних і пам'ятних дат України у 2021 р., затвердженого Постановою Верховної Ради України. «Переможний тренд» у відзначенні ювілеїв та знаменних дат для нашої молоді державності архіважливий і з огляду на нинішню російську агресію та шалену кампанію зі спробою деконструкції самої ідеї української державності, викладеній у відомій пугінській статті.

Однак так було не завжди. Навіть на початку 1990-х рр. у шкільних підручниках з історії про Хотинську битву та роль у ній українського козацтва згадувалося буквально однією фразою. У пробному підручнику для 5 класу про Хотинську битву 1621 р. говориться як про «одну із вирішальних битв польсько-козацького війська з турецьким», а в посібнику з історії України для 7–8 класів акцентується увага на «спільних діях українських козаків і польських воїнів», завдяки чому й була здобута перемога у Хотинській битві. У нині чинних підручниках з історії України для 8 класу Хотинській війні та пам'яті про неї присвячений один параграф, один із пунктів стосується виключно подій війни. Подібна картина і в підручниках інших авторів та авторських колективів.

Не оминули увагою Хотинської війни і авторські колективи інших складових навчально-методичного комплексу шкільного курсу історії. Зокрема, й атласів з історії для 8 класу. В атласах практично всіх видавництв відведена одна карта з чіткою локалізацією Хотинської битви як частини доби героїчних походів запорожців. Немало уваги приділяється цій події і в різноманітних довідниках, а Хотинська фортеця знаходиться у переліку обов'язкових до розпізнавання пам'яток архітектури та мистецтва ЗНО.

Масові заходи, учнівські та вчительські конференції, круглі столи передбачені й у рамках відзначення 400-річчя Хотинської битви, одним з яких є і наша конференція. Вони спрямовані на відродження української

національної пам'яті засобами українського історичного календаря та шкільної історичної освіти.

Ірина Коротун (Чернівці)
Юліана Баланик (Чернівці)

АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРУД ТА УКРІПЛЕНЬ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Комплексу споруд Хотинської фортеці датується XIII–XVIII ст. він розташований на лівому березі р. Дністер на перетині історичних торговельних шляхів. Одним і, ймовірно, головним з яких слугувало саме русло ріки. А фортеця водночас була одним з головних укріплених пунктів вздовж цього історичного трафіку і торговельним центром. За гіпотезами, первісними спорудами фортеці були дерев'яні укріплення, на місці яких у 50–60 рр. XIII ст. зводяться кам'яні мури і комплекс споруд.

Як показали дослідження, перші кам'яні стіни зводилися з місцевого вапняка на рожевому цем'яночному розчині. Їх рештки були виявлені археологами на території внутрішнього двору і у товщі східної стіни.

З другої половини XIV ст. проводяться роботи з укріплення замку. Адже з розповсюдженням вогнепальної зброї виникли нові вимоги до оборонних споруд. Відомо використання «грецького вогню» в облозі Константинополя в 1453 р. Мехмедом II як візантіяцями так і турками.

Архітектурно-планувальна організація фортець XIII–XIV на території Поділля і Великого князівства Литовського має спільні риси. До цього ряду середньовічних фортець можна віднести Верхній замок у Луцьку, або замок Любарта, Кременецький замок, Білгород-Дністровську фортецю – пам'ятки історії і містобудування XIII–XV ст. До загальних рис, які притаманні й Хотинській фортеці, належать:

- криволінійний замкнений петлею периметр оборонних мурів;
- на місцях зламів траєкторії стін споруджувалися вежі, що мали значний сектор обстрілу;
- вільний простір внутрішнього двору;
- розташування споруд, що формували комплекс обслуговування фортеці за периметром всередині муру;
- характерний набір приміщень – будинок коменданта, сховище зброї, церква, криниця, казарми, приміщення для полонених.

Найбільш істотні перебудови з проведення укріплень фортеці відбувалися у другій половині XV ст. У цей час її практично відбудовують наново.

Рівень двору був піднятий на 8–10 м, зведені потужні стіни й вежі. На території давньоруського дитинця був влаштований внутрішній двір нові фортеці, на місці рову, що оперізував фортецю звели два великих палаци,

з'єднані брамою з глибокими пивницями для збереження запасів зброї й харчів (східний не зберігся). Зовнішній двір фортеці обороняли 3 вежі з Надвратною у центрі. Найбільш потужна квадратна у плані вежа здіймалася над північною стіною; кругла західна сполучалася з палацом і мала назву Комендантської. Ще одна квадратна вежа була вбудована у східну стіну навпроти палацу. В цілому, ці роботи було завершено у 1480-х рр.

У 1538 р. фортеця була захоплена й зруйнована військами Королівство Ягайлонів (Королівство Польське 1385–1569). При цьому було підірвано значну частину стіни між Північною та Східною вежами, палац біля східної стіни, повністю знищені Надвратна та Південно-Східна вежі, від Південно-Східної лишилися руїни. У 1540–1544 рр. замок розбудовується. Відновлюються зруйновані стіни, зведена нова оборонна стіна (на 25 метрів на південь) – таким чином розширено внутрішній простір фортеці. На цій стіні відбудована нова Надвратна вежа.

На початку XVI ст. фортеця стала одним з військових форпостів Туреччини. На початку XVIII ст. французькими інженерами було проведено реконструкцію оборонних мурів з новими бастионними укріпленнями навколо старого кам'яного замку. Ці споруди були розраховані на військові дії з застосуванням артилерійських батареї гладкоствольних гармат. У цей період на стінах влаштовуються зубці-мерлони.

У середині XIX ст. з розвитком нових видів озброєння і новими політичними умовами, Хотинська фортеця втрачає своє стратегічне значення.

Але її культурне значення для історії України і світу лише посилюється з плином часу. З кінця XX ст. на території Хотинської фортеці ведуться реставраційні і відновлювальні роботи.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 року №1539 «Про Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця», утворено Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця».

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.10.2011 року № 1032-р «Про передачу цілісних майнових комплексів історико-культурних заповідників до сфери управління Міністерства культури» Заповідник передано до сфери управління Міністерства культури України.

Об'єкт Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» включено до програми Президента України «Велика реставрація».

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

Сергій Пивоваров (Чернівці)

Віталій Калініченко (Чернівці)

МОНЕТИ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

Нумізматичні матеріали є важливим історичним джерелом для вивчення економічних зв'язків, товарно-грошових відносин, питань суспільно-політичного та соціального розвитку середньовічного населення України.

У зв'язку з цим введення в науковий обіг нових даних про знахідки середньовічних монет не тільки доповнює джерельну базу та уточнює топографію поширення монетних номіналів на певних територіях, а й дає змогу реконструювати ступінь розвитку місцевого господарства і суттєво доповнює повідомлення наративних джерел. Одним із регіонів України, де виявлено значну кількість нумізматичних матеріалів доби середньовіччя, є територія межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Тут у скарбах та поодиноких знахідках виявлено сотні екземплярів середньовічних монет. Переважна їх більшість представлена карбуваннями королівств Чехії, Польщі, Литви, Угорщини, Іспанії, Нідерландів, численних німецьких князівств та інших держав. Набагато менше зафіксовано тут знахідок нумізматичних пам'яток Молдавського князівства. Із повідомлень дослідників другої половини XIX – XX ст. і усних розповідей колекціонерів та старожилів можна зробити висновок, що з території регіону походять ще декілька знахідок молдавських монет, які, на жаль, не були опубліковані чи паспортизовані.

На території Чорнівського городища виявлено п'ять молдавських монет. Знайдені монети виявилися грошовими знаками Молдавського князівства, випущеними в роки господарювання Олександра Доброго (1400 – 1432 рр.). Це перші добре паспортизовані знахідки монет цього господаря на території регіону. Виявлені два подвійних гроші зазнали пошкоджень від вогню. Вони прикипіли аверсами один до одного, і роз'єднати їх поки що не вдалося ні механічним, ні хімічним втручанням. Крім того, їх поверхня дещо обгоріла і не всі зображення та написи добре читаються.

Виявлені на Чорнівському городищі молдавські монети свідчать про наявність і використання грошових одиниць Олександра Доброго на території регіону. Їх спільне знайдення із польськими півгрошами дозволяє реконструювати номінали місцевого грошового ринку. Зокрема, можемо припустити, що польські півгроші Владислава Ягайла за вартістю дорівнювали подвійним грошам. На користь цього

свідчать як однакові розміри монет 21 – 22 мм, так і дуже близькі вагові характеристики. Наприклад, середня вага польських півгрошів з городища становить – 1,5 г, подвійних молдавських грошей – 1,31 г.

Отже, польському грошу відповідали чотири молдавські гроші, або два подвійних гроші. Не виключено, що знахідка на Чорнівському городищі двох подвійних молдавських грошів, які зберігалися разом, що зумовило їх спаявання, не випадкова. Можливо, ці монети представляли рахунковий польський гріш першої половини XV ст.

Отже, знахідки молдавських монет з Чорнівського городища дозволяють отримати нову важливу інформацію стосовно грошового обігу на землях регіону у першій половині XV ст. та зробити висновки про співвідношення польських і молдавських грошових номіналів у торгово-економічних стосунках місцевого населення.

Оксана Драгомирецька (*Чернівці*)

**ЗАХИСНЕ СПОРЯДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІХОТИНЦЯ
(XVII ст.) З ФОНДІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО
КРАСЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Світанок Ранньомодерної доби став тим періодом, який ознаменувався корінними змінами в розвитку європейської воєнної справи, що відобразився на численних війнах і збройних конфліктах. У міру поширення вогнепальної зброї на зміну попередній ударній тактиці (коли на полі бою переважала піхотна піка, а більшу частину в тодішній піхоті складали захищені обладунком пікінери) прийшов «вогняний бій», дистанційне ураження сил противника масованим вогнем мушкетерів й артилерії. Саме в таких стражданнях та вкрай болісних умовах, що супроводжувалися гуркотом гармат і пороховим димом, помирали воєнні традиції Середньовіччя.

Однак усі ці глобальні зміни, які без перебільшення можна назвати «великою пороховою революцією», були досить складним процесом і не таким прямолінійним, як це може здатися на перший погляд. Зокрема, ще в часи Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) та інших великих конфліктах в Європі XVII ст., у піхотних формаціях активно використовувалося захисне спорядження, що вказувало на відсутність стрімкого прогресу в технологічному розвитку озброєння.

Так, окремі предмети, що призначалися для захисту піхотинців у досліджуваній період, зберігаються в фондах Чернівецького обласного краєзнавчого музею (далі – ЧОКМ). З них, у першу чергу, привертає увагу стальний шолом. Він складається з двох половин, кожна з яких має невеликі поля, декоровані заклепками. Сам шолом у формі півсфери, що має заклепки по нижній частині, а зверху – шов

закритий невисоким гребенем. Його висота – 21 см, ширина – 27 см, довжина – 32 см. Техніка виготовлення – ковка. За типологією цей шолом належить до «кабасетів» і датується XVII ст. До фондів ЧОКМ він був переданий у 1962 р. з колекції Державного Ермітажу (Російська Федерація). До інших предметів захисного спорядження європейської піхоти, що зберігаються в фондах ЧОКМ, належить грудна частина металевої кіраси. Вона має відповідну погрудну форму з чотирма виступами для прикріплення. Часто до такої кіраси знизу кріпилася пара набедреників. Її висота – 41 см, ширина в грудній частині – 34 см, ширина в поясній частині – 40 см. Іноді до кіраси ще міг додаватися латний комір для захисту горла. Виготовлена вона з одного шматка сталі. Робота ручна, оскільки збереглося клеймо ремісника «660». Датується цей металевий виріб, як і вищеописаний шолом, XVII ст. У фонди ЧОКМ ця кіраса була передана в 1957 р. також з зібрань Державного Ермітажу.

Як бачимо за описом, обидва музейні предмети є частинами захисного спорядження піхотинців, які складали домінуючу силу на полях битв ранньомодерної Європи. Правда, якщо «кабасети» побутували у всіх без винятку піхотних формаціях, то сталеві кіраси були характерними тільки для спорядження пікінерів. Більше того, можна припустити, що обидва названі предмети захисного спорядження європейських піхотинців головним чином побутували у першій половині XVII ст., коли шоломи складали єдиний захисний елемент у спорядженні акебузирів і мушкетерів. Проте останні досить швидко відмовилися від «кабасетів» на користь капелюхів з широкими полями. Тому надалі шоломи продовжували залишатися в захисному спорядженні тільки пікінерів.

Відповісти однозначно, де були виготовлені обидва предмети захисного спорядження, на жаль, неможливо. Приміром, «кабасети» вже з кінця XVI ст. почали масово виготовлятися мануфактурним способом, через що швидко втратили свої найкращі захисні властивості. Відомо, що ці шоломи були широко розповсюджені в німецьких землях Священної Римської імперії, звідки й були занесені до Речі Посполитої. Хоча, на території останньої вони могли появитися і завдяки активним економічним та політичним контактам Польсько-Литовської держави з Англією, Голландією, Швецією. Це підтверджують аналогічні екземпляри «кабасетів» і кірас з музейних зібрань цих країн. У війську Речі Посполитої названі предмети захисного спорядження європейських піхотинців використовувалися у відповідних збройних формаціях ще в кінці XVII ст.

РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА У ХОТИНСЬКОМУ ПОВІТІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

За мирним трактатом 1812 р. землі Хотинського повіту разом з рештою бессарабських територій увійшли до складу імперії Романових, яка поступово поширюючи загальноімперські закони та великодержавницьку політику в усіх сферах суспільного життя краю, не враховуючи при цьому національних особливостей регіону, прагнула запровадити тут всі елементи тогочасної системи освіти Російської імперії. У школах, які подекуди відкривалися, навчання велося виключно російською мовою.

Упродовж першої половини XIX ст. шкільництво було представлено початковими однокласними і двокласними училищами (народними школами) та церковнопарафіяльними школами. Недосконала статистика того періоду, не подаючи достовірних відомостей щодо функціонування таких малочисельних освітніх закладів, підводить до висновку, що рівень навчання і викладання тут залишався досить низьким. Народні школи, що мали утверджувати серед корінного населення релігійні й моральні поняття та поширювати початкові корисні знання, створювалися надто повільно. Навчання в таких закладах велося за часословом і Псалтирем та зводилося до механічного заучування книжних фраз. Сумним прикладом цьому може слугувати один з кращих учнів такої школи с. Ставчани, який впродовж року досить гарно «читав», а після того, як вставили відірваний раніше від Псалтиря листок, йому здалося, що він зовсім забув букви.

Крім зазначених народних і парафіяльних шкіл, в 20-х рр. XIX ст. у краї відкриваються так звані ланкастерські школи, де навчання значної частини учнів здійснювалося одним учителем та його помічниками, яких він вибирав з числа кращих учнів. У таких училищах передбачалося навчання читанню, письму й чотирьом арифметичним діям. Окрім того, обов'язковим залишалося викладання Закону Божого духовними особами. Варто зазначити, що у вказаних освітніх закладах уроки читання проводилися не тільки за сторінками Священного Письма, але і за різноманітними таблицями, до яких потрапляли тексти з філософських книг, що досить часто містили зарозумілі незвичні вислови для вихованців. Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XIX ст. у повіті функціонувала одна така школа у Хотині, де навчалось 100 учнів.

Окрім того, у Хотині було по одному приходському та духовному училищу, де освіту здобували 135 учнів. Переважна більшість їх учнів

походила з міщанських родин. Діти селян у тогочасних списках не фігурували. У приходських училищах проводилися уроки читання і письма, арифметики, церковного нотного співу, скороченого катехізису.

Державні кошти, що виділялися на початкове навчання, залишалися вкрай мізерними, що не давало можливості забезпечити навіть мінімальні вимоги шкіл в обладнанні інвентарем, навчальними посібниками і шкільними приміщеннями.

Хотинське повітове училище утримувалося за рахунок державних коштів, а витрати на викладання введених нових предметів покривалися за рахунок місцевого бюджету. Управління і керівництво освітніми закладами здійснювала повітова земська управа, училищні комітети та їх директори. Повітове училище підпорядковувалося дирекції училищ Бессарабської області і було підзвітне Міністерству народної освіти Російської імперії.

З другої половини 40-х рр. XIX ст. у селах повіту почали активно створюватися школи грамоти при церквах під керівництвом місцевого священика або дяка. Ці одно- та дворічні школи грамоти мали убогий вигляд. Зазвичай, вони існували тільки на папері, а їхні учні – селянські діти, займалися на квартирах священиків, псаломщиків або у церковних сторожках. Досить часто замість занять учні допомагали своїм учителям по господарству.

До середини XIX ст. у Хотинському повіті була одна школа такого типу, де навчалося 47 учнів. Плата за навчання здійснювалася за рахунок батьків і становила 50 коп. сріблом на місяць.

У зазначений період у Хотині відкрито приватний жіночий пансіон Євламπίї Гиждеу, де освіту здобувала 21 учениця (12 дівчат з дворянських сімей та 9 з інших привілейованих родин). Звичайно, рівень освіти тут був значно вищим, аніж у згаданих навчальних закладах. Однак загальна освіта залишалася вкрай обмеженою. Основна увага приділялася формуванню манер належної поведінки та вивченню французької мови.

У повітовому Хотині діяли також державні єврейські школи, які розміщувалися у примітивних орендованих приміщеннях. Плата за їхнє користування складала 250 руб. на рік. Навчалися в них 93 учні-хлопці з міщанських родин. Єврейські класичні елементарно-релігійні школи, так звані хедери, функціонували у будинках викладачів Хотина. Утримувалися вони приватними особами з плати, що одержували за навчання учнів і учениць. У таких школах навчання велося через призму вивчення Тори (Старого Заповіту) та Талмуду

(пояснення до Тори єврейських мудреців), які учні здебільшого завчали напам'ять.

Отже, упродовж першої половини XIX ст. у Хотинському повіті були засновані та функціонували практично всі типи навчальних закладів загальноросійського зразка. Проте система шкіл, що підпорядковувалася різним державним відомствам, не охоплювала початковим навчанням усіх дітей шкільного віку й орієнтувалася на релігійне виховання.

Віталій Чебаник (Чернівці)

ЗЕМСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ХОТИНЩИНИ НАПРИКІНЦІ XIX ст. – ПОЧАТКУ XX ст.

В економічному і культурному житті Хотинського повіту наприкінці XIX ст. – початку XX ст. значну роль відіграло Хотинське земство – виборний орган місцевого самоврядування, яке було утворене згідно зі статутом земських установ (скорочено — земств) від 1 січня 1864 р. Виконавчим органом земських зборів Хотинського повіту була повітова земська управа, яка складалася з голови та декількох «гласних». Останні обиралися від трьох курій: повітових землевласників, міських виборців і виборних від сільських громад. Самі ж виконавчі органи земств — управи, обиралися на земських зібраннях на три роки.

Хотинська повітова земська управа мала свій службовий апарат – земських працівників у різних сферах земського господарства: земські лікарі, фельдшери, ветеринари, агрономи, статисти, інженери, секретарі, діловоди, бухгалтери тощо. Місцевий губернатор контролював діяльність земства. Земська управа повинна була звертатися до нього, щоб затвердити кожного свого службовця. Губернатор мав безапеляційне право не погодитися на призначення «політично неблагодійних осіб».

У згаданий період, у Хотинському повітовому земстві дворяни становили 70%. А очолював земство тривалий час великий землевласник Хотинщини – Михайло Михайлович Крупенський.

На земських зібраннях обиралися представники до повітових комісій органів влади, зокрема: до комісії для складання списків присяжних засідателів, до міської комісії по квартирних податках, до повітової комісії по промислому податку, завідувачі військово-кінними округами, почесні мирові судді та ін.

Хотинська земська управа відіграла досить позитивну роль в організації ремонту шосейних доріг між населеними пунктами повіту. Так, приміром у 1890 р. земством було зорганізовано роботу 930 осіб

та 1032 робітників з підводами, які упродовж 33 днів ремонтували дороги між селищами Новоселицької, Сталінештської, Липканської і Грозинецької волостей.

Земська управа у разі необхідності повинна була забезпечувати в різних населених пунктах повіту підводи для новобранців армії, які мали прибути до місця призначення. Якщо ж у повіті знаходилися війська на постой, то до обов'язків земства входило завдання знайти квартири для їх розміщення.

У земському самоврядуванні брало участь все населення, яке мало земельну власність: дворяни, духовенство, міщани, селяни. Незважаючи на те, що у земстві безроздільно панували дворяни-поміщики, які прагнули захопити якомога більше місць у губернських та повітових земських зібраннях, проте їхня діяльність мала і деякі позитивні наслідки. Хотинське земство виступало неодноразово ініціатором багатьох важливих справ у повіті, у тому числі й організації очищення русла Дністра, що зробило його доступним для судноплавства.

Земство в зазначений період популяризувало і запроваджувало нововведення у сільському господарстві. Ще у 80-х рр. XIX ст. при Хотинській земській управі існував агрономічний відділ. Заслугове на увагу діяльність земства по створенню сільських банків, які мали на меті надавати селянам-засновникам можливість одержувати позики для ведення власного господарства.

Діяльність повітового земства досить помітною була у шкільній справі та виявилася не тільки в утриманні шкіл за рахунок земства і розширенні шкільної мережі, але й у стараннях покращити рівень навчання в школі. Наприкінці XIX ст. кількість шкіл, відкритих Хотинським земством, зростала у висхідному порядку.

Хотинське земство, що опікувалося освітою в повіті, заснувало стипендії для найкращих учнів. Так, в 1895/1896 н.р. в Хотинській повітській школі було три стипендіата, що одержували по 5 руб. на місяць; в Зарожанській двокласній школі – 24 учні. Земство видавало стипендії і народним учителям для навчання своїх власних дітей в середніх навчальних закладах, вело роботу по запровадженню професійної освіти, здійснювало фінансування ремісничого класу при Хотинській повітській школі, де навчали столярно-токарній і швейній справам. На утримання цього класу вже у 1896 р. земство виділяло 745 руб.

Хотинським земством велася робота з відкриття школи садівництва у селі Владична, ковалів – у Козирянах, гончарів – у Поляні; швеців, кравців, кушнірів – у селі Довжку.

У січні 1897 р. в одному з найбільших сіл повіту – Клішківцях, в урочищі Діброва, відкрито ремісниче училище з трьома відділами: ковалів, бондарів, колісників, яке було розраховане на 25 учнів. Існувало воно також за рахунок земства, яке запросило сюди учителів-іноземців.

Піклувалося Хотинське земство і медичним обслуговуванням населення повіту. Витрати на розвиток медичного обслуговування у 1901 р. становили 20% загального бюджету Хотинського земства. У селі Клішківці у 1883 р. відкрито земську дільничну лікарню з прийомним покоєм на три ліжка.

Не залишалась поза увагою повітового земства і бібліотечна справа. Питання про відкриття народних бібліотек досить часто слухалося на засіданнях земських зібрань. Так, приміром на XXXIII чергових повітових земських зборах, що проходили у 1901 р. окремим питанням слухався звіт «Про народні бібліотеки». Варто зазначити, що на той час існувало 10 сільських бібліотек, на відкриття яких земство виділило понад 1 тис. руб. Майже половина земських шкіл мали власні бібліотеки.

У цілому земське самоврядування у Хотинському повіті наприкінці XIX ст. – початку XX ст. відіграло позитивну роль в його історії, зокрема у розвитку освіти, охорони здоров'я, благоустрої населених пунктів.

Василь Ботушанський (Чернівці)

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЧЕРНІВЦЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

В означений період місто Чернівці як столиця коронного краю Буковини у складі Австрії зробило значні кроки вперед, що свідчило про наближення його до справжнього цивілізованого європейського міста.

Завдяки клопотанню міської влади і настійним вимогам комерційних кіл, як і зацікавленості громадян у галузі транспорту у 1866 р. було прокладено залізницю Львів – Чернівці, яка у 1869 р. була продовжена до Сучави, згодом до Ясс, Кишинева, Одеси, а також на схід через Новоселицю з'єднана з Південно-Західною залізницею Російської імперії. Це сприяло розвитку торгівлі, руху товарів, робочої сили.

В галузі міського транспорту у 1897 р. через усе місто прокладено трамвайну лінію, що прискорило рух городян і гостей міста, поліпшилася комунікація між підприємствами, установами, закладами, сім'ями.

Разом з трамваєм значно поліпшується освітлення вулиць, адже збудована електростанція давала струм і мережі для освітлення з 1896 р. вулиць Чернівців.

На початку ХХ ст. в місті з'являється автомобільний транспорт, пасажирські й вантажні перевезення, які витісняють кінні упряжки.

У галузі зв'язку з 1855 р. місто зв'язується з краєм і навколишніми територіями телеграфом, а з 1883 р. – телефонним зв'язком.

Надзвичайно важливим цивілізаційним кроком було введення у 1895 р. в Чернівцях водогону і каналізації, що підвищило рівень санітарії в місті.

Було введено певні вдосконалення і винаходи при переробці сільськогосподарської продукції на підприємствах пивоварної, хлібопекарської промисловості, створено цілком нову галузь – цукрову за останнім словом техніки; у галузі виробництва солодких напоїв. Окремі винаходи чернівчан були використані в Німеччині та їхніх країнах.

У Чернівцях з цікавістю підхоплювали різні перспективні новинки. Крім названих у Чернівцях десь з кінця 50 – початку 60-х рр. ХХ ст. з'явилося фотографування, яке стало згодом надзвичайно популярним.

Десь з 1895 р. у місті поширюється «світлове зображення картинок» яке переросло у кіно. Крім цих «світлових променів» з'являються й інші: десь з 1896 р. у місті діє рентген-апарат.

З 1887 р. у міському парку як розважальний захід для городян почалося «повітроплавання» на надувних балонах, а на початку ХХ ст. – «катання» на справжніх літаках.

Ці та інші явища, новації робили життя міста сучасним, активним, цікавим, модерним.

Катерина Валявська (Чернівці)

БАЛИ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕМАНСИПАЦІЇ НА БУКОВИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Національні бали були репрезентативним елементом суспільного життя кожної етнічної групи Габсбурзької монархії, яка прагнула політичного та культурного визнання. Угорські національні бали, де публіка з'являлась у національних строях, танцювала чардаш і розмовляла угорською, вперше з'явилися у 1840-х рр. На думку дослідника Роберта Немеса, така соціальна практика започаткувала формування угорської патріотичної культури.

За дослідженням Остапа Середи, «руські бали» в Галичині, починаючи з 1849 р., були одним із засобів утвердження національної

ідентичності та мали продемонструвати духовну та культурну незалежність русинів від поляків. Натомість на Буковині національні бали виникли пізніше. У Чернівцях присутність руських етнічних елементів на балах в 1840-х рр. мала радше вигляд маскарадного дійства. Л.А. Сімігінович-Штауфе згадував звичай відводити час на балах для «гуцулів». Це були українські гімназисти, які переодягалися в гуцульські строї та танцювали гуцулку і коломийку, наспівуючи при цьому пісень, виконували бойові рухи з тростиною.

З появою на Буковині першого українського товариства «Руська бесіда» у 1869 р., його члени, хоча й орієнтувалось на народну культуру, проте для корпоративного згуртування та у боротьбі із румунським товариством за домінування в міському просторі, використовували прийняті в тогочасному суспільстві світські форми спілкування – вечірки, декламації, вистави, чаювання.

У рік заснування Чернівецького університету (1875), під час вечірки, організованої руськими студентами в залах «Руської бесіди», танець коломийка, за словами Сидора Воробкевича сприймався університетськими професорами як «танець готтентотів». Тобто, на відміну від Галичини, на Буковині в цей час національні бали ще не стали звичним явищем у публічній сфері та сприймалися у середовищі міської еліти як місцева екзотика.

Опираючись на повідомлення в газетах, можна стверджувати, що на Буковині ідентифікація балів за національною ознакою утвердилась лише у 1890-х рр. Карнавальна пора, коли еліта краю збиралась в Чернівцях для укладання договорів, закупівлі та дозвілля, була вдалим часом для залаштункових політичних інтриг і міжнародної конкуренції. Навіть німецькі товариства в Чернівцях наприкінці ХІХ ст. вважали за потрібне провести німецький бал блискуче, щоб перевершити румунське свято.

Через символічне поле бальної зали національні групи Буковини намагалися самоствердитися і продемонструвати свою історичну легітимність та відмінність від інших. Зокрема це підкреслювалось використанням народних строїв. Організатори румунських чи українських балів закликали гостей одягатись в сільський традиційний одяг, поляки ж полюбили вдягати шляхетські строї чи використовувати в одязі елементи з національними мотивами. Бальні зали декорували національними символами, портретами історичних осіб. На першому великому польському балу у Чернівцях, що відбувся 10 лютого 1892 р. за протекції Яна барона Капрі, стіни залу прикрасили портретами польських королів та великим полотном (7 м

завдовжки, 5 м заввишки) із зображенням краківського замку Вавель, що мали слугувати «знаками давньої польської слави».

Наприкінці XIX ст. та у передвоєнний період національні бали все більше демонстрували національну сегрегацію в краї: на українських балах публіка була представлено переважно українською інтелігенцією з міст та сіл, невеликим числом польських, єврейських і німецьких пар, на румунських балах була здебільшого румунська знать та інтелігенція, на єврейських балах – єврейські підприємці, чиновники й великі землевласники, і лише польські бали були найбільш національно та соціально розмаїтими – польська, вірменська, румунська знать з Буковини та Галичини, єврейські банкіри й фабриканти.

Проведення національних балів різних етнічних груп Буковини під час карнавалу посилювало відчуття національної спільноти і згуртованості та водночас ставало «лакмусовим папірцем» міжнаціональних відносин у краї.

Олександр Добржанський (*Чернівці*)

Петро Цьмух (*Кременець*)

РОДИННЕ ДЕРЕВО СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

Степан Смаль-Стоцький народився в селянській родині в с. Немилів Радехівського повіту Галичини. Прізвище батька було Стоцький, але родину в селі називали «смалями». Звідси й виникло прізвище Смаль-Стоцький. Про свого батька Степан Йосипович згадував: «Батько мій з діда-прадіда там (с. Немилів – авт.) господар, але рід наш іде з Руденка-Куликова, де хтось із прадідів мав бути колись попом). Йосип Смаль-Стоцький був писемним і став дяком місцевої церкви. Він прожив довге життя, помер 6 березня 1932 р. у віці 90 років. На той час він мав 4 сини, 4 доньки, 32 онуки, 40 правнуків, 4 праправнуки.

Мати С.Смаль-Стоцького Катерина померла, коли йому було 3 роки. Вона була селянською дочкою з сусіднього села Середпільці з роду Карпів. Степан Йосипович писав: «..., її батька, а мого діда, називали там (в с. Середпільці – авт.) Цюцюра. Через маму посвоячилися ми з тим родом, з якого вийшли гарні люди».

Після смерті дружини Йосип Смаль-Стоцький одружився вдруге. Всього у Степана Смаль-Стоцького було три брати і чотири сестри (з них одна Настя дочка від першої дружини Йосипа Смаль-Стоцького)

Чималий вплив на виховання С.Смаль-Стоцького справили дідусь Андрій і бабуся Текля по батьковій лінії.

Цікавою є можливість простежити, як розвивалася родина С.Смаль-Стоцького від другої половини XIX століття і до наших днів.

У вересні 1885 р. С.Смаль-Стоцький одружився з Емілією, дочкою о. Михайла Заревича, пароха в Рожнові, брата Федора Заревича, одного з фундаторів народовського руху та української журналістики в Галичині.

Емілія Смаль-Стоцька була активісткою українських товариств на Буковині. Померла під час Першої світової війни в 1916 р. В їхній сім'ї народилося троє дітей. Дочка Ірина (Орися) та сини Роман і Нестор.

Ірина народилася 1890 р., навчалася в господарській школі в Мюнхені. 25 жовтня 1910 р. вийшла заміж за Остапа Луцького, який був відомим діячем українського кооперативного руху, ад'ютантом Василя Вишиваного, публіцистом, поетом. Остап Луцький походив з відомого шляхетського роду. Він мав трьох братів і чотирьох сестер. У міжвоєнний період сім'я О.Луцького проживала у Галичині. У них народилося двоє дітей Юрко та Марта.

2 жовтня 1939 р. Остап Луцький був заарештований агентами НКВД і відправлений до концентраційного табору в Котласі. Там він і помер. Точна дата смерті невідома.

Ірина Смаль-Стоцька перебралася після Другої світової війни до Канади. Померла 1977 р. в Торонто.

Син Ірини Смаль-Стоцької і Остапа Луцького Юрій Луцький став відомим ученим-літературознавцем, видавцем, перекладачем. Викладав у Торонтському та Саскачеванському університетах, очолював Канадський інститут українських студій (КІУС). Був одружений на шотландці з походження Мойрі Мек Шейн, мав трьох дочок Наталю, Анну і Христину. Помер 2001 р.

Роман Смаль-Стоцький (8 січня 1893 – 27 квітня 1969) пішов шляхом свого батька. Він став відомим філологом-славістом. Під час визвольних змагань був послом УНР в Берліні. Після Першої світової війни перебував на еміграції в Польщі, працював професором Варшавського університету, був секретарем та редактором Українського Наукового Інституту. Після Другої світової війни перебрався до США де викладав у закладах вищої освіти, був Президентом Головної Ради Наукових товариств ім. Т.Шевченка, очолював товариство ім. Т.Шевченка в США. Він не був одружений, не мав дітей.

Син Нестор народився 1895 р. Після Першої світової війни потрапив до Італії, працював у Міжнародному інституті сільського господарства в Римі, займався публіцистичною та перекладацькою

діяльністю. Дружина італійка Іда. 1941 року в Римі в них народився син Георгій (Юрко). Після Другої Світової війни Нестор Смаль-Стоцький із сім'єю перебрався в Перу. Помер 21 липня 1984 р. в Лімі у віці 89 років. Георгій Смаль-Стоцький має двох дітей. Петро 1967 р. н. і Стефанія – 1971 р. н. Таким чином тільки по лінії молодшого сина Нестора збереглося прізвище Смаль-Стоцький.

На жаль, як бачимо, жоден з дітей С.Смаль-Стоцького не зумів залишитися на українських землях. Світові війни розкидали їх по різних континентах. Але їхні нащадки пам'ятають про С.Смаль-Стоцького, гордяться ним, про що свідчать їхні повідомлення в соціальних мережах, опубліковані спогади.

Ігор Коляда (Київ)

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ І ЧЕРНІВЦІ: ДЕЯКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Людина надзвичайно скромна, неславолюбна, Лесь Мартович не залишив майже ніяких біографічних матеріалів. Дослідникам його біографії доводилося вибирувати скупі відомості про письменника по зернині з недрукованого листування його друзів, з періодичної преси кінця XIX – початку XX ст., розшукувати людей, які його особисто знали і могли поділитися своїми спогадами, проходити місцями його життя та діяльності по Прикарпаттю і Львівщині.

Упродовж 1882–1890 рр. Лесь Мартович навчається у Коломийській польській гімназії. Гімназист Л. Мартович вирізнявся серед однолітків-гімназистів тим, що володів дивовижним талантом оповідача, супроводжував свої оповіді живою мімікою, приказками, а то й співом. Він від природи був наділений гумором «вищого пілотажу». «З таких усних оповідань, – зазначає Ф. Погребенник, – що переважно мали реальну підоснову, торкалися живих сторін народного життя, народився за спонукою Мартовичевих друзів – Стефаніка й Заборського – перший його друкований твір – «Нечитальник». Ним дебютував в українській літературі дев'ятнадцятирічний гімназист. Так, за сприянням Василя Стефаніка, який випросив гроші (15 римських) для надрукування книжки у матері: «Гроші я видурих від своєї небоги мами, і ми поїхали до Чернівців до друкарні пана Чопа, і там дали рукопис».

«Зайшли до друкарні Чопа, – продовжує Василь Равлюк. – Цей заправив за 2000 примірників «Нечитальника» сорок гультенів. По довгих торгах, не довіряючи молодим хлопцям, що вперлись на сорок гультенів, казав сплатити наперед гроші (думаючи, що в нас їх нема). Стефанік поклав на стіл гроші, і здивований друкар погодився на цю ціну».

У середині вересня до гімназії на ім'я Леся Мартовича, учня 6-го гімназійного класу, прийшла посилка з Чернівців. «Між хлопцями, – продовжує Равлюк, – почався рух, почали розпродувати «Нечитальника», і Мартович, як вже говорив сам, став багатцем».

В. Стефаник про цей факт згадував так: «Кілька місяців пізніше ми мали в руках тонісіньку, блідо-блакитненьку книжечку «Нечитальник» й розпродували, а що виторгували, то проїдали, бо тоді траплялася нам дуже скупа господиня».

Тоненька блідо-сіра книжечка Леся Мартовича на дванадцять сторінок, – що давно стала бібліографічною рідкістю, – його перший крок у літературу. На простенькій обкладинці, облямованій нехитрим орнаментом, назва: «Нечитальник. Написав Л.М. Видали деякі русівські читальники. Чернівці, 1889. З печатні Г. Чоппа».

Так, уперше м. Чернівці уходить у життя Л. Мартовича.

Студентські роки стали новим етапом у біографії Л.Мартовича, що був пов'язаний з Чернівцями.

Л. Мартович упродовж 1892–1900 р. – студент юридичного факультету університету. Така тривалість навчання була пов'язана, окрім фінансових та матеріальних труднощів, що переживала родина Мартовичів, із його активною просвітницькою, громадсько-політичною, редакторською діяльністю.

Отже, у життєвій чи творчій біографії видатного сина України, славного покутянина Леся Мартовича окреме й особливе місце посідають Чернівці. З ними пов'язана не лише реалізація юнацьких амбіцій, але й втрачені можливості втілення молодечих планів та перспектив.

Олександр Руснак (Чернівці)

ВПРОВАДЖЕННЯ ГРИГОРІАНСЬКОГО КАЛЕНДАРЯ НА БУКОВИНІ: РЕФОРМА ЄПІСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА 1916 р.

Одним із нововведень єпископа Г. Хомишина, що отримало неоднозначну оцінку громадськості була його календарна реформа – спроба перейти з юліанського на григоріанський літургійний календар, зроблена у Станиславівській дієцезії греко-католицької церкви 1916 р. А проводячи паралелі із сучасністю, констатуємо, що в Україні через 100 років після Г. Хомишина суспільство знову повернулося до дискусії щодо зміни церковних календарів.

Маючи значний суспільний резонанс у свій час, проблема достатньо активно вивчалася науковцями. Попри суттєвий внесок авторів у дослідження теми, спільною рисою їх праць є те, що зовсім

мало уваги у них приділено реалізації реформи у межах буковинських парафій єпархії. Тому мета нашої розвідки – узагальнити і доповнити відомості саме щодо цього регіону.

Формально реформа відбулася 15 лютого 1916 р., коли владика оприлюднив пастирський лист «Посланіє Пастирське Григорія Хомишина Єпископа Станіславівського до Духовенства і Вірних своєї Єпархії о післанництві українського народу в католицькій Церкві», в якому повідомлялося про впровадження з 25 березня 1916 р. у Станіславівській єпархії григоріанського календаря та усунення у такий спосіб розбіжностей між старим і новим стилями в 13 днів. Також 25 березня 1916 р. єпископ звернувся до буковинської Крайової шкільної ради з проханням врахувати нововведення у навчальному процесі.

Але найбільш важливим моментом у справі введення нового календаря є реакція на це місцевого духовенства і вірян. У галицькій частині дієцезії спостерігався надзвичайний резонанс та виокремлення двох полярних позицій. Щодо рецепції на Буковині, то маємо не так багато свідчень, які головним чином, зводяться до того, що й тут теж одразу постали два протилежні табори.

До підтримки нового стилю схилився парох Храму Успіння Пресвятої Богородиці у Чернівцях о. К. Костецький, але його церковні обов'язки змушували враховувати і протилежну позицію. Одним із буковинських опонентів реформи, впровадженої Г. Хомишиним, був відомий політик М. Василько. Що ж до широкого загалу вірян греко-католиків, то й вони розділилися на два табори: одні підтримали, а інші критикували.

Попри власну позицію, досить детальний аналіз ситуації у «Хроніці парахії греко-католицької церкви в Чернівцях від її оснвання аж до року біжучого (1914–1918)» зробив парох К. Костецький: «У Чернівцях скоро той лист пастирський зістав оголошений, зібрали ся ревуни під проводом Мицака і пішли до поліції, щоби собі виробити позволене на скликанє віча, котре мало би оголосити протест напротив того розпорядженя єпископа, але поліція з причини пануючої війни відмовила уділеня позволеня на віче». За архівними даними, на які посилається історик О. Єгрешій, М. Василько теж виступив противником календарної реформи й розмірковував, що потрібно просити австрійських чиновників «накласти мораторій» на неї. Швидше до позитивної оцінки схилився Буковинський крайовий президент Р. фон Меран. Очевидно, у цьому його переконав о. К. Костецький.

Що ж стосується основної маси віруючих, то 24 травня 1916 р. Станиславівський ординаріат визнав, що деякі парафії вимагали відправи богослужінь по святах за старим стилем. Однак ординаріат заборонив духовенству відправляти у ці дні урочисті богослужіння. Загалом, у межах буковинських парафій хоч і трапилися певні сплески емоцій вірян, все ж до рішучого протесту справа не дійшла. Навпаки, значна кількість підтримала зміни. Крапку в дискусії поставила звістка від отців Кисілевського і Гордійчука зі Снятинського деканату про відкликання свого розпорядження щодо реформи преосвященним єпископом.

Отже, помітною подією у житті греко-католиків Буковини стала спроба владики Григорія Хомишина запровадити григоріанський календар 1916 р. Попри неоднозначність такого кроку і доволі суперечливі оцінки серед громадськості у всій дієцезії, частина позитивних відгуків стосовно перетворення проведеного Г. Хомишиним, надійшла й від буковинців.

Василь Ільницький (*Дрогобич*),
Микола Глібішук (*Чернівці*)

АГРАРНЕ ПИТАННЯ НА БУКОВИНІ У 1920-х рр. НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «ХЛБОРОБСЬКА ПРАВДА»

На думку західного дослідника Еріка Хобсбаума, який вважається одним з найбільш відомих істориків минулого сторіччя, «коротке ХХ століття» було епохою крайнощів, де на одному полюсі була ліберальна демократія, а на іншому тоталітаризм. Ці дві моделі суспільно-політичного розвитку, як вважав Е. Хобсбаум, були тими альтернативами, перед якими опинилася людська цивілізацію у ХХ ст. Звісно, що британський науковець влучно підмітив одну з ключових особливостей минулої історичної епохи, однак стверджувати про наявність тільки двох шляхів розбудови політичного, соціального і економічного устрою національних держав, є суттєвим спрощенням. Адже історія ХХ ст. була надзвичайно багатою на існування різноманітних суспільно-політичних та соціально-економічних моделей розвитку.

Однією з таких історичних альтернатив, про які згадувалося вище, був аграризм, поширений у Центрально-Східній Європі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Особливої популярності ця політична і соціально-економічна доктрина набула у країнах цього регіону у міжвоєнну добу, коли після завершення Великої війни 1914–1918 рр. на постімперському просторі утворилися нові країни. Ми вирішили розглянути як висвітлювалося аграрне питання в україномовній газеті

«Хліборобська правда», яка була офіційним виданням партії цереністів на території Північної Буковини. Вибір саме цього джерела був зумовлений не тільки зазначеними нами обставинами, але й тому, що в цей період дане періодичне видання відображало ідеї деяких українських політичних діячів, які пішли на тимчасову об'єднанчу угоду з націонал-цереністським блоком.

Аграрному питанню приділялося чималого уваги на шпальтах цього періодичного видання, адже саме воно було для націонал-цереністів ключовим елементом їх ідеологічної платформи. Багато газетних статей було присвячено критиці земельної реформи, яка реалізовувалася у Королівстві Румунія на початку 20-х рр. ХХ ст. Аналізуючи критику націонал-цереністів земельної реформи, яка лунала в статтях, ми спостерігаємо, що однією з найбільших вад вони вважали несправедливий розподіл відчуженої землі між селянськими господарствами. Також автори приділяли увагу причинам, які змусили румунську владу розпочати аграрні перетворення. Особливе місце в них приділялося подіям Першої світової і революційним процесам в Центрально-Східній Європі.

Звісно, що викликала інтерес політика в аграрній царині урядів інших держав. Скажімо, чимало статей висвітлювали заходи стосовно земельного питання в державах, що постали на просторах континентальних імперій після завершення Першої світової. Це не дивно, оскільки у міжвоєнних період ці новостворені національні держави здійснювали аграрні перетворення, щоб ліквідувати колишні імперські відносини, які домінували у цій сфері до 1914 р. До того ж не варто забувати, що у період між світовими війнами позиції політичних сил, які репрезентували інтереси селянства були доволі міцними в усіх країнах Центральної та Східної Європи.

Підбиваючи підсумки, зосередимо увагу на деяких наших міркуваннях. По-перше, аграрне питання займали вагоме місце у публікаціях україномовного видання націонал-цереністів «Хліборобська правда». Ця тема, поряд з іншими актуальними тогочасними проблемами, викликали зацікавленість у читачької аудиторії. По-друге, вважаємо, що такі тематичні уподобання були спричинені не тільки тим, що редактори газети, більшою мірою, орієнтувалися на українців Північної Буковини і Північної Бессарабії, а також їх ідейно-політичними орієнтирами. Адже таку ж редакторську політику спостерігаємо в інших видання цієї політичної сили, які друкувалися на інших територіях Королівства Румунії у той час.

Ігор Піддубний (Чернівці)

**ГАЗЕТА «VUCOVINA» ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО
ПРОТИСТОЯННЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ БУКОВИНИ
ГРУП ПРИХИЛЬНИКІВ ІОНА НІСТОРА ТА ЯНКУ
ФЛОНДОРА**

Включення Буковини до складу королівства Румунії призвело до створення тимчасових, до уніфікації, органів управління краю. Питання управління та виконання постанов уряду вирішувалися у 1919–1920 рр. через міністрів-делегатів Буковини Я. Флондора та І. Ністора. Конфлікт між двома посадовцями намітився досить швидко. На думку Д. Гренчука, він взагалі виник ще у листопаді 1918 р., коли І. Ністор та його група були кооптовані до складу Румунської Національної Ради. Власне прихильники І. Ністора групувалися навколо газети «Glasul Bucovinei» і у вересні 1919 р. створили Демократичну партію об'єднання. Симпатика Я. Флондора входили до складу «Товариства за румунську культуру та літературу на Буковині» і з березня 1919 р. мали власним органом газету «Vucovina».

Перший виступ «гласістів» проти Я. Флондора мав місце 3 січня 1919 р., де його дії критикували. У березні 1919 р. І. Ністор звинуватив Я. Флондора в автономізмі стосовно управління Буковиною та в радикалізмі стосовно організації аграрної реформи. З боку А. Поповіча та Г. Ротіке зазнавав критики після надання дозволу німцям краю навчатися рідною мовою та відмови приймати на посади чиновників з Рєгату.

У відповідь Я. Флондор у газеті «Vucovina» 18 березня 1919 р. виклав свою позицію, зазначивши, зокрема, недопустимість прискорення румунізації Буковини, давши критику діям міністра А. Константінеску та І. Ністора. 19 березня в газеті опублікували «Програму буковинських румунів». Це був виклад ідей Я. Флондора щодо децентралізації адміністрації, проведення юридичної реформи, підтримання православної церкви й аграрної освіти, запровадження автономної освітньої системи для національних меншин на початковій і середній ланці, запровадження державної монополії держави на алкоголь та використання природних копалин, підтримання розвитку залізничного транспорту на Буковині та влиття його в загальнодержавну транспортну систему, проведення регулювання річок, впровадження гідроенергетичної системи та ін.

Проте демісія 2 квітня (ст. ст.) Я. Флондора змінила ситуацію і здійснення управління й виконання нагальних завдань проводилися вже за розпорядженнями центрального уряду. Сам Я. Флондор, на

певний час опинився в центрі подій, і вже 30 квітня в газеті звинуватив І. Ністора в корупційних діях з розділенням борошна між селянами повіту Кимпулунг. Вже у травні 1919 р. робилися спроби примирити два табори та усунути незгоди в політичному середовищі румунів краю. Проте Я. Флондор відмовився від пропозиції генерала Н. Петали, пояснивши відмову складністю конфлікту.

У травні – червні 1919 р., коли в Парижі обговорювалися питання щодо Буковини, в газеті «*Bucovina*» мала місце критика дій І.І.К. Бретіану на Паризькій мирній конференції. Мали місце звернення до чинного міністра-делегата з проханням заспокоїти населення краю, тоді, коли обговорювалася доля північно-західної частини Буковини.

Поглиблення протистояння двох діячів з наближенням парламентських виборів газета продемонструвала і в інформації про проведення 2 червня 1919 р. засідання представників національних громад краю. Брала участь також і представники буковинської соціал-демократії. У власному виступі Я. Флондор зазначив, що приєднання до Румунії забезпечили Буковині мир та заявив про свою відставку й неприйняття того способу, яким управляють Буковиною. У виступах учасників містилося як схвалення, так і критика дій політика. Як відзначав представник протилежного табору А. Мораріу, на зібранні велася мова про власну автономію Буковини, про помилковість введення румунських військ на Покуття, що сприймалося як намагання спровокувати безлади на Буковині. Я. Флондору закидалася спроба за допомогою представників інших національностей добитися визнання його позиції урядом. З боку проурядових сил, мала місце критика генерала Н. Петали за допущення можливості спровокувати конфлікт, що було проти інтересів ромінізму на Буковині. У відповідь на статтю А. Мораріу в газеті «*Bucovina*» його дані охарактеризували як неточність, незнання, інсинуацію.

Особливо активною критика дій «гласістів» в газеті стала безпосередньо перед виборами, коли критики зазнали дії у сфері створення Демократичної партії об'єднання. Також критикувалася передвиборча діяльність на Буковині та в Бессарабії націонал-лібералів. Проте гостра критика дій І. Ністора в газеті не даватиме підстав самому Я. Флондору та його оточенню з числа членів Румунської національної партії не зазнавати критики самим з боку потенційних ситуативних союзників. Так, в середовищі соціал-демократів вважали несерйозною позицію партії Я. Флондора щодо

виборів та її вимог про скасування лише цензури і надзвичайного стану в краї.

Так, у випуску газети від 30 вересня вибори було названо формальністю, а відмова від участі у виборах проявлялася тиском на виборців. Обраний в умовах цензури й стану облоги парламент не вважали представництвом народу. Критикували партію І. Ністора за ранній початок агітації до виборів, протиставляючи І. Ністору Я. Флондора.

Загалом дії видавців стали проявом протистояння І. Ністора та Я. Флондора у справі організації Буковини у повоєнний час в складі королівства Румунії. При цьому газета залишалася на боці ідеї розвитку Великої Румунії, частиною якої подавали і Буковину та реагували на всі важливі події в країні, інформуючи про це власних читачів.

Світлана Кучеренко (Одеса)

ЮРІЙ ЛИПА І ЧЕРНІВЦІ

Тези є доповненням до ґрунтовної розвідки доктора філологічних наук Богдана Мельничука «Юрій Липа і Буковина», опублікованої до 100-річчя лікаря-письменника-мислителя у збірнику наукових праць «Юрій Липа: голос доби і приклад чину» (Львів, ЛНУ, 2001). Дослідник з'ясував, що Ю. Липа можливо ніколи не бував у буковинському краї та у своїй творчості звертався до цієї землі нечасто, «але слід у її громадсько-політичному й літературному житті зробив яскравий, як, зрештою, і в бутті всього українства». Літературознавець виявив у чернівецькій пресі 1934–1935 рр. твори Ю. Липи і відгуки на них, серед яких вступ до історичного роману «Козаки в Московії» під назвою «Слово до читача. Пан Латка-Старушич у Києві», відсутній в книжковому виданні («Самостійна думка», Чернівці, 1934).

Додамо подробиці цієї публікації зі спогадів М. Мухина «Яснозбройний Юрій» (1953). Влітку 1934 р. редактор «Самостійної Думки» С. Никорович звернувся за матеріалом, придатним до друку в часописі. У М. Мухина, який готував до видання «Козаки в Московії», залишився скорочений на вимогу видавця вступ до роману. Машинопис без вагань було надіслано, і невдовзі його надрукували з ініціалами автора. Ю. Липа, на диво, висловив незадоволення публікацією, здійсненою без його дозволу. На думку М. Мухина, Ю. Липа як мешканець Варшави не хотів мати ускладнення з польською владою через співпрацю з націоналістичною «Самостійною думкою». Але невдовзі їхнє

доброзичливе листування продовжилося ніби непорозуміння і не було. З висоти часу завдячуємо М. Мухину за цю, як він тоді вважав, нетактовну помилку, що зберегла автентичний початок роману Ю. Липи «Козаки в Московії» шляхом його оприлюднення у Чернівцях.

Ще один чернівецький першодрук Ю. Липи – «З Діауруша подорожнього Петра Скольця-Гордієвського» в календарі «Рідний край» на преступний 1928 р. – чекає актуалізації. Він, як і попередній, ніколи не був републікований, тому надзвичайно цікавить дослідників творчої спадщини митця.

Б. Мельничук у своєму краєзнавчому дослідженні згадав про зв'язки батька Ю. Липи – лікаря, письменника, громадсько-політичного і культурного діяча Івана Липи з О. Кобилянською та І. Гаврилюком. Додамо, що у Варшаві збереглися листи Ю. Липи до них з проханням написати щось про батька. О. Кобилянська відповіла у травні 1924 р., що у неї на жаль не збереглися листи І. Липи. А І. Гаврилюк у листопаді того ж року надіслав рукопис спогадів «Незабутній», які Юрій із вдячністю видав у Каліші в 1926 р.

Також слід додати факт належності Ю. Липи до українського студентського корпоративного руху «Чорноморе». З 1925 р. він став членом-репрезентантом корпорації «Чорноморе» в Данцігу. Але данцігери не були першими. Перше «Чорноморе» виникло в чернівецькому університеті напередодні першої світової війни (1913–1914). Відроджене в 1923 р. воно діяло до 1940 р., найдовше з усіх шести філій, об'єднаних свого часу в Союз Братніх Корпорацій «Чорноморе» (Чернівці, Данціг, Познань, Краків, Львів, Варшава).

Комілітон Ю. Липа був не лише почесним «старохатником» організації та співзасновником познанської й варшавської філій, його стаття «Державницька молодь» (1925) стала ідеологічним «Вірую» чорноморців. Тему самотворення і виховання українських провідників у корпораціях Ю. Липа розвинув у статтях «Речі і форми» (1927), «Влада і особистості» (1927), «Напрявні поступовання корпорантів і корпорації «Чорноморе» (1928–1929).

І насамкінець, згаданий вище часопис «Самостійна думка» також має безпосередній стосунок до «Чорномор'я», оскільки ідея видання журналу виникла саме в чернівецьких чорноморців, серед яких був і майбутній редактор С. Никорович. Реакція Ю. Липи на публікацію його твору 1934 р., на нашу думку, пояснюється ідеологічними розбіжностями автора і редакції. «Самостійна думка» еволюціонувала до радикального націоналізму, а Ю. Липа, як він підкреслював, стояв

на позиціях всеукраїнського націоналізму, називаючи Т. Шевченка своїм ідеологом, а «Кобзар» – своєю ідеологією.

Яна Бестанчук (Чернівці)

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПЕРШИЙ РІК РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (ЧЕРВЕНЬ 1940 – ЧЕРВЕНЬ 1941 р.)

Одним з напрямків зміцнення радянської системи була культурно-освітня політика, а одним із найважливіших центрів освітньо-культурного життя суспільства був Чернівецький університет. До 1940 р. він вважався румунським вищим навчальним закладом та був повністю румунізований. Тому для радянської влади було важливим, щоб саме університет відіграв велику роль у формуванні радянського суспільства.

З приєднанням території Північної Буковини та Хотинщини до складу УРСР, радянська влада розпочала активну роботу по підготовці університету до нового навчального року. Постановою Раднаркому УРСР від 13 серпня 1940 р. університет був реорганізований з румунського на державний з українською мовою викладання.

Вже 19 серпня було оголошено набір студентів на новий навчальний рік. Задля цього проводилася широка агітація серед сільської молоді. Всього було подано 2000 заяв, бажаючих вступити на 1-ий курс. За національним складом, із загальної кількості заяв на вступ до університету, 60% склали євреї, 25% українці, а інші – росіяни, поляки, чехи. Крім того, спеціальним розпорядженням ЦК КП(б)У було вирішено допускати місцевих абітурієнтів з робітників, селян і трудової інтелігенції до вступних іспитів без пред'явлення документів про середню освіту.

Існувала проблема з залученням до університетської освіти робітничої та селянської молоді. У зв'язку з цим, було прийнято рішення про організацію підготовчих курсів, однорічних чи двохрічних, які мали допомогти молоді отримати достатніх знань для вступу до університету.

Навчання розпочалося 1 жовтня 1940 р. на 6 факультетах. Теологічний факультет було ліквідовано, а юридичний факультет Чернівецького університету було об'єднано з Львівським університетом. На перший курс було прийнято 605 студентів. Було створено 23 кафедри. Проте залишалася велика проблема з професорсько-викладацьким складом. У зв'язку з цим, оголошували набір до університету через газету, розклеювали об'яви. До Чернівців

були відкомандировані викладачі з Харкова, Дніпропетровська, Одеси і Києва, переважно це була молодь 25–30-річного віку.

Не менш важливим аспектом підготовки до навчального року було вирішення ряду господарських питань. Зокрема, було виділено 4 навчальні корпуси, 27 кабінетів та лабораторій, які були достатньо обладнані, й 28 аудиторій. Крім того, було організовано три гуртожитки, які мали змогу забезпечити житлом 450 студентів. Бібліотека нараховувала 5000 примірників, зокрема, це були роботи переважно німецькою, частково англійською та французькими мовами. Відчувалася проблема з нестачею підручників, частина з яких була передана Дніпропетровським і Одеським університетами.

Для радянської влади особливого значення набувала кафедра марксизму-ленінізму, яка вважалася провідною. Загалом в університеті проводилася активна організаційна робота, робилося все для того, щоб Чернівецький державний університет став науковим центром для Чернівецької області.

Таким чином, політика «радянзації» сприяла тому, що Чернівецький державний університет був реорганізований в університет «радянського різновиду», що мала на меті сформувати людину нового типу. Відбувалася різка зміна ідейних цінностей під жорстоким контролем державно-партійних органів влади.

Іван Сандуляк (Чернівці)

ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-МЕДИЧНОГО МУЗЕЮ В ЧЕРНІВЦЯХ

Чернівецька область – це край, який славиться не лише своїми буковими лісами, неповторними природно-кліматичними умовами, чудовими гірськими пейзажами та джерелами з лікувальними водами, своєю самобутньою історією, багатотисячними звичаями, унікальними історичними й археологічними пам'ятками, специфічними промислами, культовими спорудами, а і широкою палітрою музейних закладів, які функціонують у регіоні.

У контексті означеного необхідно підкреслити, що одним з оригінальних музеїв міста є історико-медичний музей Буковинського державного медичного університету, де на 2021 р. зібрана велика колекція особистих речей відомих лікарів-науковців, медичні прилади, відповідна фахова література, копії багатьох нормативно-регламентаційних документів, портрети ректорів, професорсько-викладацького складу, відомих випускників цього навчального закладу тощо.

Музей заснований у 1968 р. на підставі рішення Вченої ради Чернівецького державного медичного інституту (Наказ ректора № 179 від 18 березня 1968 р.). Його робота розпочалася з презентації невеликої експозиції, присвяченої 25-річчю діяльності інституту. Попервах музей розташовувався у малій конференц-залі корпусу на Театральній площі, 2. Упродовж 1968–1987 рр. він діяв як музейна кімната на громадських засадах. У 1987 р. музей поновив свою роботу як штатний підрозділ медінституту і функціонував під керівництвом доцента кафедри анатомії Г.Г. Фішера до 1992 р. У 1993 р. на посаду директора музею призначили асистента кафедри соціальної медицини і організації охорони праці В.І. Білоуса. У наступному, 1994 р. музей був взятий на облік в Управлінні культури Чернівецької обласної державної адміністрації. Восени того ж року його перевели у приміщення цокольного поверху будівлі університетського палацу «Академічний».

Музей має п'ять експозиційних залів, загальною площею 320 кв. м. та допоміжні приміщення, комп'ютерну, аудіо і відео техніку. Основний фонд музейної колекції складає понад 1500 оригінальних експонатів – скульптурних, речових, письмових, кіно, відео, фото, фоно і натуральних предметів, муляжів, репродукцій з історії БДМУ.

Вісім основних розділів постійно діючої експозиції висвітлюють: 1) київський період діяльності навчального закладу в статусі Другого Київського державного медичного інституту (1931–1944 рр.); 2) буковинський період діяльності навчального закладу; 3) життя та діяльність видатних науковців університету, а також, його випускників, відомих у світі; 4) історію медсестринства і милосердя в Україні й на Буковині зокрема; 5) історію Чернівецького, Новоселицького, Вашківцевого медичних коледжів; 6) документи та предмети з історії медицини України й Буковини; 7) науково-дослідницьку діяльність співробітників і студентів університету та його наукові зв'язки із зарубіжжям; 8) спорт, художню самодіяльність, побут, дозвілля студентів і професорсько-викладацького персоналу.

Крім того, на особливу увагу заслуговують наступні розділи: присвячений висвітленню відомої широкому загалу «Чернівецької хімічної хвороби»; присвячений найвідомішим випускникам БДМУ, серед яких – Герой України, лауреат Державної премії України, композитор і поет, автор пісні «Червона рута» В.М. Івасюк; лауреат Державної премії України, поет М.М. Ткач; лауреат Золотої медалі ЮНЕСКО і звання «Золоте ім'я світової культури» – Й.М. Ельгісер; заслужений лікар і головний терапевт Естонії, професор

Н.В. Ельштейн; Надзвичайний і Повноважний Посол України в Індії, професор Г.І. Ходоровський; Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії, професор Л.І. Сандуляк; міністри охорони здоров'я України – В.Д. Братусь та Ю.П. Спіженко.

У музеї, спільно з бібліотекою і відповідними кафедрами університету відвідувачам демонструються тематичні та ювілейні виставки, присвячені видатним подіям і знаменитим науковцям. Одночасно музей є місцем проведення занять зі студентами з історії медицини, фармації та медсестринства. Також при музеї працює науково-дослідницький гурток, членами якого є студенти, учні коледжів в структурі БДМУ, медичного ліцею, гімназій, шкіл міста. Варто підкреслити, що історико-медичний музей включений до європейської Асоціації музеїв історії медицини Східної Європи (м. Рига).

Іван Саранчук (Чернівці)

СВІДЧЕННЯ ДЕТАШАМЕНТНИКА З ХОТИНЩИНИ

Архівні документи та свідчення громадян Буковини і Хотинщини висвітлюють роль Радянського Союзу і Румунії, в роки Другої світової війни, в злочині проти українців, громадян Чернівецької області, переважно 1919–1922 р.н., які в період її тимчасової окупації військами королівської Румунії, були мобілізовані у так звані «деташаменти» – робочі загони, і використовувались на важких фізичних роботах в Румунії, а після 24 серпня 1944 р. були розпущені по домівках, але лише дехто з них тоді потрапив додому. Значна їх частина потрапила в табори НКВС СРСР для військовополонених і репатрійованих, де вони використовувались на відбудовних роботах. Ці табори, як відомо, погано забезпечувались продовольством, одягом, медикаментами. Багато учорашніх деташаментників померло в них з голоду чи від хвороб.

Нижче публікуємо спогади деташаментника Єфрема Івановича Волощука, який народився в с. Рукшин Хотинського району Чернівецької обл.

«У серпні 1943 р. мене забрали в румунський деташамент № 62. Ми прокладали залізницю через тунель завдовжки 850 метрів на станції Бредну (за Брашовом 28 км). Разом зі мною були із с. Грозинці Хотинського району: Волощук Григорій, Мельничук Іван Васильович, Василів Василь; і з с. Клішківці: Сарафан Іван, Олексій Давидович та ін., прізвищ яких уже не пам'ятаю. Перебували ми в робочих загонах один рік.

У 1944 р. радянські війська вступили в Румунію. За цих обставин нам дали дозвіл повернутися додому. Але на кордоні у Вондянах групу людей, в тому числі і мене, перехопили «смершівці» і погнали в інший напрямок. Три доби ми йшли пішки в Бельці, де на нас чекала колонія. У цій колонії я перебував один місяць. А потім нас повантажили на поїзд – 6 тис. репатрійованих – і 16 діб везли в Рязань. В цьому пеклі ми перебували один рік та шість місяців. Жили ми в приміщенні зруйнованого заводу без вікон і дверей, але з прилаштованими нарами. Спали в шинелях. На одній полі спали, другою накривались. За подушку служив кулак. Годували мерзлою капустою, якої дуже мало плавало у воді. Але я вижив тому, що віддавав махорку запеклим курцям за хліб. Після кожної ночі на ранок були мерці.

Через півтора року перебування в Рязані, туди під'їхало 10 вантажних машин, щоб забрати решту в'язнів з цього табору. Одна машина могла містити тільки 30 чоловік з 6 тис. Всі ми мали вигляд ходячих скелетів, у яких тільки кістки були обтягнуті шкірою. Дальше нас завезли в м. Коломна Московської області. У цьому місті нас помили, переодягнули, почали давати їсти три рази на день. Ми ходили на роботу в цех з ремонту водопровідних труб. Перебував я у цьому місті 6 місяців. Потім вийшов наказ, що всіх бессарабців відпускають додому. Дали нам сухий пайок на дорогу і сказали, що везуть в Кишинів на пересильний пункт. Везли 18 діб. І замість Кишинева привезли в м. Баку, де ми працювали у кам'яному кар'єрі один рік. Разом зі мною там були Андрійчук Василь Григорович (з с. Шшишківці) та Істратій Григорій (з с. Динівці). Удвох з Істратієм ми прийшли додому в 1947 р.»

Таким чином, брак документального матеріалу з багатьох проблем, зокрема й з такої складної проблеми, як використання примусової праці в Румунії та Радянському Союзі, в період Другої світової війни, може бути частково компенсований за рахунок свідчень безпосередніх учасників тих трагічних подій.

Василь Холодницький (Чернівці)

ВИЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ГОЛОДУ

Голод 1946–1947 рр. охопив значну частину території України за винятком західних областей. Однак, на відміну від решти областей Західної України, Чернівецька область була втягнута у радянський голодомор, наслідки якого виявилися надзвичайно важкими і трагічними.

Голод був спричинений рядом об'єктивних і суб'єктивних причин. У першу чергу негативний вплив справили дуже несприятливі кліматичні умови 1945–1946 рр. та наслідки Другої світової війни. Останні привели не тільки до вихолощення економічного потенціалу, але й до масштабних людських втрат. На довоєнний рівень за населенням буковинський край вийшов в кінці 60-х рр.

Проте найбільший вплив на вкрай напружену ситуацію з продовольством 1946–1945 рр. для жителів краю мав не об'єктивний, а суб'єктивний фактор, домінуючу роль у котрому посідала грабіжницька політика заготівель сільськогосподарської продукції органами радянської влади.

Звісно, в складних повоєнних умовах виконати плани хлібозаготівель було вкрай проблематично. В основних зернових районах області урожайність склала від 2,5 до 3,5 ц з 1 га. Але часто погрозами, силою забираючи не тільки те, що за планом належало здати, але й понад план, оббираючи селян «до нитки», представники владних структур залишали виробників продовольства без засобів існування на і без того складний зимовий період 1946–1947 рр.

Інколи селяни, керуючись почуттям самозбереження, з власної ініціативи виступали проти грабіжницьких методів заготівель. З метою виконання планів поставок селяни у мішки з зерном клали каміння, підробляли квитанції про здачу хліба, намагались приховати деякі запаси продовольства від невсипущого «державного ока». Інколи вдавалися до більш радикальних заходів – розправи над радянськими функціонерами шляхом погроз, побиття і навіть вбивств.

В окремих випадках їм на допомогу приходило підпілля ОУН-УПА. Та навіть у бессарабських районах, де не було оонівського підпілля, зафіксовані акції розправ над представниками радянської влади. Проте зупинити тотальний грабунок села не вдалося.

Використавши останні запаси продуктів, селяни впали в крайню нужду, включаючи у свій раціон жолуді, кору дерев, кісточки слив, макуху, кукурудзяні качани, собак, кішок. Весною 1947 р. почали їсти лободу, кропиву, бруньки дерев, цвіт акації, ліщини тощо. Коли з'явилися колоски жита, спухлі від голоду люди ходили по полях, їли молоде зерно, там же й померали.

Більш фізично спроможні селяни відправлялися також у Станіславську, Львівську та Дрогобицьку області, щоб обміняти останні свої пожитки на продукти. Той, хто не мав що міняти, вдавався до споживання жому з багаторічної давності ям, що знаходилися біля цукрових і спиртових заводів Чернівців, Вашківців, Снятина, Калуша, Станіслава та інших міст Західної України. Від

такої їжі пухли животи, ноги, руки до такого стану, що люди не могли ходити і померали.

Проте найтрагічнішим стало те, що доведені до крайнього відчаю голодуючі вдавалися до людодства. Крім того, були зареєстровані випадки розбирання здохлих тварин на скотомогильниках тощо.

Дещо ліпшою була ситуація в м. Чернівці, населення якого знаходилося на гарантованому картковому продовольчому постачанні, котре було запроваджене з червня 1944 р., а також в містечках Сторожинець, Новоселиця, Герца, Заставна, Вашківці, і Кіцмань – з грудня 1944 р., а по м. Вижниця і робітничих селищах Садгора і Сокиряни – з 1 січня 1945 р. Але навіть тут були зафіксовані певна голодна напруженість і незадоволення, особливо серед робітничого люду. Керівництву держави в цих складних умовах було взято під особливий контроль партійно-радянських керівників та функціонерів на місцях, які були включені до так званого «літерного» забезпечення. Норми гарантованого постачання продовольством були різними: по 700 г хліба, наприклад, отримували офіцерський склад МВС та МДБ, по 500 г – вчителі, лікарі, середній медперсонал, фармацевти, спеціалісти сільського господарства, райпартактив, працівники райкомів партії та райвиконкомів і, звичайно, робітники фабрик та заводів, по 200 г – працівники райкомів комсомолу, ошадкас, уповноважені Міністерства заготівель, працівники райпрокуратур, народні судді тощо. Але була й така категорія, яка отримувала по 100 г хліба на день. Сюди відносилися й багатодітні сім'ї.

У даних умовах значно зросла злочинність, крадіжки державного та суспільного майна, особистої власності, нерідко з трагічними наслідками. Селяни вдавалися до самосудів над злодіями.

Міграційні процеси, що посилювалися під час голоду, супроводжувалися спалахом епідемій різного роду тифів та інших супутніх хвороб, котрі згубно впливали на здоров'я і життя людей. У пошуках порятунку в голодні місяці січня-лютого 1947 р. щоденно через територію Чернівецької області проходило близько 4 тис. осіб, здебільшого з території Молдавії.

Радпартійне керівництво країни та області вживали деяких заходів для полегшення продовольчої ситуації в краї. Однак вони були запізнілими і недостатніми. В результаті десятки тисяч людей захворіли тифом та дистрофією.

Великою була і смертність. Чернівецька область вийшла на сумне 2 місце в Україні за смертністю дітей віком до 1 року. За попередніми

підрахунками, голод забрав у Чернівецькій області близько 17 тис. осіб.

Отож, найбільш нужденними в Україні виявилися виробники продовольства – жителі сіл, які і забезпечували продуктами харчування міста не тільки СРСР але й громадян іноземних держав, яким Радянське керівництво надавало продовольчу допомогу ціною життя власних громадян, в тім числі і сільських жителів Чернівецької області. Практично сільське населення було покинуте на самовиживання.

Наталія Петрова (Одеса)

ФОЛЬКЛОР БУКОВИНИ У ЗВІТАХ-ЗАПИСАХ СТУДЕНТІВ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Питання фіксації фольклору та інших аспектів духовної культури українців є надзвичайно актуальними, особливо важливими є джерела, які дають можливість відтворити стан збереження культури за доби тоталітарного режиму, оскільки записів регіональних особливостей фольклору та обрядовості цього періоду бракує. Надзвичайно важливими джерелами для дослідження фольклору й обрядовості регіонів України є матеріали фольклористичних практик, зошити-звіти студентів. Така нова група джерел стала доступна дослідникам в Державному архіві Одеської області восени 2014 р. Це колекція професора Петра Трохимовича Маркушевського. Аналіз та значення фонду-колекції вже були оприлюднені нами частково у деяких публікаціях. Більшу частину фонду складають фольклорні матеріали, записані його студентами в різних областях України. Колекція є надзвичайно актуальною і корисною для філологів та етнологів.

Зазначимо, що П.Т. Маркушевський упродовж 1951–1989 рр. обґрунтував полікультурні основи розвитку фольклористики у класичних університетах України, активізував збиральницько-експедиційну діяльність майбутніх філологів з метою вивчення фольклору, етнографічних особливостей українців, болгар, гагаузів, циган, чехів. Так, студентські зошити із записами фольклору, які були передані до Державного архіву Одеської області в складі колекції П.Т. Маркушевського, мають свою історію виникнення. Протягом 1950–1990 рр. П.Т. Маркушевський, разом зі своїми студентами, втілював у життя унікальний фольклорно-етнографічний проект, основною метою якого було виявлення, збирання, фіксація фольклору в різних областях України. За десятки років експедиційної роботи студентами було опитано тисячі респондентів, мешканців сіл,

укладено близько 600 зошитів з фольклорними матеріалами, зібраними переважно в Одеській, Вінницькій, Миколаївській, Кіровоградській, Херсонській областях.

Сформований архівний фонд складається з 565 справ – зошитів з записами фольклору, які проводили студенти кафедри української мови та літератури філологічного факультету Одеського державного університету з 1952 по 1991 р. Колекція сформована за територіальним принципом.

Зібраний матеріал представляє різні жанри народної творчості й репрезентує духовне та культурне життя українського народу, як історичне минуле, так і сучасне. Частина рукописних зошитів ілюстрована фотографіями, малюнками, колажами. Деякі зошити вражають сюжетними малюнками, що ілюструють фольклорні твори. На кожному зошиті є позначка бібліотеки П.Т. Маркушевського. Це або овальний штамп «Особиста бібліотека П.Т. Маркушевський» або відбиток екслібрису – розгорнута книга на військовому автоматі з написом «Exlibris П.Т. Маркушевського».

Щодо текстів, записаних в Чернівецькій області та м. Чернівці, станом на сьогодні ми віднайшли записи в справі 527. Інформацію було записано студентом 2 курсу українського відділення філологічного факультету Борецьким Василем 5 липня 1972 р. від Бульбук Василини Василівни 1922 р.н. в м. Чернівці. Студент записав пісні: «Ой чия чи то крайня хатка», «Буряки я копала», «Як ходила так і ходе», «По саду ходила», «Ой на горі жито». Тексти пісень подані фрагментарно, поки ми ще опрацьовуємо колекцію і сподіваємось, що будуть віднайдені інші записи з цього регіону. Є також записи студента 2 курсу українського відділення філологічного факультету ОДУ Дращенко Олександра Федоровича родом з смт Кельменці, які студент зробив 28 червня 1958 р. від Федчука Івана Пантелеймоновича 1915 р.н. в м. Сокиряни. Студент записав співанки, казку, загадки. Також цим студентом були записані пісні від Кравченко Антоніни Петрівни 1917 р.н., також в м. Сокиряни, від Пилипчук Надії Павлівни 1916 р.н. також в м. Сокиряни були записані веснянки.

Записи проводились студентами синхронно в різних регіонах України й Молдови, що дає можливість робити науковий аналіз та висновки про окремі аспекти розвитку, чинники впливу на духовну культуру і обрядовість українців, варіативність народної культури. Колекція П.Т. Маркушевського у Державному архіві Одеської області є надзвичайно цікавим джерелом дослідження фольклорної спадщини

та духовної культури України і буде цікава для опрацювання філологам, фольклористам, етнологам.

Юрій Макар (Чернівці)

З ІСТОРІЇ БУКОВИНСЬКИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

Розвиток історико-краєзнавчих досліджень Буковини у Чернівецькому університеті тісно пов'язаний з відновленням Кафедри історії України, що сталося 1990 р. Мені, як ветеранові тодішнього Історичного факультету (тепер Факультет історії, політології та міжнародних відносин) приємно згадати, що саме тоді наші спільні зусилля увінчалися важливою подією – створенням Кафедри історії України. Попередньо вона існувала впродовж 1944–1949 рр., але з відомих ідеологічних міркувань була закрита.

Проте, якщо вдатися до пошуків становлення власне буковинських історико-краєзнавчих досліджень при Чернівецькому університеті, то вони започатковані з часом його створення такими відомими вченими, як: Раймунд Фрідріх Кайндль, Йоган Полек, Теодор Балан, Степан Смаль-Стоцький, Мирон Кордуба та ін. Не припинялись вони й за часів перебування Університету у складі Румунії, а потім Радянського Союзу. Безумовно тут мали місце певні особливості. У першому випадку перевага віддавалася румунському баченню історії краю. У другому – кризь призму радянської ідеології, в центрі уваги якої перебувала категорія радянської людини, що мала уособлювати якусь наднаціональну істоту в майбутньому.

Що ж стосується власне нинішніх історико-краєзнавчих конференцій Буковини, які стали традиційними і облік яких ведеться, то за моїми підрахунками, перша з них проведена 1990 р., про що свідчать Тези доповідей та повідомлень обласної науково-краєзнавчої конференції того ж року. Наступна, вже як II Буковинська історико-краєзнавча конференція, мала спеціальне спрямування До витоків назви краю «Буковина», пройшла у жовтні 1992 р. До речі, на ній тодішній (і теперішній) завідувач Кафедри історії України Василь Ботушанський виголосив дві доповіді: 1. Національний склад населення Буковини за урядовими переписами II пол. XIX – поч. XX ст.; 2. Буковина і ЗУНР. Варто зазначити, що цей невтомний вчений, як на мою думку, є одним з беззмінних організаторів даного конференційного циклу.

Моє твердження не є голослівним. На наступній, III Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції Василь Ботушанський знову двічі виступив: 1. Утвердження національної самосвідомості

буковинських українців (II пол. XIX – поч. XX ст.); 2. Склад студентів Чернівецького університету в період Австро-Угорщини (1875–1918 рр.). Між іншим, як видно з назви, конференція з того часу набувала іншого формату – з загальноукраїнської перетворювалась на міжнародну, якою залишається й тепер. Як тодішній декан Історичного факультету з приємністю згадую як щиро ми усі раділи, що здобули можливість вітати доповідачів із сусідніх держав. Це були перші кроки виходу Чернівецького університету незалежної України на міжнародну арену.

Мабуть не буде перебільшенням сказати, що певною мірою цикл історико-краєзнавчих конференцій проходить під егідою роковин Чернівецького університету. З них одночасно та чи інша може присвячуватись ще якійсь іншій важливій даті у житті краю. В усякому випадку, IV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція 5 жовтня 2000 р. організовувалась до 125-ліття *Alma Mater*, за прикладом попередньої – до 120-ї річниці ЧНУ. Не буду повторювати назв, але й на ній завідувач Кафедри історії України традиційно оприлюднив дві доповіді. На підтвердження висловленої думки зазначу, що й п'ята з циклу конференція пройшла під знаком ювілею Університету наприкінці вересня 2005 р.

Очевидно немає потреби перелічувати усі зібрання обговорюваного форуму. Спочатку вони відбувалися один раз у п'ять років, згодом частіше. Тепер вони відбуваються кожних два роки. Нинішній – тринадцятий за рахунком. Попередній відбувся ще до пандемічного періоду, на початку листопада 2019 р.

Важко переоцінити значимість певної системності у здійсненні науково-дослідної роботи на ФІПМВ. Вона говорить не лише про тяглість роботи у просторі й часі, але насамперед свідчить про напрацювання концептуального орієнтування в обраній проблематиці. Таких циклічних досліджень на Факультеті є декілька. Не можна вважати, що котресь з них важливіше, а інше ні. Усі вони потрібні. Але коли говоримо про історико-краєзнавчі дослідження у ЧНУ, то маємо на увазі як в суто історичному, так і в політичному чи міжнародному їх застосуванні.

Оскільки обсяг тез не дозволяє глибше висвітлення проблематики, то хотів би поіменно згадати хоча б декількох організаторів і доповідачів історико-краєзнавчих конференцій від їх започаткування. Зрозуміло, що ініціатором їх організації виступає декан. Тим більше, що професор Олександр Добржанський є одним з провідних сучасних буковинознавців України. Вдаючись в історію проблеми, належить згадати і про науковців старших поколінь, і про нинішніх дослідників

проблематики. Крім вже названих осіб, доцільно назвати першого завідувача сучасної Кафедри історії України професора Павла Михайлину, професора Петра Брицького, професорку, проректорку ЧНУ Тамару Марусик, доцентів Світлану Герегову, Миколу Гуйванюка, Ганну Скорейко, Тадея Яценюка й багатьох інших. Негоже оминати імен почесних докторів Університету, професорів Любомира Винара, Аркадія Жуковського, Миколи Суховерського, які суттєво спричинилися до розвитку буковинознавства.

Наталія Гуйванюк (Чернівці)

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК УСНОГО ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА ОСНОВІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО (БУКОВИНОЗНАВЧОГО) МАТЕРІАЛУ

Враховуючи недостатній розвиток вищих форм пізнавальної діяльності, складність розвитку процесів абстрагування та узагальнення, бідність аналізу у школярів з вадами розумового розвитку що навчаються, як у спеціальних навчальних закладах так і в інклюзивних класах, ефективним засобом формування знань про минуле Батьківщини є краєзнавчий матеріал. Саме історико-краєзнавчий матеріал може виступати засобом активізації пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту, формувати навички зв'язного мовлення, сприяти розширенню уявлень у них про минуле рідного краю.

Методика формування усного зв'язного мовлення для дітей з порушенням інтелекту представляється як єдине ціле поетапної корекційної роботи та неперервний педагогічний процес, що дає змогу розглядати її як цілісну методичну систему.

Для дітей цієї категорії створюються можливості наочно пізнавати минуле рідного краю – Буковини, через безпосередній контакт із середовищем, його природою, історією, культурою, що викликає в учнів почуття особистої причетності до нього. Краєзнавчі об'єкти в таких учнів викликають конкретні чуттєві враження, стимулюють наочно-образне мислення, тому створюють умови для розвитку пізнавальної активності, формування і закріплення у них навичок усного зв'язного мовлення.

Завдяки вивченню, використанню місцевого краєзнавчого матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчувати історичні події, пробувати осмислювати історичні процеси, «доторкнутися» до історії.

Для краєзнавчої роботи в спеціальній школі на території Буковини доцільно використовувати явища і процеси, які мали місце в історії краю. Це, насамперед, традиції що підтримуються у власних родинах, місцеві звичаї пов'язані з зимовими (коляда, Буковинська Маланка) й весняними (веснянки, гаївки, Великодні дійства, процес виготовлення писанки), циклами народних та релігійних свят, пам'ятників і пам'ятних місць, біографій визначних людей буковинського краю.

Важливість краєзнавчого етнографічного матеріалу (фольклор, розповіді про минувшину) який діти увібрали «з молоком матері», полягає у тому, що їм не потрібно витратити значні додаткові зусилля на запам'ятовування великої кількості нової інформації. Тому вчитель може зосередитися на корекції фонетико-фонематичних процесів, розвитку загальних мовленнєвих навичок, фонематичного слуху, формування правильної звуковимови, збагачення й розвитку словникового запасу, формування граматично правильного мовлення та інтонаційних засобів виразності.

Історико-краєзнавчий матеріал допоможе на важливому етапі корекції усного зв'язного мовлення – розвитку діалогічного і монологічного мовлення. Це можна реалізувати шляхом ведення діалогу з близькими родичами про цікаві події та факти з історії сім'ї, минуле рідного краю, відвідування місцевих музеїв, пам'яток архітектури, з подальшим обговоренням вражень від побаченого.

Розвитку просодичного оформлення мовлення – інтонаційного забарвлення мовлення; голосової модуляції висоти, сили, тембру, темпу та ритму може сприяти участь в історико-краєзнавчих заходах: брейн-рингах, вікторинах, конкурсах, а також вшануванні буковинських діячів культури – Ю. Федьковича, С. Воробеквича, В. Івасюка, Д. Гнатюка; видатних постатей сучасності – Л. Каденюка, героїв Небесної сотні, воїнів АТО.

Краєзнавча тематика допоможе таким дітям краще розвивати комунікативні навички. Тобто формувати вміння підтримувати розмову, спілкуватися на різні теми, бути ініціатором спілкування.

Отже, вище описані напрями, етапи та засоби реалізації корекційної роботи з дітьми із вадами розумового розвитку у поєднанні з історико-краєзнавчим (буковинознавчим) матеріалом є одним із кроків успішності зазначеного процесу.

Владислав Стругинський (Чернівці)

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАД БУКОВИНИ У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Досвід більш ніж 32-річної діяльності Чернівецького обласного Товариства польської культури ім. Адама Міцкевича, подібних культурно-просвітницьких товариств – німецького, румунського, єврейського, вірменського та інших, дає підстави констатувати, що їх співпраця з органами місцевого самоврядування Чернівецької області, м. Чернівці може значною мірою сприяти поглибленню партнерських стосунків з регіонами сусідніх країн – Румунією, Польщею, а також Австрією, Німеччиною.

Практика засвідчує, що подальший розвиток та поглиблення міжнародної співпраці регіональних громад вже неможливий без налагодження процесу функціонування органів місцевого самоврядування у системному, прогнозованому, сталому режимі, без очікування вказівок Центру. Це, в свою чергу, передбачає розробку, прийняття і реалізацію на практиці законодавчих актів, які гарантуватимуть реальну децентралізацію влади в Україні з її відповідним фінансовим забезпеченням. У цьому контексті зростає вагомість діяльності культурно-просвітницьких Товариств національних громад, як активних посередників при налагодженні співпраці в галузі науки, культури, економіки з партнерами на своїх прабатьківщинах. На нашу думку, позитивна динаміка децентралізаційних процесів сприятиме зростанню ефективності функціонування трикутника: самоврядні структури місцевих громад – національно-культурологічні Товариства – громадські і державні структури їх історичних Батьківщин.

Варто наголосити, що історія розвитку і формування нашого багатонаціонального регіону є досить цікавою та повчальною. За даними Всеукраїнського перепису загальна кількість постійного населення Чернівецької області станом на 5 грудня 2001 р. становила 919,0 тис. осіб. За етнічним складом на території області проживають представники близько 80 національностей і народностей. Найчисельнішими є представники 7 етнічних груп: українці (75,0%), румуни (12,7%), молдовани (7,3%), росіяни (4,1%), поляки (0,3%), білоруси (0,2%) та євреї (0,2%). Стосовно польської громади, офіційна статистика засвідчує, що на сьогодні у Чернівецькій області налічується близько 4 000 поляків. Місцями їх компактного проживання є Глибоцький, Сторожинецький райони та м. Чернівці.

Громадською організацією, яка об'єднує громадян польської національності, є обласне Товариство польської культури ім. Адама Міцкевича. Воно постало у 1989 р. Нащадки так званих гуралів чадецьких компактно проживають у Старій Красношорі та Нижніх Петрівцях Сторожинецького, Теремблечі Глибоцького районів.

На початку 90-х рр. ХХ ст. Товариства отримали від місцевої влади дозволи на користування частиною своїх Народних домів, які були збудовані на кошти національних громад ще на початку ХХ ст.

Діяльність органів місцевого самоврядування, громадських культурно-просвітницьких організацій національних громад у контексті розвитку співробітництва між сусідніми державами та окремими їх регіонами в сучасних умовах базується на відповідній міжнародно-правовій базі. Статистика свідчить, що договірна база, наприклад, між Польщею та Україною, на сьогодні налічує понад 170 документів більшої чи меншої ваги. У червні 2004 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про транскордонне співробітництво», яким врегульовувались правові, організаційні та економічні питання розвитку транскордонного співробітництва.

Парламент України також ратифікував Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владою та два додаткові протоколи до неї, які визнають право місцевих і регіональних органів влади на здійснення транскордонного співробітництва.

Підбиваючи підсумок проведеного аналізу деяких напрямків співпраці громадських культурно-просвітницьких організацій національних громад краю, зокрема обласного ТПК ім. Адама Міцкевича, з органами місцевого самоврядування Чернівецької області у контексті децентралізаційних процесів, варто наголосити на наступному:

- вже вкотре, ми повинні констатувати, що ефективність від підписаних Договорів, щорічних чисельних протоколів намірів є, на жаль, дуже низькою;

- також вимальовується досить потужний міжнародний, міжрегіональний трикутник, що вже має політико-правовий фундамент для дієвої співпраці між сусідніми країнами, з яких дві, Польща та Румунія є членами НАТО і ЄС. Перед нашою областю, як складовою історичного Центральноєвропейського регіону під назвою «Буковина», так званою «Європою в мініатюрі», відкривається перспектива стати важливим інтегруючим інструментом зовнішньої політики України;

- інтенсифікація діяльності національних культурно-просвітницьких організацій, як складових «м'якої сили» стимулюватиме процес реформування органів місцевого самоврядування у напрямку поглиблення їх самостійності, а відтак, відповідальності, зростання результативності стосунків між прикордонними регіонами сусідніх країн, зокрема, Буковинського регіону як центру автентичної багатонаціональної культури.

Чому ж цього не відбувається? Однією з причин такого стану речей, на нашу думку, є відсутність зацікавленості центральних органів влади України у поглибленні самостійності у своїх діях місцевих громад і їх органів самоврядування, реальній децентралізації влади з відповідною передачею певних повноважень на місця. Це, у свою чергу, не стимулює керівників області, районів, міст проявляти ініціативу, і, відповідно, брати на себе відповідальність за реалізацію. Вона ж може бути не завжди вдалою.

Українська політична еліта нарешті повинна зрозуміти, що зовнішньо привабливі позитиви декларативного співробітництва рано чи пізно закінчаться. Офіційний Київ, а також керівництво сусідніх країн повинні працювати на випередження, намагатись спільно нейтралізувати негативи пов'язані, наприклад, з анексією РФ Криму та війною на Сході України. Цього власне від них очікують громадяни.

КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА
Анатолій Заводовський (Кам'янець-Подільський)
УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ТА ДОНАЦІОНАЛЬНІ
ІДЕОЛОГІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ

Парадигми, запропоновані українською історичною наукою у ХХ ст, сьогодні вже не задовольняють пізнавальні амбіції української спільноти, оскільки лише накопичення нових фактів не може залишатися самодостатньою ознакою творення наукової новизни історичних досліджень.

Основна мета української національної ідеології – розбудова національної демократичної держави європейського зразка з розвинутою економікою та високим рівнем добробуту її населення. Об'єднувати людей найлегше довкола добробуту, тому й шевченкова національна ідея звучала саме так: «Україна без холопа і пана». Український національний проект наприкінці ХХ ст. також включив у себе подальші суспільні трансформації української спільноти. Насамкінець, – він має стати мостом, через який транспортуватимуться європейські цінності на євразійський простір.

Ідеології, що існували на українських землях у XVII–XVIII ст. – сарматська, руська, хозарська та ін. – за своїми ознаками були донаціональними. Досліджуючи сарматську, хозарську та руську ідеї, як сукупність соціально детермінованих і закріплених у суспільно-політичному устрої поглядів Речі Посполитої та Російської імперії, політичних традицій, станових норм і моральних ідеалів дослідник має уважно порівняти наративи джерел цих ідеологічних парадигм.

Використовуючи сучасний методичний інструментарій у дослідженні письмових пам'яток сарматизму на українських землях, переконуємося, що сарматська ідея була ідеологією шляхти, своєрідним культурним феноменом Речі Посполитої і виникла тоді, коли християнських «істин» було вже замало для пояснення оточуючого світу. Тому, їх було доповнено комплексом нових світських означень, які не випадали з сакрального кола католицької культури.

Ідея «Великої Сарматії» мала запанувати «від можа до можа» і, витворивши новий тип суспільно-політичної свідомості, об'єднати литовську, польську та руську еліти. Політичний ідеал сарматизму – консервативна, аристократична шляхетська республіка та рівність лише всередині шляхетського стану, тому «демократизм» поширювався тільки на шляхту, тоді як більша частина населення вважалася «хлопами».

Сарматську ідею не можна класифікувати як національну тому, що, по-перше, у ній переважали засади не «всенародної» спільності, а станової винятковості, по-друге – шляхта виводила своє коріння від сарматів, а «хлопам» приписувала інше – руське. Ці ознаки суперечать логіці націоналізму.

Е. Ренан на початку ХХ ст. влучно означив сутність нації: «...нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено і які мають бути принесені в майбутньому. Нація вимагає спільного героїчного минулого, але в сучасності вона резумується цілком конкретним чинником: це чітко висловлене бажання продовжувати спільне життя». Ні першого, ні другого чинника сарматська ідеологія у собі не несла.

Донаціональною була і руська ідея, на становлення і розвиток якої винятковий вплив мало православ'я. Її зародження на українських землях припадає на ХVІІ ст. У писемних джерелах, які спродукували руську ідею – «Густинському літописі» та «Синописі» ми також не знаходимо ознак національної ідеології.

Сучасна гуманітаристика пішла далеко вперед і тисне на служителів Клію, тим самим засвідчуючи обмеженість традиційного українського історіописання. Однак такий тиск відкриває й нові обрії та перспективи, безпосередньо чи опосередковано підказує шлях до оновлення способів досліджень минулого.

На сучасному етапі розвитку історичної науки накопичено значний обсяг знань про минуле, розширюється дослідницький простір, з'являються нові напрямки досліджень, наприклад, потестарна імагологія, культурна іконографія тощо.

Теоретично осмислюючи накопичений досвід нових галузей історичного пізнання, варто виділити найважливіші методологічні засади у дослідженнях національних та донаціональних ідеологій: невідворотність вимислу, як складової процесу формування уявлень про «іншого»; «дзеркальність» відображення в «іншому» власних цінностей і уявлень про самих себе; симбіоз синхронічного й дихронічного підходів в історичному аналізі колективних уявлень; сприйняття ідентичностей не як спонтанного явища, а результату цілеспрямованого конструювання традицій творцями й пропагандистами цих ідеологій.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПОХОДЖЕННЯ ПОЛКОНФЕСІЙНОСТІ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО - ФІЛОСОФСЬКИЙ РОЗГЛЯД

Історія полконфесійності нашої держави постійно турбує широкі круги дослідників, як важливого аспекту життя українського суспільства. Існування різноманіття релігійних кіл суспільства на теренах нашої держави було підтверджено ще історичними працями авторів античної Греції, що продовжується і до сьогодення.

Проведемо невеличку ретроспективу в історію релігій в Україні. Для киммерійців, що були кочовим населенням у IX-VII ст. до н.е. релігійні світобачення характеризувалися вірою в душу і життя після смерті, про що згадував Гомер. В Північне Причорномор'я увійшли скіфські племена які досягли розвинутого політеїзму у VII ст. до н.е. З поширенням степняків на простори Правобережної України і Нижнього Подунав'я (IV тис. до н.е.), пізніше народонаселенню ямно-катакомбного періоду були характерні культури трипільської культури та їх міфологічні уявлення. Наприклад: космогонічний міф, а в районах Прикарпаття і Західного Поділля поширюються вірування в існування душі і потойбічного світу, землеробські культури, релігії сонця і вогню.

Дослідник Янсі Ф. вважає: «кельти в першій половині V ст. до н. е. як і слов'яни сформували оригінальну організацію жерців, пам'яті яких вони довіряли свої закони, знання і вірування і не залишили після себе писемних пам'яток. Пантеон богів формувався шляхом синкретизму власних вірувань, а також елементів релігійної системи підкорених племен, в тому числі і деяких протославянської. Із джерел достеменно відомо, що кельти побували й у Північне Причорномор'я. Так, наприклад, в III столітті до н.е. їхні племена загрожували грецької колонії Ольвія (біля сучасного Миколаєва)».

На території Північного Причорномор'я та Приазов'я з'являється Сарматія у II ст. до н.е. Серед них популюються культури сонця, вогню та Великої богині-матері Астарті, а також культ бога війни. У I тис. до н.е. фракійці, що населяли південну-західну Україну, вірували в безсмертя душі і загробне життя, про що згадував Геродот.

Епоха Великого переселення народів де велику роль у Великому переселенні мали німецькі, тюркські, фінно-угорські та слов'янські племена період з II по VII ст. Загальновідомо, що міграції охопили багато територій Європи і значно змінили культуру, етнічний склад і вірування. Базовими для німецьких релігійних традицій була

міфологічно-культова поезія, епоси які сприяли формуванню української культури. Це було ґрунтовним для поєднання германської пізднеантичної і християнської традицій. На відміну кочовим іраномовних племенам наступають племена алтайської мовної групи гуни, авари, болгари, хазари у IV ст. Період характеризується асимілюванням релігій народів німецького походження, слов'ян, турок, синтезом міфологічного світосприйняття.

В Європі у VI - VII ст. почався період руйнації античної і зародження феодальної культури, а також змін релігійну свідомість людей. Руйнується Римська імперія, а людство входить в новий період розвитку. Європу завойовує християнство, яке згодом перетворюється на панівну релігію.

Історичні праці свідчать про появу християнства на теренах сучасної України з поселень Північного Причорномор'я в період Античності. Апостол Андрій Первозваний засновує християнське вчення на землях майбутньої Київської Русі на початку нашої ери. У 988 р. християнство стає державною релігією Київської Русі.

Деякі теорії існує на тему звідки прийшла релігійна ієрархія в Україну, які спираються на М.Грушевського, О.Баумгартена, Т.Кострубу, П.Ковалевського, Ю.Вернадського та інших. «I - ієрархія прийшла з Візантії. II - про римське походження. Никонівський літопис говорить про посольства до Володимира від тата (988, 991 1000) і татові від Володимира (994 1001). III - охридське або македонське, а з Українською. Вона ґрунтується на схожості мови. IV – тмутороканський. Внаслідок розколу Християнські церкви розділилися на Східну і Західну у 1054 р. (Римсько-католицька церква в Україні лат. *Ecclesia Catholica Romana in Ucraina*). Римсько-католицька церква присутня на українських землях з X століття, з часів Київської Русі. Греко-католицька церква (лат. *Ecclesia Graeco-Catholica Ucrainae*), УГКЦ – сформувалася після підписання Брестської унії 1596 р., київським митрополитом Михайлом Рагозою, вийшовши з-під юрисдикції православного Константинопольського патріарха.

Доля релігій на теренах України після XVI ст., отримала впливи від Західних і особисто Американських течій різноманітного походження. Нагадаємо, американські релігії заходили в Україну не безпосередньо, а через Голландію, Польщу, деякі інші європейські країни. Торгівля предметами добробуту, рослинами та іншими товарами стала і шляхом поширення релігійних ідей .

Історія надходження релігійних уявлень на терени України дозволяє дійти до висновку, що цей процес був достатньо поступовим, стохастичним, гетерогенним, соціально та політично зумовленим. Цей процес триває і нині. Факти, наведені вище, демонструють загальноєвропейські історичні та соціокультурні риси, але мають свої особливості. Надходження релігійних поглядів мало так звані «хвилі», які відрізняються історично, політично та з точки зору формування суспільства та держави. По перше, це набуття найдавніших віровчень, пізніше надходження монотеїстичних поглядів, (що оформилися в релігійні інституції), сучасні релігії (іноземного походження або вітчизняні). Такі аспекти історії надходження конфесій в Україну мають стати прикладом співіснування одночасно багатьох релігій в соціумі та потребують подальшого вивчення.

Андрій Королько (*Івано-Франківськ*)

СОЦІАЛЬНИЙ ВИСТУП ЖИТЕЛІВ м. СНЯТИН 1646 р.

У XV – XVIII ст. село і місто було головною сферою феодалного панування і кріпосницькою експлуатації селянства і міщанства. Власність на землю – головний засіб виробництва – відзначало відносини всіх груп суспільства на Покутті. Земля зосереджувалась головним чином у руках великих і середніх землевласників польської магнатсько-шляхетської верхівки і молдавського боярства. У XVI ст. фільварково-панщинна система, уведена польськими панами в Галичині, зокрема і на Покутті, досягає свого вищого розвитку. Польський лицар перетворюється в землероба, заводить фільваркове господарство і спрямовує все на те, щоб мати якнайбільший дохід, застосовуючи дармову працю нижчих приневолених станів суспільства.

Соціально-економічний і національний гніт був причиною повстань на Покутті. Місто Снятин у вирі цих повстань відіграв важливе стратегічне значення, оскільки було розташоване над р. Прутом, на кордоні Галичини і Буковини, де схрещувались важливі торгові шляхи, які з'єднували південні країни Європи. Маловідомим є соціальний виступ міщан м. Снятин 1646 р. проти тогочасної місцевої польської адміністрації.

Напередодні, у жовтні 1637 р. до жителів міста звернувся з універсалом козацький ватажок П. Павлюк. Він закликав приєднатися до повстанських загонів, щоб спільними силами знищити польсько-шляхетське панування на українських землях. Цей заклик знайшов великий відгук серед міщан. У 1642 р. жителі

м. Снятина, протестуючи проти насильного окатоличення, активно виступили проти римо-католицького духовенства, а на початку 1646 р. – проти снятинського старости П. Потоцького.

Міщани м. Снятина, доведені жорстокою експлуатацією і утисками до відчаю, в 1646 р. піднялись на боротьбу. Степан Генек, Дурцин Кравець з братом Чапеком, Лесь Войтович, Василь Хведора, Іван Засарко, Максим Клименко, Остап Коваль, Скобань Салик, Гриць Іваськів і Колотильчик почали підмовляти простих міщан, жителів передмість і навколишніх сіл («плебсу», як їх називає документ), закликаючи їх до боротьби. Їм удалося підняти більшість міщан на переселення разом з сім'ями і своїм майном в прикордонні з Молдавією райони, щоб заснувати там нове вільне місто.

Близько від молдавського кордону вони побудували табір. На пограниччі, «де вже валахи жили», невдоволені містяни зібрали віче, неодноразово влаштували таємні наради. На одній із них готувалася змова проти підстарости Мартина Кобилинського і старости Петра Потоцького. 5 серпня містяни категорично відмовилась сплачувати податки і підкорятися старості й магістратові. Вони зібралися коло церкви, наказали попу дати їм євангеліє і присягнули, що «всі разом витримають в боротьбі» проти старости. Повстанці змовились з молдаванами, що жили на прикордонні, про допомогу. На протязі двох тижнів, скликаючи великі натовпи людей, снятинці ходили до приміщення теребовельського гродського суду і подавали скарги на ім'я короля.

Королівський уряд, щоб заспокоїти їх, видав спеціальну письмову петицію («глейд»), в якій дозволив пригніченим «бути вільними від сили і претензії» старости. Після цього містяни і селяни відмовилися виконувати на користь старости будь-які повинності і побунтувалися.

Переляканий снятинський староста 12 листопада 1646 р. поскаржився королеві і попросив допомоги в утихомиренні повсталих. В скарзі староста писав, що міщани, очолювані Степаном Геником, Лесем Войтовичем, Василем Хведором, Максимом Климком, Остапом Ковалем, Грицем Івашковим, Дурейком Кравцем, влаштували публічні збори, виступали із закликом не сплачувати податків, не виконувати повинності і підтримувати повстанців.

Однак це не зупинило повстанців. У торговий день, 2 (12) листопада 1646 р., коли в м. Снятині звичайно збиралось багато людей, на світанку повстанці прийшли в місто «і там, піднявши бунт, ... оточили і підійшли озброєні з цілою громадою до ратуші». Розгніваний народ увірвався в ратушу і три дні «в ратуші бушує і змови чинить» проти старости і магістрату. Возного примусили

«оголосити на всі чотири сторони ринку» документ, нібито від короля, в якому говорилось, що народ не повинен підкорятися і слухати старосту, не зобов'язаний сплачувати податки, а також, якщо не схоче, має право не повертатись з табору до міста.

У відповідь польський король 27 листопада 1646 р. видав універсал до снятинського міського уряду, а також до «всіх міщан та іншого поспільства, які замешкують де-небудь в самому Снятині і в околицях міста». Він закликав припинити будь-які бунти і виконувати повинності, які «здавна належать нашому снятинському державцю». Отже, новий королівський універсал фактично анулював попереднє рішення.

Щоб приспати увагу і домогтися заспокоєння непослушних, польський король вдався до хитрощів і переконував міщан та селян підкоритися волі королівського уряду до полагодження спорів королівським судом. Але король Владислав IV навіть не згадував про термін вирішення цього питання в суді. Зате не забув в кінці універсалу жорстко попередити бунтівників: «Наказуємо вам вдруге в усьому підкорятись своєму старості під загрозою суворої кари в разі невиконання нашої ласки».

Повстання продовжувалося до середини листопада 1646 р., але старостинським урядникам вдалося захопити керівника виступу Цинту, після чого повстання поступово було придушене. Відгомін цього соціального виступу став у подальшому важливим рушієм у розгортанні національно-визвольної боротьби західних українців в період Хмельниччини середини XVIII ст.

Оксана Драгомирецька (Чернівці)

ЗАХИСНЕ СПОРЯДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІХОТИНЦЯ (XVII ст.). З ФОНДІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Світанок Ранньомодерної доби став тим періодом, який ознаменувався корінними змінами в розвитку європейської воєнної справи, що відобразився на численних війнах і збройних конфліктах. У міру поширення вогнепальної зброї на зміну попередній ударній тактиці (коли на полі бою переважала піхотна піка, а більшу частину в тодішній піхоті складали захищені обладунком пікінери) прийшов «вогняний бій», дистанційне ураження сил противника масованим вогнем мушкетерів й артилерії. Саме в таких стражданнях та вкрай болісних умовах, що супроводжувалися гуркотом гармат і пороховим димом, помірала воєнні традиції Середньовіччя.

Однак усі ці глобальні зміни, які без перебільшення можна назвати «великою пороховою революцією», були досить складним процесом і не таким прямолінійним, як це може здатися на перший погляд. Зокрема, ще в часи Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) та інших великих конфліктах в Європі XVII ст., у піхотних формаціях активно використовувалося захисне спорядження, що вказувало на відсутність стрімкого прогресу в технологічному розвитку озброєння.

Так, окремі предмети, що призначалися для захисту піхотинців у досліджуваній період, зберігаються в фондах Чернівецького обласного краєзнавчого музею (далі – ЧОКМ). З них, у першу чергу, привертає увагу сталевий шолом. Він складається з двох половин, кожна з яких має невеликі поля, декоровані заклепками. Сам шолом у формі півсфери, що має заклепки по нижній частині, а зверху – шов закритий невисоким гребенем. Його висота – 21 см, ширина – 27 см, довжина – 32 см. Техніка виготовлення – ковка. За типологією цей шолом належить до «кабасетів» і датується XVII ст. До фондів ЧОКМ він був переданий у 1962 р. з колекції Державного Ермітажу (Російська Федерація). До інших предметів захисного спорядження європейської піхоти, що зберігаються в фондах ЧОКМ, належить грудна частина металеві кirasи. Вона має відповідну погрудну форму з чотирма виступами для прикріплення. Часто до такої кirasи знизу кріпилася пара набедреників. Її висота – 41 см, ширина в грудній частині – 34 см, ширина в поясній частині – 40 см. Іноді до кirasи ще міг додаватися латний комір для захисту горла. Виготовлена вона з одного шматка сталі. Робота ручна, оскільки збереглося клеймо ремісника «660». Датується цей металевий виріб, як і вищеописаний шолом, XVII ст. У фонди ЧОКМ ця кirasа була передана в 1957 р. також з зібрань Державного Ермітажу.

Як бачимо за описом, обидва музейні предмети є частинами захисного спорядження піхотинців, які складали домінуючу силу на полях битв ранньомодерної Європи. Правда, якщо «кабасети» побутували у всіх без винятку піхотних формаціях, то сталеві кirasи були характерними тільки для спорядження пікінерів. Більше того, можна припустити, що обидва названі предмети захисного спорядження європейських піхотинців головним чином побутували у першій половині XVII ст., коли шоломи складали єдиний захисний елемент у спорядженні акебузирів і мушкетерів. Проте останні досить швидко відмовилися від «кабасетів» на користь капелюхів з широкими полями. Тому надалі шоломи продовжували залишатися в захисному спорядженні тільки пікінерів.

Відповісти однозначно, де були виготовлені обидва предмети захисного спорядження, на жаль, неможливо. Приміром, «кабасети» вже з кінця XVI ст. почали масово виготовлятися мануфактурним способом, через що швидко втратили свої найкращі захисні властивості. Відомо, що ці шоломи були широко розповсюджені в німецьких землях Священної Римської імперії, звідки й були занесені до Речі Посполитої. Хоча, на території останньої вони могли появитися і завдяки активним економічним та політичним контактам Польсько-Литовської держави з Англією, Голландією, Швецією. Це підтверджують аналогічні екземпляри «кабасетів» і кірас з музейних збірань цих країн. У війську Речі Посполитої названі предмети захисного спорядження європейських піхотинців використовувалися у відповідних збройних формаціях ще в кінці XVII ст.

Сергій Олійник (*Кам'янець-Подільський*)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 1810–1815 рр. (НА ПРИКЛАДІ «ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО КРАЮ»)

У результаті австро-французької війни 1809 р. Російська імперія, як союзник Наполеона, згідно з Шенбурзьким договором, отримала у свої володіння невелику територію на правому березі р. Збруч. Але процес передачі її Росії від Австрії затягнувся до червня 1810 р. Керівником новопридбаних володінь став російський сенатор І. Тельс.

Приєднана територія отримала офіційну назву «Тернопільський край». Вона включала в себе два колишні австрійські округи: Тернопільський і Заліщицький. Головні принципи нової урядової організації були вироблені І. Тельсом в проєкті «Тимчасового штату», затвердженого російським імператором Олександром I. Загалом перетворення у всіх сферах життя мали відбуватися за взірцем російських губерній, але без різких змін існуючих в регіоні порядків. Така специфіка мала місце і в освітній політиці.

За нової влади, на території «Тернопільського краю», поряд з функціонуванням існуючих кількох повітових шкіл, мав місце факт відновлення у Збаражі роботи гімназії, закритої австрійцями у 1805 р. Гімназія складалася з п'яти класів: «Поезії», «Риторики», «Синтакси», «Граматики», «Інфіми». Значну частку вчителів та учнів склали українці. Відсоток українців у гімназії був настільки високим, що ні одна із гімназій в Галичині не могла із ним зрівнятися. У 1813–1814 навчальному році з 57 учнів було 28 українців, а в 1814–1815 навчальному році відповідно 64 і 30 учнів. Значну кількість українці

становили і серед учнів повітових шкіл. І їх кількість зростала впродовж 1810–1815 р.

У гімназії вивчали релігію, латинь, геометрію, яку викладали в двох найвищих класах. У трьох нижчих – арифметику. Крім того, гімназисти вчили географію, історію російського царства, біологію та фізику. Надпрограмово було введено вивчення російської і французької мов та малювання. Проте опанування російської мови зводилося лише до читання й писання. У вищих класах гімназії її вивчення супроводжувалося перекладанням різних російських листів на польську мову. Навчальний процес здійснювався латинською і німецькою мовами, а в окремих випадках дозволялася польська.

Ще однією специфічною рисою перетворень нової влади в освітній сфері «Тернопільського краю» стало відкриття в Тернополі єврейської школи з німецькою мовою викладання. Школа була створена на кошти її засновника Йосифа Перля та утримувалася єврейськими общинами Тернополя і Збаража.

Таким чином, російська влада впродовж 1810–1815 рр. проводила в «Тернопільському краї» своєрідну освітню політику. З одного боку, вона проводила тиху русифікацію навчального процесу. З іншого – не лише не перешкоджала, а й сприяла розвитку освіти в регіоні, не робила різких змін, мирилася з зростанням частки українців в освітньому процесі, погодилася на існування єврейської школи. Все це безумовно мало сприяти зростанню проросійських симпатій серед населення «Тернопільського краю», а в перспективі і серед східних галичан.

Світлана Герегова (Чернівці)

Олена Кожолянко (Чернівці)

РОЛЬ КОБЗАРСТВА У РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Внаслідок зростаючих процесів глобалізації та постійних міжетнічних контактів етноси постійно зазнають культурних взаємовпливів, проте суспільство не втрачає етнокультурної мозаїчності. Культурна самобутність й самодостатність українського народу завжди були нерозривно пов'язані із усвідомленням своєї етнічної ідентичності.

Символом української музичної національної культури стала кобза. Струнний інструмент кобза згадується у писемних джерелах польських хроністів XVI ст., позаяк виник він набагато раніше. Такий музичний інструмент як кобза побутував у козацькому середовищі.

Польські хроністи писали, що козаки здатні до таких штук, які годі собі уявити: «стріляти, співати і на кобзах грати».

Існують різні погляди щодо походження кобзи-бандури, зокрема, що цей інструмент прийшов до нас зі Сходу. Так, у Дагестані народного мандрівного співця, котрий утримувався громадою, називали «дум». Проте, згідно із трактуванням відомого письменника, бандуриста та композитора Гната Хоткевича про автентичність кобзи, у специфічних умовах буття українців було створено самобутній музичний інструмент, який став славою українського мистецтва. Обидві ці версії мають право на існування, адже у виконанні кобзарями пісень-дум прослідковуються певні паралелі й аналогії, а в манері виконання дум та історичних пісень – східні мелодії.

Можна стверджувати, що вийшовши із глибин східної культури й перетворившись на одну із тих багатьох ниточок, котрі пов'язували Україну із її південними і південно-східними сусідами, саме цей інструмент й став на території України не лише народним, але, водночас, найпопулярнішим музичним атрибутом у тогочасному побуті. Якщо говорити сучасною мовою, це був «стильний предмет», без якого не відбувалася жодна вечірка. Заможні шляхтичі запрошували на свої забави співців-музикантів із козацького середовища, підтверджуючи тим самим престижність українського народного музичного мистецтва.

Про широку популярність кобзи повідомляють багаточисельні історичні, літературні і народнопісенні джерела. Проте, називати усю ту значну кількість людей в Україні, Польщі (також у Чехії, Литві та Словаччині тощо), котрі грали на кобзі й співали під її супровід, кобзарями, на нашу думку, було б помилковим. Більш вірогідним було би розглядати таке поширення цієї практики, як золоту добу розвитку у історії музичного інструмента – лютнеподібної кобзи.

Традиційно вважається, що розквіт кобзарського мистецтва припадає на XV–XVII ст. І хоча відомостей про цей період недостатньо, проте значна кількість історичних пісень, дум та фольклорних творів, які передавались від покоління до покоління, є підтвердженням широкої популярності кобзарського мистецтва. Значно більше писемних відомостей про кобзарів датується XVIII–XIX ст. Зокрема, зазначається велика кількість українських кобзарів, які перебували при імператорському дворі у XVIII ст. Відомі згадки й про цехові об'єднання кобзарів. Кобзарі, так само як і лірники, бандуристи, стихівничі утворювали свої старцівські товариства з чіткою структурою та ієрархією по всій етнічній території України.

Досліджуючи кобзарство, ми відкриваємо для себе такий унікальний пласт української духовної культури як старцівство. Адже старцівський феномен видається нам набагато глибшим, ніж простий спів у супроводі музичного інструменту або ж збереження епічної традиції та старосвітського інструментарію. Цей феномен поєднав у собі світську толерантність із релігійним містицизмом, християнську мораль із загальнолюдськими цінностями, біблійні перекази і українську історію, духовну псалмову тематику, котра була оспівана в українських звукорядах, та неповторні нові виконавські форми, що з'явилися на світ лише завдяки неординарному літературно-музичному мисленню їх творців.

Наталія Громакова (Ірпінь)

ПОЛЬСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Остаточний поділ польських земель між Австрією, Росією та Пруссією згідно з рішеннями Віденського конгресу 1815 р. започаткував нову сторінку в історії визвольної боротьби поляків, що тривала упродовж всього XIX ст. й увінчалася відродженням польської державності в результаті Першої світової війни. Втім перебіг польських національно-визвольних змагань великою мірою визначався не лише зовнішніми обставинами (політика правлячих кіл Австрії, Пруссії, Росії щодо своїх підданих-поляків або «польське питання» у міжнародних відносинах і дипломатії), але й, на нашу думку, в першу чергу, внутрішніми чинниками (рівнем консолідації поляків, чіткістю програмних вимог й організаційних форм діяльності, здатністю до модернізації власного національного проєкту тощо).

Політика Санкт-Петербурга, Відня або Берліна щодо підлеглих поляків, а також історичні особливості розвитку земель колишньої Речі Посполитої зумовили регіональну специфіку польського громадсько-політичного руху, метою якого було здобуття національної незалежності і відродження власної державності. Ця регіональна специфіка позначалася як на тактичних цілях, так і готовності до радикальних методів боротьби (повстання, змови тощо), а також зумовлювала повсякденні практики польської спільноти, що варіювалися від латентної опозиційності до засвоєння подвійної ідентичності.

Коли йдеться про з'ясування особливостей громадської діяльності в українських землях, варто наголосити на тому, що потенційні можливості поляків визначалися тією роллю, яка

відводилася цим територіям у державотворчих проєктах і ментальному картографуванні істеблїшменту Австрії чи Росії. Для «клаптикової монархії» Габсбургів терени Східної Галичини і Буковини упродовж всього ХІХ ст. залишалися периферією, яка мала для зручності управління елементи самостійності, а центр визнавав польське домінування в регіоні. Це, у свою чергу, створювало сприятливе середовище для розгортання суспільно-політичної діяльності, створення різноманітних культурних та громадських осередків і в цілому плекання польської ідентичності.

Натомість становище польської громади Правобережної України трансформувалося упродовж ХІХ ст. залежно від реалізації російського національно-державницького проєкту. Поразка Листопадового повстання 1830–1831 рр. стала поворотним пунктом урядової політики щодо розв'язання «польського питання». Від загравання з польською елітою регіону влада переходить до політики остаточної інкорпорації та інтеграції, що унеможлиблювало практично будь-які спроби громадської активності поляків. Ліквідація залишків правової системи колишньої Речі Посполитої, закриття Кременецького ліцею, зусилля щодо русифікації сфери освіти і діловодства, декласифікація польської дрібної шляхти, – усі ці репресивні заходи були спрямовані на знищення польського домінування в регіоні, що, згідно з ментальною картографією імперських урядовців і російської громадськості, уособлював історичну серцевину російського національно-державницького проєкту. Отже, практично до кінця існування імперії Романових польська спільнота Правобережжя мала надзвичайно обмежені можливості для реалізації власних громадських і суспільно-політичних проєктів. Навіть періоди лібералізації (перші роки правління імператора Александра II або початок революції 1905–1907 рр.) не вплинули суттєво на становище поляків, що мешкали на теренах «Південно-Західного краю».

Підсумовуючи вище зазначене, наголосимо, що польський громадсько-політичний рух в українських теренах упродовж ХІХ ст. характеризувався регіональними особливостями, що гальмували остаточне оформлення польського проєкту і консолідацію поляків в єдину модерну націю.

ПОЛЬСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

На Правобережній Україні упродовж багатьох століть формувалась унікальна мультикультурна спільнота, яка увібрала в себе традиції, етнічні, релігійні особливості українців, поляків та євреїв. Спільнота, яка мала власну сформовану систему правил та соціальної ієрархії, що трималася на розподілі економічних ролей між різними етнічними групами краю. Деякі дослідники наголошують на тому, що регіон упродовж ХІХ ст. залишався стабільним у плані міжнаціональних конфліктів. Переважна більшість протиріч в регіоні виникала на соціально-економічному, а не етнічному та релігійному ґрунті. Регіон у складі Російської імперії упродовж ХІХ ст. став ареною суспільно-політичних, етнорелігійних і економічних трансформацій, які відбувалися під впливом російської урядової політики інтеграції нових територій та їх населення до імперського простору.

Правобережна Україна була регіоном повного господарського, економічного та соціально-політичного панування польської шляхти, яка залишалась панівним елементом в регіоні навіть після невдалого січневого повстання 1863 р. і посилення російської присутності на Правобережжі. Крім польських магнатських родів, на Правобережжі значний відсоток населення складала середня та збідніла шляхта. Вона, на відміну від магнатів, була більш наближена у своєму повсякденному житті до євреїв і українців, користувалась їх посередницькими послугами, а також реалізовувала спільні економічні проекти.

Єврейське населення Правобережної України, яке активно заселило регіон за польської доби, упродовж існування Речі Посполитої користувалося підтримкою польської шляхти та представників місцевої адміністрації. Євреї тісно співпрацювали з польською знаттю в різних сферах економіки краю. Їх здібності до підприємництва, грамотність і тісні фінансові зв'язки з різними регіонами Польщі та навіть Європи, використовувались польськими землевласниками для розвитку власних господарств.

Зайнятість євреїв ремеслом і торгівлею, їх участь у гуральництві, винокурінні та шинкарстві підтримувалась місцевими польськими магнатами. Вони всіляко сприяли заселенню власних сіл євреями і отриманню ними міських привілеїв. У містечках зосереджувалась торгівля, ремесло та продаж горілки. Тобто між євреями і польськими магнатами склалась взаємовигідна економічна співпраця. Поміщик з

появою містечка отримував юридично закріплену економічну монополію, а євреї – можливість легально брати участь в економічному житті округи. Можна погодитись з думками єврейського історика Й. Петровського-Штерна, що євреї та польські магнати залежали один від одного, однак все ж правовий статус польського шляхтича, чи магната був вищим за статус єврея. Тому євреї досить часто зазнавали економічного та соціально-особистісного приниження зі сторони власників містечок, досить часто євреї за свою службу при панському дворі отримували лише невелику платню, їм безпідставно могли підвищити ставки оренди. Не поодинокими були і випадки етнорелігійного приниження та наруги. Польські шляхтичі дивились на євреїв як «примітивних простолюдинів», які стоять на нищій цивілізаційній сходинці у порівнянні з місцевим християнським людом.

Отже, на Правобережній Україні між українцями і євреями точилася постійна конкуренція на побутовому та економічному ґрунті. Євреї були захищені польським законодавством, а на початку ХІХ ст. і російським законодавством. Це дозволяло їм активно використовувати у побуті свою мову, дотримуватися своєї релігії. У стосунках з польським панством євреї користувалися польською мовою, що в очах українських селян перетворювало їх на польських прислужників і власних ворогів. Православні-українці в цей час перебували під тиском польських католиків, зазнаючи тяжкої економічної та соціальної експлуатації. Загалом, тісні економічні стосунки, які склались між польською шляхтою і євреями, тобто пропінатії та система орендного володіння, вкрай негативно впливали на відносини між євреями і українським селянством, формуючи у селян протестно-повстанські та погромні настрої, які за Речі Посполитої успішно стримували поляки.

Андрій Бойда (Івано-Франківськ)

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВАСИЛЯ ПОРАЙКА (1888–1937 рр.) В АВСТРО-УГОРСЬКИЙ
ПЕРІОД**

В історії кожного краю чи населеного пункту є свій неоднозначний, але з іншого боку, визначний діяч, котрий так чи інакше залишив свій слід в історії не тільки малої батьківщини, але й історії України. Таким діячем для Покуття є Василь Іванович Порайко (1888–1937 рр.) – член уряду (РНК) УРСР в 1920–1930-х рр., нарком'юст і очільник української прокуратури в 1927–1930-х рр. Він народився 12 жовтня 1888 р. в селі Устя Снятинського повіту (нині

Коломийського району Івано-Франківської обл.) у звичайній селянській сім'ї Івана Порайка (1860–1940 рр.). Після закінчення з відзнакою початкової сільської школи в рідному селі, підліток, маючи жагу до знань, продовжив навчання в реальній школі у м. Снятин та українській гімназії м. Коломиї.

Молодий Василь Порайко ще в гімназійні роки мріяв, що, обираючи правничу освіту, він зможе юридично захищати права своїх земляків в галицьких судах. Проте, щоб стати студентом юридичного факультету вишу, були необхідні кошти, яких у багатодітній сім'ї Порайків просто не було. Єдиний вихід для юнака – займатися платним репетиторством для дітей з заможних сімей. У скорім часі, жителі с. Устя, дізнавшись про благі наміри хлопчини та оцінивши його здібності до навчання, громадою села організували необхідну складчину (матеріалу допомогу) як коштами, так і певними пожитками.

Таким чином, завдяки своїм здібностям та ще вмінням в юному віці спонукати на отримання підтримки з боку односельців, Василь Порайко в 1907 р. продовжив своє навчання на юридичному факультеті Чернівецького університету. Проте, з невідомих причин, він змінив місце навчання з м. Чернівців на м. Львів. Будучи студентом правничого факультету Львівського університету, в 1910 р. брав участь в демонстраціях за відкриття українського університету. Зокрема, Василь Порайко взяв участь у несанкціонованому сенатом університету вічі українських студентів 1 липня, наслідком якого у ході польсько-українського протистояння був вбитий український студент Адам Коцко. Слідча комісія намагалася перекласти вину на українських студентів, 128 з яких були затримані поліцією. Звинувачення пред'явили 101 українському студенту та жодному польському. Одним з них був і Василь Порайко. «Процес 101» розпочався у приміщенні крайового карного суду м. Львова 14 лютого 1911 р. і був визнаний винятковим у хроніці австрійського судочинства. Оголошення вироку відбулося 4 липня 1911 р. Усі підозрювані були визнані винними у публічному насильстві й ув'язнені: 5 осіб на три місяці, 68 – на місяць, 26 – на 14 діб. Двох студентів мали судити окремо. У 1914 р. Василю Порайку вдалося закінчити правничий факультет Львівського університету.

Напередодні Першої світової війни Василь Порайко долучився до активізації культурно-просвітницького життя краю. Зокрема, він був членом філії товариства «Просвіта» у м. Снятин, заснованої у 1909 р. Наприкінці 1911 р. «студент права з с. Устя» В. Порайко ввійшов до керівного складу осередку товариства, обіймаючи посаду контролера.

Поряд з відомими просвітянами краю Антіном Онищуком і Семеном Фодчуком він відповідав за роботу «відчитової» секції філії «Просвіти». На засіданні осередку від 2 грудня 1911 р. визначено, що молодий студент мав здійснював нагляд за роботою читалень «Просвіти» у селах Будилів, Устя, Орелець, Тулова, Вовчківці, Любківці, Альбінівка (нині с. Шевченкове Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської обл.). У 1912 р. він посів друге місце (після Антіна Онищука, який з лекціями виступив 27 раз) серед членів філії «Просвіти» за кількістю прочитаних відчитів (10 виступів) в населених пунктах Снятинщини. Напередодні Першої світової війни в 1914 р. Василь Порайко очолював одну із семи секцій філії «Просвіти» – боротьби з неграмотністю. Хоча ця секція, фактично, належним чином не функціонувала, лише з тої причини, як зауважив Василь Равлюк у листі від 24 травня 1912 р., що у Снятинському повіті всі діти письменні, оскільки «... народ посилає радо діти до школи і вся молодша генерація є грамотна».

На двадцятому році свого життя здібний юнак починає і свою політичну кар'єру. Будучи студентом, з 1908 до 1914 р., В. Порайко був членом Української радикальної партії. Перебував під впливом творів І. Франка, М. Павлика та інших активних українських радикальних діячів Східної Галичини. До речі, в архівних нотатках Михайла Павлика виявлено реєстраційну картку присутності Василя Порайка та Іллі Косташука з с. Тулова Снятинського повіту на одному із з'їздів Української радикальної партії початку ХХ ст. Часто Василя Порайка бачили на вічах із Василем Стефаником в м. Снятині та в межах Снятинського повіту. Проте буремні події наступних років унеможливили активне ведення молодою людиною громадсько-політичного життя на території рідних земель.

Отже, в умовах політизації українського національного руху у Східній Галичині Василь Порайко, майбутній радянський нарком та очільник української прокуратури і віце-прем'єр радянського кабміну, активно займався громадсько-політичною, культурно-просвітницькою роботою, був членом Української радикальної партії та філії товариства «Просвіта» у м. Снятин, боровся за відкриття українського університету у м. Львові.

Вікторія Волошенко (*Донецьк – Київ*)

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО З ВИПУСКУ УКРАЇНСЬКИХ ПОПУЛЯРНИХ ВИДАНЬ У МОСКВИ

У першій половині 1890-х рр. лубочна фірма Є. Губанова випустила у світ низку творів українських письменників. Добірка текстів та спосіб їх редагування більше нагадували українські метелики П. Куліша, ніж звичайні лубочні видання, підготовані для широкого збуту з комерційною метою. Є. Губанов надав технічні можливості свого видавництва для друку і поширення книжок, а задум належав молодому громадському діячу А. Кримському, який ідентифікував себе як політичного українця, ще навчаючись у київській Колегії Галагана – під впливом читання творів М. Драгоманова і галицької періодики, та спілкування з П. Житецьким. 1890 р., після приїзду до Москви для подальшого навчання, 19-річний студент, захоплений ідеями народолюбства, ініціював там випуск українських популярних видань.

Практичному ознайомленню з особливостями московського популярного книговидання сприяла підготовка А. Кримським статті про українські лубки, надрукованої 1890 р. на шпальтах львівської «Зорі», редактор якої – В. Левицький – і зробив пропозицію перегляду «московського сміття» для виявлення специфіки відображення української тематики. Громадський резонанс оприлюдненого аналітичного огляду способів популяризації української літератури лубочниками, був посилений з виходом 1891 р. у «Зорі» статті Б. Грінченка про потреби налагодження випуску української популярної книги.

Співпраця з комерційними видавцями не була новою справою для українських інтелектуалів. Від 1870-х рр. такий досвід мали громадівці у Києві та Одесі. У Москві 1891 р. оповідання Д. Марковича «Омелько каторжник. Два платочки. На Вовчом хуторі» надрукував І. Ситін. А. Кримський мав амбітніші плани – шукав видавництво з розгалуженою системою книгорозповсюдження серед українського простолюду. Таких потужностей він не знайшов ані у московських видавництвах просвітницького типу, ані у інших лубочників, крім Є. Губанова. А. Кримський змушений був виносити «крутіства» останнього із виданням «хохлачини», адже взяв на себе координацію всього видавничого процесу – від добору рукописів та догляду за проведенням їх через цензуру до укладання угод з видавцем, коректури текстів, вирішення питань авторського права та виплат гонорарів, узгодженням тем і змісту творів,

опікування візуальним виглядом видань тощо. Корегувати видання допомагав брат – Ю. Кримський, помічником у спілкуванні з Є. Губановим став товариш Ю. Карпович. Серед діячів, яким А. Кримський пропонував взятись за написання популярних праць, був І. Липа.

Пошук творів для друку, утруднений через цензурні обмеження та обмаль досвідчених популяризаторів, став окремою проблемою. Після невдалих спроб підготовки популярно написаних текстів у колі однодумців, А. Кримський запросив до справи організації «правильного українського лубочного видавництва» Б. Грінченка. Серед результатів цієї колаборації були видані Є. Губановим збірки Б. Грінченка «Олеся. Украла. Грицько» та «Веселий Оповідач». Успішним спільним проектом стала публікація низки праць Г. Квітки-Основ'яненка. Авторські тексти просвітники попередньо відредагували «по своїй уподобі», видаливши «москалізми». В особистому спілкуванні і громадських дискусіях наголошували питання якості української мови популярних видань.

Після повернення до Москви з ліванського та сирійського відряджень (1895–1898 рр.) А. Кримський залишався заангажованим у справі українських видавництв – «Видавничої спілки» (Львів), «Віку» (Київ), «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (Петербург), львівської та київської «Просвіти»; брав участь у дискусіях щодо змісту видань, опікувався взаєминами з московськими цензурними органами, допомагав коштами. Зокрема, київській «Просвіті» він подарував весь наклад своєї «Української граматики», яку протягом 1906–1907 рр., з подоланням значних технічних труднощів, друкував у Києві та Москві, але вже не у лубочників.

Василь Ковбаса (*Тернопіль*)

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ (1914–1917 рр.)

Релігійна політика російської влади була однією зі складових боротьби проти українського національного руху. Приналежність до греко-католицької церкви (далі – ГКЦ), яка стала національно-політичним інститутом, була одним із критеріїв національної самоідентифікації українців. Російська окупація дала б змогу ліквідувати ядро ворожого для Росії українського релігійного руху та утвердити російську національну ідентичність на захоплених землях.

На початок Першої світової війни основою політики російського самодержавства залишалася ідеологічна концепція, розроблена очільником Міністерства народної освіти С. Уваровим у ХІХ ст., ключовими засадами якої були «Православ'я, Самодержавство, Народність». Відтак, саме православна церква стала стрижнем політики царату та перетворилася на один із політичних важелів, керований цивільною владою обер-прокурора Св. Синоду.

Церква, як складова державного апарату, підтримувала політику царської влади, сприяла посиленню самодержавної вертикалі. Брала активну участь в суспільно-політичному житті, сприяла збереженню та зміцненню імперії, русифікації народів, що входили до її складу.

Значною перешкодою на шляху остаточного утвердження російської влади на захоплених територіях була ГКЦ. Збереження греко-католицизму зашкодило б концепції офіційної російської історії. Фактично від початку окупації, російська влада провадила політику насадження православ'я, готуючи підоснову для скасування унії.

Заходи російської окупаційної адміністрації щодо переведення греко-католиків до православного віросповідання були одним із елементів програми русифікації, до якої також можна віднести мовну та освітню складові.

Відразу ж після вступу російських військ на територію Східної Галичини відбулося засідання Св. Синоду, на якому обер-прокурор В. Саблер запропонував скерувати до Східної Галичини православного архієпископа і за наказом Миколи II цю справу доручено архієпископу Євлогію. Оскільки упродовж 1902–1914 рр. він керував Холмською єпархією Волині, яка територіально межувала зі Східною Галичиною, а також підтримував стосунки із галицькими москвофілами та діячами «Русско-Галицького Общества».

Факт, що Євлогій відправився з Почасва до Львова, «щоб приєднати галичан до православ'я», викликав глибоке занепокоєння російських військових, позиція яких щодо релігійного питання суттєво відрізнялася від міркувань урядових кіл і сановників РПЦ. Після переведення Євлогія знову на Волинь, нові місіонери поводитися більш стримано та не ставили за мету кількісні показники навернення. Проте, незважаючи на поступки й лібералізацію у вирішенні релігійного питання, виняткових успіхів місія не досягла. Здебільшого через постійне бюрократичне вирішення конфліктів, які виникали між новими православними парафіями і надісланими туди священниками.

Використання релігійного чинника для зміцнення позицій російської влади у Східній Галичині та Північній Буковині виявилось невдалим. Швидкі успіхи на Південно-Західному фронті, необ'єктивна оцінка настроїв місцевого населення, призвели до краху невідпрацьованої тактики. Політизованість архієпископа Євлогія і його місіонерів, а також фактичне переслідування ГКЦ серйозно дискредитували москвофільський рух, який планувалося використати задля утвердження російської національної ідентичності.

Через декілька місяців окупації російська влада видала низку розпоряджень щодо релігійної політики, продемонструвавши недовіру до православного духовенства та прагнення зосередити важелі впливу в руках військової і цивільної адміністрації. Проте дотримання принципів віротерпимості зводилося до низки подальших розпоряджень щодо обмеження діяльності РПЦ.

Олександр Мончак (*Kuiv*)

СПРИЙНЯТТЯ КАЙЗЕРІВСЬКОЇ АРМІЇ ВОСЕНИ 1918 р.

КИЯНАМИ: ВНУТРІШНІ «НІМЕЦЬКІ» ЧИННИКИ

З початком Великої війни у 1914 р. запрацювали всі історичні архетипи сформовані в Російській імперії у сприйнятті німців – «тевтонці», «прусаки», «германці-агресори» як концентроване втілення традиційної «загрози з Заходу». Але більшість мешканців імперії опинились в парадоксальній подвійності. Уся складність виявилась в тому що, в характерній для масовій свідомості дихотомії «свої-чужі» німці в Російській імперії виступали і «своїми», і «чужими» – залежно від історичного контексту, культури, повсякденності, ракурсу погляду і т.д.

Першим чинником була понад кількохстолітня спільна історія. Німецькі купці, ремісники, селяни з'являються в місті у XIII ст., найбільш масовий характер німецька колонізація набуває у другій половині XVIII ст. Свого часу, відомою в Києві, а пізніше, і в усій Російській імперії XIX ст., була родина Бунге – з неї вийшов і російський прем'єр – міністр Микола Християнович Бунге (1823–1895 рр.). Керували нашим містом і міські голови – німці: Микола Ренненкампф (1832–1889 рр.) роки урядування 1875–1879, та Густав Ейсман (1824–1884 рр.) роки перебування міським головою 1872–1873 та 1879–1884. Серед багатьох прізвищ осіб німецького походження не можна не сказати за А.Є. Струве (1835–1898 рр.). Завдяки йому в кінці XIX ст. у Києві було побудовано залізничний міст через Дніпро, централізований водопровід, кінну залізницю,

проведено вуличне газове освітлення, введено в експлуатацію перший у Російській імперії електричний трамвай.

Німецька мова була обов'язковою для вивчення у київських гімназіях з 1864 р. і вона входила до так званих «живих» мов (французька та англійська). Згідно перепису населення м. Києва у 1911 р. при загальній чисельності 494 тис., німецькомовних в місті проживало 12,2 тис. (2,4%).

Другий чинник, що впливав на формування ставлення до німців, були вояки діючої російської імператорської армії. Так, ставлення до ворога на фронті формувалося перш за все під впливом особистого досвіду, а вже потім – під впливом пропаганди. Якщо у 1914–1916 рр. німців представляли як жорстоких, безкомпромісних вояків, то вже на 1917 р. більшість бачила німців як чесних супротивників – людей, котрі попри ймовірне бажання миру, виконували воєнну повинність по той бік барикад. Ще одним важливим моментом з 1917 р. в «олюдненні» ворога стали домовлені перемир'я на конкретних ділянках фронту, «братання» між солдатами ворогуючих армій. На тлі посилення втоми від війни, революційної активності та соціально-економічної кризи у серпні-вересні 1917 р. образ німців як «добрих господарів» і «гарантів порядку» ставав дедалі більш притягальним для тих, хто зневірився у спроможності вітчизняної влади забезпечити омріяні лад та спокій. Остаточо втратила силу перестаріла імперська пропаганда «німецького звірства».

Третій чинник. У ході воєнних подій Київ став осередком зосередження німецьких військовополонених. Починаючи з 1915 р. до Києва почали прибувати і полонені вояки кайзерівської армії, котрі брали участь в бойових діях на Галичині. У перші воєнні місяці кияни збиралися на міському вокзалі, чекаючи на прибуття військовополонених. Пригнічений вид останніх, серед яких були й поранені, викликав у місцевих жителів співчуття. Серед них, зокрема, велися розмови про те, що «їх треба так нагодувати, щоб матінка потім не впізнала». Полонені іноземці для місцевого населення слугували також альтернативним джерелом інформації про події на фронтах, оскільки довіра до офіційних повідомлень не була абсолютною, а листування з фронтовиками перевіряла військова цензура. Короткочасне перебування в межах міста німецьких військовополонених було достатнім для киян, аби побачити в них таких же самих людей, знедолених війною, а не «звірів» та «злочинців».

Формування мотивації до участі у бойових діях завжди здійснюється через розуміння дихотомії «ми» – «вони». Де «ми»

завжди наділені високими моральними якостями, вважають себе вправними вояками, що ведуть справедливу війну. А «вони» завжди є антиподами, прихильниками нечесних методів, тими, хто не відзначається військовою доблестю, благородними цілями. Революційні події 1917 р. в російсько-імперському суспільстві утворили глибоку тріщину в усвідомленні «ми». А самоствердження українців та початок національного руху на теренах України і Києва зокрема, взагалі розколов суспільство. Тоді як «вони» трансформувались зі «звірів» до «визволителів» від більшовицької сваволі. І що найбільше імпонувало всім – кайзерівська імперія та її армія вистояла в умовах революційної ситуації, залишилась цілою. Коли відбувся парад німецьких військ у Києві в березні 1918 р. за спогадами С. Сумського, один єврей, власник фабрики, а відтак і противник більшовиків, що стояв у натовпі, сказав: «Видите, нужно радоваться: душа, правда, болит, но тело радуется».

Вікторія Хома (Чернівці)

ВЗАЄМОДІЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИФРОНТОВИХ І ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ З РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКОВИМИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дослідженню взаємодії населення з Російською армією вздовж Східного фронту періоду Першої світової війни в українській історіографії не приділено достатньої уваги. Проте, ставлення російської армії до населення Буковини й Галичини мало ряд специфічних характеристик, які варто розглянути. Населення прифронтових міст і сіл з великою тривогою очікувало російську армію у вересні 1914 р. З приходом нової армії населення очікувало репресій, як проти німецького та єврейського населення, так і проти українців (русинів). Єдина частина населення, яка була оптимістично налаштована – це галицькі москвофіли.

Власне, перша співпраця населення з російською армією мала більше ознайомчий характер. Жителі міст намагалися дізнатися звички, устої окупантів. Характерною була велика настороженість і недовіра до нової влади. Щодо військових, то з ними намагались не контактувати. Цікавим фактом є листи вояка російської армії. Перебуваючи в Галичині, він пише додому: «Уявляєте, тут живуть наші люди! У церквах правлять по-нашому і співають наших пісень». Для нього це здивування – це відкриття України! До війни контакти галичан із Наддніпрянцями були на рівні інтелігенції.

Звісно, що політика окупаційного уряду була спрямована на ліквідацію і репресивні дії щодо населення, лояльного до старого

уряду. Однак, в основному цим займалась жандармерія. Військові більшою мірою, були спрямовані на фронт, тому їх участь у діях окупаційної влади була опосередкованою. Інший важливий момент полягав у постійному мародерстві зі сторони солдат. Цікавим свідченням є спогади греко-католицького священника Келестина Костецького з Чернівців про першу окупацію міста: «Настав смутної пам'яті 2 вересня 1914 року. Тим часом в місті, а особливо на передмісті, солдати плондрували, грабували, особливо жидівські склепи та доми. По ночах горіли за містом по селах двори жидівських дідичів, котрі москалі запальовали. Козаки і солдати регулярних військ грабували не тільки склепи, але по ночах нападали на доми приватних людей і жадали «водкі» і «деньгі». Якщо хто казав, що немає, то вони самі перешукували хати і комори, і що їм подобалося – забирали». У Львові військові поводитись значно стриманіше, це було зв'язано з тим, що тут була ставка російського командування.

Загалом, з ходом воєнних дій змінилось і ставлення населення до Російської армії. Перш за все, воно характеризувалося зростанням апатії до війни. Крім того, змінився і характер окупації, тепер головною в місцевості була суто військова влада, на противагу першій окупації Галичини і Буковини. А от які спогади подає Келестин Костецький про третю окупацію Чернівців: «Вранці прийшла моя служниця, сказала: «Москалі вже у Чернівцях. Я подивився у вікно, і дійсно, москалі уже ходили вулицями. При третій інвазії як старшина москалів, так і прості солдати були відносно чемнішими, спокійнішими, і лише в поодиноких випадках являлася дика московська природа».

Був помітний і колабораціонізм місцевого населення: доноси галицьких поляків на українців, доноси галицьких українців на поляків та євреїв, і навпаки. Довгий період війни і постійна зміна влади породжували в населення почуття невизначеності щодо російської армії. Адже, незрозуміло було на скільки цього разу прийшли російські війська. Крім того, співпраця або видимість такої породжували підозри і можливі репресії у випадку, якщо знову повернуться австрійські війська.

Загалом, ставлення населення до окупаційних російських військ носило двозначний характер: з одного боку було помітно що дані війська мало чим відрізняються від населення Буковини та Галичини, адже багато з них «по-руськи балакають» та руську мову розуміють; з іншого боку, російська армія вдавалась до грабежів та постійного мародерства, що відштовхувало населення. Фактично, населення

Західної України впродовж всієї війни залишалося австроляльним і не вважало російську армію та владу своєю.

Олександр Шолк (*Кам'янець-Подільський*)
**РОСІЙСЬКІ ОФІЦЕРИ НА СЛУЖБИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ (1918-1920)**

У листопаді 1918 року почалось формування Української Галицької Армії – збройних сил Західно-Української Народної Республіки. Але новостворений український уряд одразу стикнувся із дефіцитом кадрів, зокрема старшинських. Серед галичан вистачало сміливих і досвідчених вояків, що пройшли окопи Великої війни, але офіцерів сильно бракувало – не було старшин, котрі мали досвід командування над великими з'єднаннями (дивізією і вище); бракувало технічних спеціалістів і штабістів. В таких умовах уряд ЗУНР вдався до рекрутування іноземців. Доволі значне число поставила УГА Наддніпрянська армія.

Паралельно із формуванням ЗУНР, по той бік Збруча відбулось повстання проти гетьмана П. Скоропадського, що закінчилось його зреченням і захопленням Києва повстанцями. В столиці одразу почались розправи над «контрреволюціонерами», багатьох кадрових військових розстріляли, інших – усунули від служби. Директорія УНР вирішила прибрати «нелояльні елементи» подалі, рішенням стала відправка багатьох неукраїнських офіцерів на допомогу галичанам.

Досить багато росіян, російських німців, балтійців, кавказців вступили на службу до Галицького війська. Вони керувались прагматичними інтересами – грошове забезпечення в УГА було доволі високим і стабільним, а окрім того – серед галичан усе ще зберігалась дисципліна і повага до офіцерського мундиру, чого вже давно не було у Наддніпрянщині.

Російські офіцери зіграли величезну роль у формуванні та зміцненні боєздатності Галицького війська. Зокрема, багато старшин працювали у Генштабі УГА, котрий очолив генерал О. Греков (у 1918 він очолював Генеральний Штаб Армії Української Держави), котрий спланував і реалізував Чортківську офензиву; генерал-хорунжий В. Генбачов очоли в 3-й армійський корпус; полковник А. Бородін належав до НКГА і займався рекрутуванням старшин. Полковник Вільгельм Фідлер (російський німець) очолював військову розвідку УГА.

Доволі важливу роль також відіграв, полковник М. Какурін. Він потрапив до Галицького війська разом із Грековом (служив його помічником у Генштабі УД), був ад'ютантом ген. Генбачова,

займався оперативною роботою в штабі, зокрема розробкою військових операцій. Згодом він опиниться в Червоній Армії і напише першу теоретичну працю про Громадянську війну.

Російські офіцери також склали більшість старшин у авіації Галицького війська. Ще у грудні 1918 року на підмогу галичанам було відправлено кілька десятків військових льотчиків із наддніпрянців. Очолювали цю групу полковники царської армії Б. Грубер (росіянин) та Д. Кануков (осетин). Окрім них було багато російських старшин-льотчиків: Ю. Арватов, Ф. Алєлюхін, В. Євський (єстонець), Н. Залозний, М. Іванов. Згодом до них приєднаються О. Молостов та В. Молостов, Е. Рейнфельд, Д. Козаков.

Отже, російські офіцери зіграли важливу роль у зміцненні обороноздатності Галицької армії. Більшість із них пішли на службу в УГА через значне грошове забезпечення та небажання брати участь у Громадянській війні проти своїх співвітчизників. На відміну від галичан, царські офіцери мали більший досвід військового командування і проведення операцій. Саме це і спонукало керівництво ЗУНР запрошувати іноземних спеціалістів, зокрема і з числа колишніх офіцерів Імператорської армії.

Олександр Шолк – аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету

Андрій Карнатовський (*Хмельницький*)

СТРУКТУРА ТА ПОРЯДОК ЕРУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКИМ КРАЄМ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК (1919–1920 рр.)

Проведемо розгляд так званої «окупації» Поділля в 1919–1920 рр. польськими військами з метою визначення її впливу на історичний розвиток краю та знаходження відповіді на питання: чи була вона корисною для краю і його населення, чи, навпаки, принесла горе й страждання. У цій розвідці використано архівні законодавчі документи польської влади Поділля того часу, які відображають настанови та законодавство Другої Речі Посполитої. В історії регіонів України є періоди, вивчення яких у істориків викликають часом хибні й не зовсім правильні думки і уявлення. До таких відноситься також період перебування на території Подільського краю польських військ. Помилкові судження щодо наслідків їх перебування викликані ідеологічним нашаруванням комуністичних уявлень про «поляків-окупантів» в українській історіографії взагалі та подільської зокрема.

Характер окупаційної влади історики визначають наступними критеріями: а) встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції; б) проведення політики (в сферах політичного, економічного, культурного життя) на захоплених землях в інтересах окупаційної влади; в) придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами (створення оперативних спецпідрозділів, використання регулярної армії, мережі спецзакладів пенітенціарної системи); г) цілеспрямована політика національної асиміляції; д) обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад; е) депортації місцевого населення окупованих територій; ж) притягнення місцевого населення до служби у збройних силах держави-окупанта.

Під час «окупації» Поділля поляками: а) було встановлено контроль над територією шляхом створення системи керування краєм (Цивільний Уряд, Подільська Округа, військові комендатури та магістрати в містах, комісари в повітах, війти в уїздах, солтиси в селах); б) політика в інтересах окупаційної влади в сферах політичного, економічного та культурного життя проводилася на захоплених землях шляхом обов'язкової легалізації всіх об'єднань громадян і реєстрації всіх військовозобов'язаних.

Довгий час серед багатьох істориків та краєзнавців Подільського краю існувала хибна думка, що період перебування військ Другої Речі Посполитої (1919–1920) був для його мешканців тягарем і приніс лише горе та страждання. Особливо це пропагувалося в радянський період. Запереченням цієї думки є той факт, що з початку перебування польських військ на Поділлі в Кам'янці існувало Бюро Польського офіцера зв'язку при Верховному Головнокомандуванні Українських Війська, а з 13 грудня 1919 р. для залагодження усіх справ дотичних стосунків Польських та Українських влад було призначено п. майора Борути. Особливу увагу слід звернути на встановлений порядок відшкодування шкоди, яка була нанесена внаслідок військових дій.

Також слід зазначити, що почалася цілеспрямована політика національної асиміляції. Підтвердженням цього був перший крок, який зробив Начальник Подільської Округи, котрий затвердив 28 березня 1920 р. Правила для театрів та кінотеатрів у регіоні. Ці правила відносилися до всіх публічних вистав, а саме до театральних і кінотеатральних вистав, концертів, виступів вокальних та гімнастичних, все одно чи вхід на них був платний, чи безплатний.

Щодо обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад то його практично й не було, тому що

Подільський край не входив до складу Речі Посполитої й не розглядався на той час польською владою як складова частина єдиної держави.

Депортації місцевого населення окупованих територій польськими військами не проводилися по двох причинах: по-перше, місцеве населення не було загрозою для польської окупаційної влади і по-друге, депортація потребувала значних матеріальних затрат, а це було дуже накладно для молодой польської держави, тому така депортація не мала сенсу.

Щодо притягнення місцевого населення до служби у збройних силах держави-окупанта, то поляки це на Поділлі не робили, тому що їм вистачало людських ресурсів за рахунок населення самої Польщі та Галичини.

Таким чином, ми бачимо, що так звана «окупація» Подільського краю не була окупацією в повному сенсі цього поняття. Можна сказати, що характер польської окупаційної влади мав лише наступні критерії: а) встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції; б) проведення політики (в сферах політичного, економічного, культурного життя) на захоплених землях в інтересах окупаційної влади; в) придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами (система «наглих» судів, військових комендатур та поліції); г) цілеспрямована політика національної асиміляції. Решта критеріїв не проявилися під час перебування польських військ на теренах Подільського краю.

Тобто, можна зробити висновок, що перебування польських окупаційних військ на теренах Подільського краю стало корисним для краю та його населення, тому що воно йшло в руслі ідеї формування балтійсько-чорноморського союзу, як єдиного засобу досягнення стабілізації військової та політичної ситуації на сході Європи, що дало можливість зберегти залишки державних структур УНР і дати поштовх їх відродженню, яке, на жаль було припинено початком війни між Польською Республікою і Українською Народною Республікою з одного боку, і РСФРР з другого в квітні 1920 р.

Валентина Доброчинська (*Рівне*)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В РОВЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1939–1941 рр.)

Повномасштабною військовою операцією проти Польщі нацистська Німеччина розпочала Другу світову війну та сприяла окупації радянськими військами частини західноукраїнських земель. Радянізація на території Рівненщини (від 4 грудня 1939 р. – Ровенська

область) відбувалася згідно марксистсько-ленінського курсу соціалістичних перетворень в усіх царинах суспільного життя. На освітню галузь компартійне керівництво поклало реалізацію низки першочергових заходів, серед яких: уніфікація освітньої системи з діючою в УРСР; українізація освіти; створення розгалуженої шкільної мережі; подолання неписьменності та виховання громадянина з комуністичною ідеологією. Польську освітню модель змінило радянське шкільництво, наповнене новим навчальним змістом.

Одне з ключових завдань, що потребувало термінового розв'язання у новому 1939/40 навчальному році – кількісне збільшення навчальних закладів і ліквідація неписьменності. В області працювало 1115 шкіл, із яких початкових – 817; семирічних – 256; середніх – 42. Навчання українською мовою відбувалося у 935 школах, решта – мовою національних меншин. Навчальним процесом охопили 172427 учнів, тоді як попереднього 1938/39 н.р. – 139725 осіб.

Радянська влада запускала потужну пропагандистську кампанію, спрямовану на утвердження більшовицької політичної свідомості. Ідеологічному вишколу в системі освіти підлягали всі, починаючи з адміністрації навчальних закладів і завершуючи батьками учнів. У навчальному процесі відбулися зміни: з'явилася нова термінологія, зокрема «урок» замість «лекція», «завпед» та ін. Змінилася й система оцінювання, у якій навчальні досягнення визначали п'ятибальними оцінками, натомість витіснивши польську шкалу оцінювання – задовільно, добре та дуже добре. Наприкінці листопада 1939 р. у школах припинили вивчення історії Польщі, географії Польщі, філософії, логіки, психології, польської мови як іноземної та латинської мови. Ще одним нововведенням стало запровадження атеїстичного виховання, що непросто давалося як місцевим учителям, так і учням, котрі виховувалися в сім'ях, де панували глибокі релігійні традиції, незалежно від віросповідання.

Збільшення фінансування освітньої галузі 1940/41 н.р. у 15 разів сприяло розширенні навчальної мережі. На Рівненщині діяло 1162 школи (818 початкових; 289 семирічних; 55 середніх) із загальною кількістю 190914 учнів. Зміни відбулися у професійному шкільництві. Так, фахову освіту молодь здобувала у трьох педагогічних училищах, трьох технікумах, двох школах ФЗО, двох музичних школах і одній фельдшерсько-акушерській. Увагу звернули й на дітей із особливими потребами, для яких організували три спеціалізовані школи. В області

відкрили перший вищий навчальний заклад – учительський інститут та інститут удосконалення кваліфікації вчителів.

У Рівному впродовж першого навчального року працювало 17 реорганізованих навчальних закладів, а наступного – 15 шкіл (6 середніх, решта неповні середні), серед них дві українські, три російські (усі середні), чотири єврейські, п'ять польських і одна чеська. У школах навчався 7371 учень, однак через хвороби і відсутність взуття відвідуваність навчальних закладів складала 89 %. Що стосується матеріально-технічного забезпечення, то зошитами школи були забезпечені в повному обсязі, проте підручників не вистачало. Для російських і єврейських шкіл надходили підручники рідною мовою, хоча єврейські школи отримували мізерну кількість букварів, тоді як історії народів СРСР у ці заклади надходило вдосталь.

Серйозним випробуванням для педагогів стало порушення трудової дисципліни. Запізнення учителя на декілька хвилин каралося доганою або усним попередженням, однак у більшості випадків запроваджували матеріальні стягнення та примусові фізичні роботи. Контролювала учителів шкільна адміністрація – директор і завпед, у яких не могли бути одночасно уроки, бо саме вони пильнували учнів та вчителів.

У 1940 р. відбулася реорганізація педагогічних закладів, унаслідок якої педагогічні ліцеї й учительські семінарії перетворили на педагогічні школи, а педагогіуми на учительські інститути. Відповідно переглянули і заробітну платню. Праця на посадах класних наглядачів та викладання предметів релігійного культу до стажу педагогічної роботи не зараховувалися.

Пропагування мілітаризму в тоталітарному суспільстві не оминуло й навчальних закладів, бо молоде покоління готували до боротьби з ворогами СРСР. У 1940 р. в школах вводили військово-фізкультурну підготовку, щоб розвивати фізичну витривалість і військові навички.

Таким чином, внаслідок дій короткочасної більшовицької влади в Ровенській області збільшили шкільну мережу, навчання ставало для більшості доступним. Через радянську трансформацію освіти виховували нове покоління з комуністичною ідеологією, готове реалізувати її партійно-державні проєкти. У тоталітарному суспільстві педагоги змушені були транслявати комуністичні переконання як у шкільному, так і в позашкільному житті.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЙ В ОДЕСІ (1941-1944 рр.)

Одним із малодосліджених аспектів функціонування румунської окупаційної влади є соціальний захист населення. Вважаємо, що він дає розуміння стратегії виживання міського населення в найважчі роки Другої світової війни.

Як свідчать архівні документи, вже у листопаді 1941 р. міський голова Одеси Герман Пинтя сформував систему міських органів, в тому числі Медично-санітарну дирекцію та громадського піклування, яку очолив професор М. Заєвлошин – помічник міського голови. У травні 1943 р. ця постанова була доповнена Розпорядженням за № 5184, де Генеральний Примар Г. Пинтя за собою залишав керівництво Медико-Санітарної дирекції, Дирекції оздоровлення міста та транспортів, Патронажної ради і бюро соціального захисту.

Під час окупації в місті під підпорядкуванням Медично-Санітарної дирекції функціонували: Інвалідні будинки №1,2,3,4; Сирітський будинок; Будинок немовлят; Будинок розумово-відсталих дітей; Нічліжний будинок; Товариство сліпих; Товариство глухонімих; Благодійні їдальні №1,2. Таким чином, окупаційна влада взяла на себе відповідальність за надання мінімальної соціальної підтримки найбільш вразливим верствам населення Одеси. Вже 30 листопада 1941 р. «Одеська газета» сповістила населення, що міським головою були створені їдальні для бідних. Справді, однією із найважчих під час окупації була доля дітей та немічних стариків. Вже у 1941 році, як свідчать документи, одесити почали звертатися до сирітських будинків та до будинків пристарілих. При чому звернення робили самі матері, не в змозі годувати своїх дітей або сусіди, чи просто випадкові люди, які знаходили дітей і намагалися їх таким чином врятувати. Щодо хворих і безпомічних старих, то майже завжди вони самі зверталися по допомогу у цю дирекцію з проханням забрати їх до богадільні. Після цього відбувалося інспекційне дослідження умов мешкання заявника та приймалося відповідне рішення, як правило позитивне і особа відправлялася у відповідний заклад. Інколи інспектор рекомендував організувати в родину безоплатні обіди у їдальнях для бідних.

Аналіз заяв матерів дає несподівані результати – деякі просили порятунку дітей від голоду, помістити і дитячий будинок і стверджувала, що їхні батьки заарештовані НКВС як вороги народу, але у більшості заяв жінки вказували, що чоловіки мобілізовані, але

вони не знають про їхню долю. Яскравою ілюстрацією окупаційних реалій може бути історія одеситки Мамонової Зінаїди. Інспектор провів обстеження умов за місцем мешкання і виявив, що її чоловік повернувся з полону, вони обоє безробітні, тому прийняв рішення залишити дитину біля них, але зважаючи на важкий матеріальний стан, надати їм одноразову грошову допомогу. Проте, у випадку, коли приводили до притулку бездомних, в результаті медичного огляду мала бути довідка із зазначеною фразою «Ознак ритуалу немає». Таким чином, єврейські діти йшли окремим пунктом у соціальних закладах.

За нашими підрахунками, тільки за травень-жовтень 1942 року до сирітських будинків було прийнято не менше ніж 460 дітей, а до Інвалідного дому – 148 літніх людей. Саме в цей період вже повноцінно запрацювали міські служби окупаційної адміністрації, а отже з'явилася можливість таким чином врятувати себе та близьких, покращити своє становище. Населення, яке пережило важку першу зиму, коли не вистачало ні пального, ні продуктів харчування, ні ліків, намагалося отримати цю допомогу. Міською владою заборонялося бродяжництво та жебракування. Районі лікарі були зобов'язані проводити обстеження в своїх районах, особливо в святкові дні, повідомляти чинам поліції про виявлені жебраків, викликати машину з гаражу Дирекції і доставляти жебраків в Пропускник дезінфекційної станції і направляти у відповідні притулки або за місцем проживання.

Павло Рибін (*Луцьк*)

АНТИРЕЛІГІЙНА КАМПАНІЯ ХРУЩОВА КІН. 50-х рр. – ПОЧ. 60-х рр. НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У листопаді 1958 р. на пленумі ЦК КПРС М. Хрущов заявив про зміну партійної політики щодо релігії і церкви у зв'язку з тим, що вони «заважали побудові комунізму». У партійній пресі розгорнулася кампанія проти церкви під гаслом «Змінити боротьбу проти ворожої ідеології». У періодичних виданнях церковні громади звинувачували в порушенні радянської законності й підриві економіки (йшлося про утримання віруючих від робіт у дні великих релігійних свят). Особлива роль відводилася формуванню світогляду молоді. Якщо переглянути місцеву комсомольську пресу того періоду, то складеться враження про досить високу активність комсомольських діячів у цьому питанні. У комсомольських газетах з'явилися навіть спеціальні рубрики із досить промовистими назвами: «Без бога – ясна дорога»

(вінницька газета «Комсомольське плем'я»), «В ідеології нема співіснування» (дніпропетровська газета «Прапор юності») та ін.

З осені 1955 р. до західних областей почали повертатися репресовані греко-католицькі священники. У віруючих існувало бажання відновлення греко-католицької церкви. Однак Рада у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР у цьому категорично відмовила. У 1957 р. греко-католицьких єпископів Олександра (Хіру) та Миколу (Муранію), що повернулися із заслання в Закарпаття, знову заарештували і вислали за межі України.

Однак, у деяких західних областях УРСР антицерковний похід наразився на серйозний опір. Рівень релігійності населення був тут (і залишається) значно вищий, ніж у цілому по республіці. Регіон не знав сильних антиклерикальних настроїв, які широко захопили Центральну та Східну Україну; його не зачепила антирелігійна кампанія 20-х – 30-х рр. Післявоєнні ж перетворення на Західній Україні, в тому числі й колективізація, вже проходили без викорінення релігійності. Селяни дуже часто зберігали сильну прихильність до культових символів і атрибутів, своєї сільської церкви, котра нерідко будувалася на їхніх очах, була об'єктом довіри й викликала дуже складні, глибокі асоціації, переживання, що могли порушити родинні, й національні почуття.

Офіційні архівні документи засвідчують високу відвідуваність міських атеїстичних клубів чи лекторіїв, проте насправді мешканці сільської місцевості переважно ігнорували такі заходи. Так, уповноважений РПЦ у Станіславській області звітував, що Болехівський районний комітет КПУ недостатньо розгорнув науково-атеїстичну пропаганду: у 1961 р. на засіданнях бюро райкому і райвиконкому партії жодного разу не обговорювали питання про стан атеїстичного виховання «трудящих»; у районній газеті «Прапор комунізму» опубліковано недостатньо статей з викриттям «релігійних забобонів».

У намаганні сконструювати «образ ворога» й «правопорушника» в особі священнослужителів і церкви відкриту агресивну позицію зайняла преса, яка звинувачувала релігію не тільки в тому, що вона «стоїть на перешкоді побудови комунізму», а й у духовному поневоленні та моральному розладі радянських громадян. Усі газети зобов'язані були систематично друкувати пропагандистські статті, кореспонденції з антирелігійного питання, листи тих, хто недавно порвав з релігією.

Український дослідник соціорелігійного життя П. Бондарчук вважає, що радянська періодична література 1950–1960 рр.

перебільшувала неправдиву інформацію про життя духовенства чи активу релігійних громад із метою показати населенню шкідливість релігії. Священники із західних регіонів УРСР негативно реагували на активізацію антирелігійної пропаганди. Наприклад, публікація Ю. Мельничука «Відповідь фанатику» викликала шквал критики з боку священнослужителів Львівської області. Благочинний Новомилятинського району заявляв: «Видно, що розпочався наступ на церкву. Після публікації в газеті статті нам, священникам, соромно показуватись на вулиці». Благочинний Рава-Руського району зауважив: «Ми стараємось розповідати молоді і дітям тільки хороше, але друк залишає нас можливості впливати на молодь».

Антирелігійна кампанія, примусове насадження атеїзму, про успіхи якої в республіці керівництво повідомляло М. Хрущова, мали характер чергової «боротьби», яку народ не підтримував.

Олена Прищеп (Рівне)

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТА ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спираючись на використання сучасного методологічного інструментарію, апробованого представниками зарубіжної історіографії, українські дослідники усе частіше звертаються до вивчення історії українського міста ХІХ ст. І все ж у вітчизняному історичному містознавстві ще недостатньо аналізується проблематика малих (провінційних) міст України доби Російської імперії. Йдеться про повітові міста, заштатні, а також містечка. Між тим вони, як і великі міста (столичні або локальні центри), попри довготривалий застій та слабкі потуги до розвитку також перебували на шляху до модернізації. Окремої уваги потребує реконструкція їх культурного життя, наповненого багатоголоссям містян різних етнічних, соціальних, професійних груп тощо. В умовах існування міської багатокультурності, упровадження загальнодержавної моделі культурної поведінки, зміцнення позицій муніципальної влади й громадськості формувались культурні комунікації мешканців провінційних міст. З'ясування рівня комунікативних практик містян у сфері освітнього і ширше – культурного життя є одним із перспективних напрямків містознавчих досліджень.

Культурна взаємодія містян підросійської України розгорталася у навчальних закладах, бібліотеках, друкарнях, книгарнях, громадських товариствах, завдячуючи пресовим виданням. У такий спосіб поставав культурний простір міст, в пульсації якого проглядалась як

цілісність, так і сегментованість. Комунікативність, згуртованість та, водночас, розмежування – це ті наріжні характеристики соціальних зв'язків, які були притаманні культурному повсякденню українських міст на етапі їх входження в модерне життя – незалежно від адміністративного статусу, демографічних характеристик, економічного потенціалу.

Основним елементом соціокультурного простору міст виступали навчальні заклади. Окрім основного свого призначення – надання відповідного рівня знань (початкового чи середнього) міському населенню, вони «приміряли» на себе роль ще й модератора культурного життя міст. Школи одночасно виступали і в ролі освітньо-просвітницької установи, і елементу культурно-інформаційної комунікації як засобу поширення знань через діяльність шкільної бібліотеки, власного книжкового магазину, організацію окремих форм культурного дозвілля учнів.

Культурні комунікації містян розгорталися й шляхом поширення книжкової продукції через мережу бібліотек (домашніх, публічних, комерційних), друкарень, закладів книжкової торгівлі.

Важливою ланкою культурних практик містян у сфері дозвілля було театральне мистецтво. Через театральне аматорство мали вихід на культурне довілля навчальні заклади, громадські організації (зокрема, артистично-мистецькі товариства).

Окрім держави у творенні культурного простору провінційних міст була задіяна муніципальна влада, міська інтелігенція. Заслугою останньої стала організація наприкінці XIX – початку XX ст. низки громадських товариств, які стали дієвою школою самоорганізації публічного культурного життя.

У трансформаціях міського культурного довілля на завершальному етапі імперської доби зростає роль інформаційного чинника. Важливого значення в поширенні інформації поміж містян набуває періодика (столична, губернська, міська). Утвердження в 1906–1914 рр. у повсякденні українських міст провінційних газет як комерційних проєктів стає однією з визначальних прикмет їх культурної модернізації.

Подальші дослідження міського культурного простору українських губерній Російської імперії дозволять окреслити регіональну специфіку його творення та вийти на певні узагальнення поступу.

ЖИТЛОВЕ ПИТАННЯ ТА РАДЯНСЬКА СІМЕЙНА ПОВСЯКДЕННІСТЬ

Як відомо, житло наділене надзвичайно багатогранною символікою і являє собою підкорений і одомашнений простір. Житлова політика радянської держави визначалася не лише як засіб вирішення дефіциту житла, а й цілою низкою інших факторів, у тому числі й ідеологічних.

У Радянському Союзі спільне проживання визначалося як нова модель взаємовідносин членів суспільства, пов'язана з переорієнтацією побуту з сімейного на суспільний. Спочатку ідеальним варіантом слугувала поява у 1918 році будинків-комун. Як певна школа колективізму і самоуправління, коммуна повинна була звільнити жінку від хатньої роботи і сприяти відмиранню сім'ї та переоблаштуванню побуту.

На практиці будівництво будинків-комун виявилось досить дорогою справою, а ідея реалізації колективного життя - провальною. До того ж, сім'я не руйнувалася, і вже у 1931 році влада визнала, що ігнорувати її існування неможна. Хоча ліквідація приватного домогосподарства і сім'ї залишалася в проекті побудови комуністичного суспільства, та вона була відкладена на невизначене майбутнє.

Комунальна організація життя повністю відповідала новій соціально-політичній системі, а окрім того ще й знаходила масову підтримку більшості робітничого середовища. Та комунальна квартира насправді уповільнювала процес реальної урбанізації, оскільки не виконувала однієї з основних функцій міського житла, заважаючи формуванню автономного індивіда і диференціації приватної й публічної сфер та захисту приватного життя. Це була своєрідна лабораторія тоталітаризму, у якій сплелися в клубок ненависть, бідність, плітки, крохоборство. Тут співіснували традиційно урбаністичні та новітні «радянські» механізми контролю, розподілу ресурсів, освоєння житла і побутової дисципліни.

Як відомо, до 1990-х років, особливо у великих містах, зберігався тип комунальної квартири. Через приналежність мешканців до різних соціальних груп, тісноти, постійного обмеженого доступу до побутових зручностей загального користування, - з'явилися технології виживання в комунальній квартирі. Дослідження К. Герасимової виявили два типи: «інтелігентський», який сприймав побут як сферу необхідності, толерантності, здатності контролювати свої емоції; і «простий», орієнтований на елементарні умови

виживання, пріоритет матеріального, значимість родинних зв'язків, культурний мінімум і претензії на владу. Як виявилось, «простий» тип був більш затребуваним і поширився на інші сфери життя. Він був адаптованим до даного соціокультурного середовища.

Типові малометражні квартири для більшості значно розширеної когорти міського населення радянських людей були надзвичайним благом. Дуже швидко радість змінилася незручностями і тіснотою. Єдиним законним способом розширення житлової площі став обмін житла. Державний обмін був законним лише при збільшенні, з'єднанні сім'ї, розлученні, розділенні дітей і батьків. Функція держави у цьому процесі була регуляторною. Досить важко було знайти потрібний варіант обміну. Тому поряд з інституційними законними нормами виникла плеяда неформальних технологій – квартирних маклерів. Житло і автомобіль були особистою власністю, яка нерідко використовувалася для отримання доходу. Масовим у період «відлиги» було здавання житла на курортах при величезному дефіциті місць у санаторіях, готелях, турбазах і за практики «дикого» відпочинку через нестачу путівок. Для багатьох жителів курортних містечок і селищ додатковим або й основним засобом життєзабезпечення стала здача житла у найм. Хоча офіційна господарська культура вважала такі доходи «нетрудовими».

Галина Мельничук (Косів)

ЕТНОФЕСТИВАЛІ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ АВТЕНТИЧНОСТІ

Важливою частиною спадщини є традиції нематеріальної культури, успадковані від предків, і які передаються майбутнім поколінням. Проведення етнофестивалів дає можливість ознайомитись із місцевим колоритом та духовним світом мешканців, осягнути місцеву автентичність.

Фестивалі є однією з особливих граней розвитку гуцульського краю. За радянської доби, етнографічні дійства не проводилися, оскільки містили в собі ознаки «буржуазного націоналізму». Перші фестивалі етнографічного характеру започатковані наприкінці 90-х рр. ХХ ст. в Галицькій Гуцульщині. Зазвичай, їх організаторами виступають етнокультурні товариства та місцеві органи влади. З метою відродження, примноження матеріальної і духовної гуцульської культури, місцевих традицій та обрядів у 1990 р. було засновано Товариство «Гуцульщина», якому належить вагома роль у започаткуванні Міжнародних гуцульських фестивалів.

Перший Міжнародний Гуцульський фестиваль організований у вересні 1991 р. у смт Верховина Івано-Франківської області. Вони проходять щорічно в одному з міст етнографічного регіону Гуцульщини. Зокрема, у Вижниці й Путилі на Чернівецьчині, Рахові на Закарпатті, Косові та Яремчі на Івано-Франківщині.

На Гуцульщині майже у кожному селі місцеві фольклорно-етнографічні колективи проводять фестини. З циклу традиційних дійств новорічно-різдвяних свят регіону, починаючи від Святого вечора і завершуючи Водохрестям. Такі етнографічні дійства привертають увагу українських і закордонних туристів.

Буковина відома такими фольклорно-етнографічними фестивалями, як «Маланка-фест», Міжнародний гуцульський фестиваль «Буковинські зустрічі», «Обнова-фест», «На гостини до Івана», «Купальське коло», «Буковинські віті», «Веселка Буковини» тощо. В цьому краї добре збереглися традиції бессарабської, гуцульської, молдовської та румунської маланок. Тому Чернівецьчина славиться фестивалями Маланок, на яких відтворюють новорічно-різдвяні обряди, зберігають автентичність текстів та зимовий фольклор регіону. Історичний і сучасний взаємозв'язок з іншими народами став підґрунтям створення унікальної етнічної культури Буковини.

Важливе місце на Гуцульщині належить локальним етнофестивальним дійствам. Одним із таких є «Черемош-фест», присвячений карпатській етнокulturі та розвитку екологічного туризму. Тут проводяться майстер-класи, є можливість відвідати художні майстерні та ознайомитись із автентичними гуцульськими виконавцями.

Фестиваль «Лудине», як етнокulturне дійство, популяризує одягові традиції Гуцульщини. Ключовою метою його проведення є позиціонування містечка Косова як центру, де продовжує розвиватись гуцульська мода в її сучасній інтерпретації. Він покликаний продемонструвати багатогранні вміння майстрів народної творчості, які працюють у цій царині, привернути увагу молоді до автентичного одягу з метою згуртуватися навколо національного багатства традиційного строю.

На фестивальному рівні багато уваги приділяється популяризації та культивуванню народної їжі. У м. Яремчі і смт Ворохті періодично проводиться свято грибів або Регіональний фестиваль грибів, у с. Микуличині – фестиваль автентичної кухні «Смачний спас», у с. Поляниці – фольклорне дійство «Смакуйте банош в Поляниці» та ін.

Таким чином, етнофестивалі відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини Гуцульщини. Організація етнографічно-краєзнавчих зібрань створює відповідні умови для реалізації місцевого автентичного продукту. Проведення таких дійств дає змогу відвідувачам ознайомитись із особливостями місцевого етноколериту завдяки участі у традиційних майстер-класах з виготовлення автентичних виробів регіону.

Antonina Kizlova (Kyiv)

ELECTRICITY AS THE AGENT OF SOCIAL INTERACTIONS BETWEEN THE INHABITANTS OF KYIV DORMITION CAVES LAVRA (1911 – EARLY 1920s)

In early 20th century, Kyiv Dormition Caves Lavra was the heart of Kyiv as the Second Jerusalem for all Orthodox Christians. Besides, it was a self-sufficient institution with its own farming lands, blow-wells, fish-ponds, apiaries, as well as bakery, prosphora-bakery, sawmill, candle and brick factories, photo studio, libraries, printing house, hotels, hospitals, tenement houses and a wide range of various work rooms.

Independently operated oil power plant was the important part of conventual economic life since its planning in 1910 (its start year is 1911).

In 1920, one of its chief engineers V. Ivanov took his vows in Lavra as the monk Bartholomew. However, the place of this power plant in both mind and practices of brethren is not sufficiently examined.

The aim of this paper, based on the actor-network theory, is to reconstruct a contexts plurality of the agency of electricity in social interactions between the conventual inhabitants.

It is possible to realise it mainly through the scientific interpretation of the explicit statements and manifestations of practical activity of the inhabitants because he sources compilers mainly had no purpose to report about the peculiarities of their internal or external interactions.

The main sources are the minutes of the Spiritual Council (supreme administrative authority of Lavra consisting usually of archimandrites and hegumens), documents of the power plant and accounts department of Lavra, as well as the monks' personal files, supplemented by relevant memoirs by professor I. Nikodimov.

This work is based on the principles of historicism and objectivity, as well as on the methods of source heuristics and critique, comparative-historical and generalizing.

It is possible to make such conclusions: the most active agency of the electricity was related to the members of Spiritual Council and their social interactions regarding:

- 1) the engineering technicians and workers;
- 2) providing fuel;
- 3) repairs and working hours of the power plant;
- 4) monks or novices from the housekeeping unit of the power plant;
- 5) chiefs of bakery, prosphora-bakery and printing house;
- 6) members of Kyiv Electrical Society;
- 7) military servants of various ranks (the power plant of Lavra was a source of electric power for the Kyiv Fortress, including headquarters, from the very beginning, including the period of World War I).

The Spiritual Council even in the worst months under the atheistic rule of Bolsheviks was able to find an effective balance between the interests of the various parties concerned.

Consequently, the author argues that the electricity became an important agent of conventual social interactions and caused numerous changes in the life of Lavra. Nevertheless, it did not become a source of social-ecological power for the brethren.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Лариса Курущак *(Чернівці)*

МУЗЕЙНІ ЛИСТІВКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВІЗУАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО КОЗАЦТВО

Статтю присвячено аналізу мистецького втілення теми козацтва у творах образотворчого мистецтва, висвітленню ролі поштових карток як джерела візуальної інформації в дослідженні козацької доби. Поряд з текстовими джерелами інформації важливе значення мають візуальні. Адже, як показують дослідження в галузі фізіології, близько 85 % інформації, яку сприймає людина, є візуальною. У цьому зв'язку помітної ролі набуває поштова картка – зображальне видання встановленого формату, в якому лицьовий бік містить репродукцію чи фотографію, а зворотній чи адресний – призначений для поштового повідомлення і тексту, що пояснює зображення.

У фондовому зібранні Чернівецького художнього музею зберігається біля трьох тисяч поштових карток, які представляють видання етнічних територій нашої держави та зарубіжжя. Особливістю колекції є те, що більшість листівок потрапили до музею 1998 р. від французьки буковинського походження Каліни Гузар-Угрин. Увесь масив карток кінця ХІХ–ХХ ст. ми систематизували за хронологічним й тематичним принципами. Колекція включає такі основні розділи: види міст і місцевостей, портрет, мистецтво (образотворчість, музика, театр, література), вітальні поштівки тощо. Тематичний блок листівок, що зачіпають тему історії національних визвольних рухів і військових формувань, становить чималу частину філокартичної колекції (понад 140 одиниць). Зокрема, козацька тематика широко відображена у відтворених на поштових картках роботах художників (більше 50 одиниць).

Одна з документальних листівок зображенням і підписом «З вірші на герб запорозький і самий герб з кн. Саковича «На погреб Гетм. Сагайдачного» нагадує про панегірик ректора Київської братської школи Касіяна Саковича. Оригінальна назва 48-сторінкового твору: «Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска Его Королевскои Милости Запорозкого». Вірші були надруковані й виголошені на похороні Сагайдачного 1622 р. До колекції ввійшли інші документальні листівки: зображення Запорозької Січі, зокрема, каменю Дзвіниця над Дніпром і козацької могили в Олександрові.

Більшість художніх карток із козацькою тематикою відтворюють роботи таких відомих класиків образотворчого мистецтва як І. Рєпін, М. Пимоненко, С. Васильківський, А. Манастирський, Ф. Красицький, М. Івасюк, О. Сластіон, А. Ждаха. Для їхніх творів характерні переважно ліричні сюжети і зображення козаків. На художніх картках зустрічаємо складні жанрові композиції, які розкривають певні історичні події, зокрема, батальні сцени, зображення морського походу запорожців, остання рада на Запорозжжі, в'їзд Б. Хмельницького до Києва. Окрасою колекції є 10 кольорових та чорно-білих листівок ХХ ст. різних видавництв із репродукцією картини І. Рєпіна «Запорозжці пишуть листа турецькому султану».

Славетній історії українського козацтва чимало своїх творів присвятили художники української діаспори другої половини ХХ ст.: М. Михалевич, П. Андрусів, Ю. Крайківський, Е. Козак, Лев Гец, О. Савченко-Більський, О. Канус-Шонк. Популярними були зображення портретів козацьких гетьманів, але більшість композицій використано для вітальних листівок до Різдва.

Популярність поштових відправлень мала досить важливе значення для розповсюдження національних ідей. У часи бездержавності України сюжети будили самосвідомість українців, підтримували дух волі та прагнення до незалежності. Представлена добірка документальних і художніх поштових карток відображає погляди й розуміння українцями важливості козацтва в процесах державотворення та формування національних збройних сил. Розглядаючи й аналізуючи листівки, можна з впевненістю сказати, що кожна із них містить значний документально-інформаційний потенціал. Філокартична колекція ЧХМ яскраво засвідчує свою історичну і культурно-мистецьку цінність.

Галина Яценюк (Чернівці)

**ПОДОРОЖ ГЕТЬМАНА-ЕМІГРАНТА ПИЛИПА ОРЛИКА
ХОТИНЩИНОЮ 1722 р. (НА ОСНОВІ «ДІАРІУШУ
ПОДОРОЖНЬОГО»)**

Ставши гетьманом України в еміграції, в 1710 р., П. Орлик усе своє життя провадив широку дипломатичну діяльність, спрямовану на звільнення України від влади Росії. Будучи в еміграції практично без матеріальних коштів, він зумів налагодити стосунки з Людовіком IV, Августом II, Станіславом Лещинським, султаном Махмудом, ханами Девлет-Гіреєм та Каплан-Гіреєм, не кажучи вже про міністрів і радників. Маючи статус законного володаря України у вигнанні,

Пилип Орлик намагався перебувати в центрі важливих подій, що відбувалися в Європі. Мета його активної дипломатичної діяльності була одна: шляхом створення різних міждержавних коаліцій домогтися від Росії та Польщі звільнення України й відновлення єдиної самостійної держави.

Після смерті короля Швеції Карла XII, його наступники почали домовлятися з Росією про мирні переговори, але про Україну мова не йшла. У зв'язку з цим, гетьман України в екзилі Пилип Орлик змушений був покинути Швецію і довгих два роки подорожувати Європою. Основна мета подорожі – Хотин, адже саме там знаходився турецький сераскир, через якого гетьман мав намір налагодити відносини з турецьким султаном та вмовити його розпочати війну проти Росії.

11 жовтня 1720 р. (в день свого народження) гетьман-емігрант виїхав зі Стокгольму в напрямку Німеччини. Саме з цього запису й розпочинається «Діярій подорожній», який вів П. Орлик впродовж всієї своєї подорожі. У щоденнику є записи, які гетьман робив кожного дня. Саме вони допомагають нам з'ясувати в яких місцях і коли перебував гетьман-емігрант. Адже даний щоденник є великим збірником, який, з одного боку, відтворює особисті реакції автора на ті чи інші події його життя й побуту, а з іншого – містить відгуки на все, що доходило до Орлика з міжнародного життя.

З щоденника відомо, що 21/10 березня 1722 р. гетьман «переправився через польський кордон до Молдавської землі через річку Черемош... і цілу милю добиралися до молдавського села Вашківці, володіння пан Щербана». Саме такий запис розпочинає подорож П. Орлика територією Хотинщини. Головним місцем призначення, як уже зазначалось, мав стати Хотин. Подорож зайняла 6 днів. Однак гетьман не зміг одразу зустрітись з турецьким комендантом, оскільки мав спочатку отримати дозвіл. Очікування на дозвіл затягнулося на десять тижнів. У період з 27/16 березня по 1 квітня/21 березня гетьман прожив у селищі Липкани в будинку липканського ротмістра Корсака. Однак згодом отримав вказівку від паші переселитись у Хотин. Перебуваючи спочатку в Липканах, а згодом в Хотині, гетьман вів активне життя. Він спілкувався з місцевими урядовцями, щодня відвідував монастир, продовжував писати листи до сина Григора, дружини Анастасії, «ксьондза Ваневського і до інших, серед них до його милості пана фельдмаршала Флемінга і до його милості київського воєводи».

У своєму щоденнику гетьман детально описав кожен свій день, де вказав усі відвідані місця й людей, які його супроводжували. Завдяки

цим записам можна дізнатись про політичні обставини у Хотині та його околицях, кількість війська, яке перебувало на території фортеці, особливості взаємовідносин між молдавським резидентом і турецьким пашею. Останнім днем очікування стала п'ятниця 17/6 квітня: «в п'ятницю я гостював у полковника Колчака разом з господарем свого будинку, який відав йому цю асигнацію. Колчак повідомив мені, що наступного дня я мушу бути у паші, а пан прослав по мене свого коня, щоб мене провели до нього з пошануванням. Там застав шановного молдавського резидента за грою на тамбурі. Після повернення я продовжив експедицію».

На жаль продовження експедиції виявилось для гетьманом не таким як він очікував. Після зустрічі з пашею П. Орлик був відправлений на довгих 12 років в Солоніки на заслання.

Дмитро Кравченко (Київ)

ЗАРУБІЖНІ АРХІВИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Після завершення Другої світової війни державами переможницями створювались структури для розшуку жертв нацистських переслідувань та пошуку відповідних документів. Серед них – Архіви Арользена, що є частиною Всесвітньої програми пам'яті світу ЮНЕСКО і є найповнішими у світі архівами, що містять документи про жертви й тих, хто вижив від нацизму. Зокрема, це і оригінальні колекції документів про переміщених осіб, їх організацію та догляд після 1945 р.

У 1946 р. в американській окупаційній зоні було понад 450 таборів DP. Табір в Арользені був створений спеціально для розміщення персоналу для служби розшуку. PDs працювали для Центрального бюро з розшуку (СТВ), що було створено в 1945 р. та в подальшому функціонувало з 1948 по 2019 рр. як Міжнародна служба розшуку (MCP, International Tracing Service, ITS) і відома сьогодні як Архіви Арользена – Міжнародний центр з переслідування нацистів.

Архіви Арользена знаходяться під управлінням уповноваженого Федерального уряду з питань культури та фінансується засобами масової інформації (ВКМ). Нагляд за роботою Архіву Арользена здійснює Міжнародний комітет представників одинадцяти держав-членів (Бельгія, Німеччина, Франція, Греція, Ізраїль, Італія, Люксембург, Нідерланди, Польща, США, Великобританія).

Унікальна колекція таборових архівів, що немає в жодному іншому архівосховищі, міститься у Архіві Українського Вільного

Університету в Мюнхені. Тут також є найповніша в світі колекція таборової преси, літературно-мистецьких часописів, окремих наукових і публіцистичних праць видатних діячів української культури й науки, друкованих обмеженими накладками (від кількох десятків до сотні примірників) на циклостилї у 1945–1949 рр. у таборах для переміщених осіб на території Німеччини й Австрії.

У таборових архівах зберігаються матеріали таборової Ради українських таборів, книги протоколів нарад Ради таборів: Ділінгена (1948–1949), Фітбаха (1947), Ройте (1947) тощо, Протоколи Пленумів і Президій різних таборових рад (1948–1949), анкети переміщених осіб – кількох тисяч українців, що реєструвалися в Центральному представництві української еміграції (ЦПУЕ), обіжники Відділу культури і освіти ЦПУЕ (Аугсбург, 1948). А також – Типовий статут української гімназії; шкільні програми з різних предметів для народних шкіл; правильник іспитів зрілості для українських гімназій; інструкції щодо проведення іспитів зрілості з різних предметів, списки народних шкіл в таборах. Окремо слід сказати про Архів Товариства «Просвіта» таборового періоду (1947). Протоколи засідань Ради Товариства; книги реєстрації членів «Просвіти» в таборі Шляйсгайм (1946).

Фонд «Табори українських переміщених осіб на території Німеччини» (1945–1955) містить детальні звіти діяльності таборів, списки та анкети мешканців, протоколи засідань, звернення, листи до організацій тощо.

Таким чином, зазначений джерельний матеріал виглядає цілком репрезентативним для дослідження проблеми таборів для переміщених осіб з України у Західній Європі після Другої світової війни (1945–1953), їх організації, дислокації, структури тощо.

Іванна Черленяк (Керечанин) (Мукачєво)

СІМЕЙНА ОБРЯДОВІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА РОЗРОБКА ТЕМИ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Фундаментальною основою для дослідження сімейної обрядовості Закарпаття є усні джерела (особисто здобуті в етнографічному полі). Теренові етнографічні дослідження дають найкращі результати, коли проводяться за програмами-запитальниками, що складені у відповідності з черговістю основних етапів людського буття: від народження до смерті. Серед авторських матеріалів цінність мають інтерв’ю, спогади, анекдоти, легенди, казки та різноманітні свідчення носіїв традицій. Важливим джерелом є старі світлини.

Крім польових етнографічних матеріалів, для вивчення сімейної обрядовості Закарпаття варто залучати опубліковані джерела. Так, зусиллями різних дослідників зібрано чимало відомостей про духовну культуру краю, зокрема про звичаї та обряди, що стосуються народження, одруження і смерті.

«Етнографический очерк угро-русских» Юрія Жатковича (1896), «Podkarpatská Rus» Амалії Кожмінової (1921), «Beregvármegye monographiája» Тиводара Легоцького (1881), «Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugebortnen in Ungarn» Р. Темешварі (1904), «A Magyar oroszokról (Ruthenék)» Ореста Сабо (1913), «Dolha és vidékének néprajza» Гядора Стрипського та Ізидора Білака (1915,1916).

Багато конкретних деталей та цінних свідчень можна почерпнути з етнографічних публікацій крайових науково-популярних часописів «Подкарпатська Русь» (1923–1936), «Літературна недѣля» (1941–1944). Серед відданих етнографічній тематиці авторів варто назвати наступних: Луку Дем'яна, Петра Світлика, Андрія Ворона, Гаврила Ченгері, Федора Потушняка, Туряника та ін. Для вивчення явищ традиційної культури у пригоді стають лінгвістичні джерела, як-от: «Етимологічний словник української мови» у 6-ти томах та Атласи Йосипа Дзензелівського із царини лінгвістичної географії.

Проблематика сімейної обрядовості українців Закарпаття до цього часу не отримала належного висвітлення у науковій літературі. Існують тільки комплексні праці, де духовна культура, сімейний побут чи народні звичаї і обряди становлять лише окремі розділи.

Як основоположну потрібно відзначити монографію професора Михайла Тиводара «Етнографія Закарпаття». Цінними є ґрунтовні праці: «Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх розрішення» Федора Потушняка; «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» Марка Грушевського та Зенона Кузеля; «Студії з української етнографії та антропології» Хведора Вовка; «Магические действия, обряды и верования Закарпатья» Петра Богатирьова; «Обряды перехода» Арнольда ван Геннепа; «Ритуал і тіло» Марії Маєрчик; «Жіноче тіло» Ірини Ігнатенко; «Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним» Олени Боряк; «Весільні звичаї та обряди на Україні» Валентини Борисенко; «Поліський поховальний і поминальний обряд» Валентини Конобродської тощо.

Отже, на основі комплексного аналізу наявних джерел вдається здійснити реконструкцію традиційної сімейної обрядовості як однієї з найважливіших складових духовної культури українців Закарпаття.

Основним джерелом для вивчення окресленої проблематики виступають матеріали авторських польових етнографічних досліджень у населених пунктах Закарпатської області. Водночас важливими є низка інших неопублікованих та опублікованих джерел. Розглянуті ж історіографічні позиції збагачують і розширюють кругозір дослідника традиційної обрядовості. Вони дозволяють почерпнути цінний етнографічний матеріал про традиції інших регіонів України та провести іноетнічні паралелі, показують гідний приклад наукової евалюації фактографічних даних, вчать аналізувати й сумлінно ставитись до професійних завдань етнолога.

Павло Кліщинський (*Кам'янець-Подільський*)
**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПРЕСА ПРО ПЕРШУ ТА ДРУГУ
ОКУПАЦІЮ БУКОВИНИ РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ В
ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Населення Буковини під час Першої світової війни, опинившись у вирі бойових дій, пережило три російських окупації, зазнало репресій як з боку австрійської влади, яка запідозрила українців у русофільстві, так і з боку російської окупаційної влади, яка вважала їх ворожою стороною. Як складова частина Австро-Угорської монархії, Буковина брала участь у цій війні на боці Центральних держав і, головним чином, у військових операціях проти російських військ.

Матеріали преси періоду Першої світової війни є доволі інформативним джерелом. З одного боку періодика є елементом вираження суспільних настроїв, з іншого – засобом їх формування, фактором ідеологічного впливу і створення «образу ворога». Аналіз тогочасних газетних публікацій дає підстави виділити кілька переважаючих тематичних напрямків у висвітленні російської окупації краю, а саме: аналіз політичної ситуації в Європі і причин Першої світової війни, висвітлення перебігу бойових дій на території регіону, особливості системи управління окупаційної адміністрації, характеристика соціально економічного життя краю в умовах окупації тощо.

У місцевій пресі напередодні та в перші роки Великої війни сторони конфлікту перекладали провину за розв'язання війни на «ворога». Відповідно, одним із головних завдань імперської пропаганди було продукування думки про оборонну позицію, намагання подолати, спільно із союзниками, «ворожої» агресії. Громадськості необхідно було прищепити думку, що саме ворог готувався до війни, він її розпочав і порушив існуючий мир. Для цього наводились факти та докази, що супротивник лише шукав

привід для конфлікту. Не «відставала» в даному відношенні й західноукраїнська періодика. В одній із публікацій в буковинському «Народному голосі», визначаючи причини війни на українських землях, автор проводив думку, що її визрівання розпочалося ще у середині XVII ст. коли «усю народню землю забрали московські пани, всі школи і наукові заведення перетворили москалі у школи московські і нарід наш тяжко застогнав у московському ярмі... А в Австрії ми вже почали жити так як народ. І школи скрізь свої, і товариства, і мова скрізь своя...». Звідси висновок: «Росія почала війну з Австрією, бо Австрія пособляла українському рухові, а українських рух в Австрії, се смерть для Росії». Промовистими в цьому аспекті були публікації у виданнях «Буковина» й «Діло» під заголовками «Чому Росія почала війну», «Росія і проблема миру», «Хто завинив війну» тощо.

Висвітлення перебігу бойових дій на території Буковини визначалось двома напрямками – власне характеристикою бойових дій із наголосом на здобутки і втрати цісарської армії та формуванням негативного образу армії супротивника. Публікації подібного змісту, здебільшого розміщувалися на перших сторінках видань. Статті під назвами «Звірства москалів на Буковині», «Визволення Буковини», «Суд над полоненими» та ін., маючи в основному інформативно-пропагандистський характер, зображали діяння «ворога» жахливими, дикими, звірячими, варварськими, заперечуючи саму приналежність його до «культурного світу», використовуючи при цьому справжні або уявні факти.

Намагаючись не допустити переходу місцевого населення в табір супротивника, показати виснаженість економічних ресурсів ворога і недолугість його економіки на захоплених територіях, у пресі часто з'являлася інформація з характеристикою соціально-економічного становища ворожої країни і ймовірними негативними наслідками для економіки краю («Московська господарка», «Забезпечення Буковини провіантом», «Проти голоду», «Чому ростуть ціни і безробіття» та ін.).

Однією з ключових тем у газетних публікаціях цього часу став аналіз суспільно-політичного становища в регіоні у «підросійські періоди». У численних зверненнях і закликах до місцевого населення наголошувалось на «антилюдській» та «антинародній» політиці російської окупаційної влади («Проти москвофільства», «Русифікація Галичини і Буковини», «Одна мова, один народ», «Чого хочуть москалі» тощо).

Таким чином, матеріали західноукраїнської преси періоду Першої світової війни є важливим джерелом у дослідженні особливостей першої та другої окупацій російськими військами території Буковини у 1914–1916 рр. Критичний аналіз публікацій, доповнення їх змісту матеріалами з інших джерел, дозволяють дослідникам відтворити об'єктивну картину життя місцевого населення у досліджуваній період.

Микола Рубанець (Чернівці)

ГАЗЕТА «РАДЯНСЬКА БУКОВИНА», ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1946–1947 рр. У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Газета «Радянська Буковина» є одним із цінних джерел вивчення Голодомору 1946–1947 рр. у Чернівецькій області. Як орган обласного комітету Комуністичної партії, друкований засіб активно використовувався радянським керівництвом для пропаганди соціалістичних ідей та планів, а також контролю за їх втіленням. І хоча прямих повідомлень про тогочасну трагедію на шпальтах видання не зустрічаємо, детальне вивчення публікацій дає можливість пролити світло на тогочасні події у краї.

Із тодішніх повідомлень дізнаємося, що радянське керівництво зважаючи, що 1946 р. був посушливим і населення неохоче виконуватиме хлібоздачі, заздалегідь розробило ряд заходів, спрямованих на вилучення хліба у селян. Для цього партійні органи створили на місцях групи, які стежили за виконанням хлібоздач, молокопоставок, займалися їх безпосередньою організацією. Згідно з постановою бюро Чернівецького обкому ЛКСМУ від 10 липня 1946 р. у всіх районах та селах області на допомогу партійному активу організували комсомольсько-молодіжні бригади з вивезення хліба державі. У Хотинському, Кельменецькому, Новоселицькому і Сокирянському районах села розбили на кутки, а деякі – й похатно. Керівництво держави на офіційному рівні задекларувало гасло: «Перший хліб – державі!».

Напередодні жнив обласне партійне керівництво офіційно довело настанови щодо здійснення відповідних приготувань на місцях. 6 липня 1946 р. в області організували першу централізовану валку зі здачі хліба. Із тогочасних публікацій видно, що строки такого централізованого обмолоту були досить ранніми, й хліб ще не скрізь достиг. Зерно забирали прямо з поля, не даючи господарям забрати його додому та приховати. Опинившись у такій ситуації, селяни, аби не залишитися зовсім без хліба, почали його збирати ще на стадії

дозрівання, і тому змушені були зерно просушувати. У статті Б. Шумана «Сільська рада не керує хлібоздачею» вказується, що у с. Рингач Новоселицького району «скрізь у дворах можна бачити чимало зерна, що просушується на сонці».

Аби забезпечити та виправдати непомірні дострокові здачі хліба державі, офіційні пропагандисти комуністичної ідеології, використовуючи друковані засоби масової інформації, вдавалися й до прийомів морального та психологічного впливу на селянина, подаючи це як «почесний обов'язок кожного хлібороба», «зобов'язання», «патріотичне прагнення», дійшли і до святотатства, називаючи «священною заповіддю».

Репресивна політика – надмірні хлібозаготівлі й податки – супроводжувалась насильницькою колективізацією. Часто-густо до влади на селі приходили люди некомпетентні у сільському господарстві. Нерідко це були місцеві ледарі, особи аморальні. Однак, офіційна пропаганда висвітлювала ці процеси у вигідному для неї руслі, подаючи їх як бідняків, знедолених. Та є й інші факти про запровадження нового господарювання. У низці статей («Колгоспників треба вчити господарювати», «Там, де потурають саботажникам» та ін.) згадується про порушення і зловживання з боку колгоспників, голів та бухгалтерів новостворених колгоспів. Місцеві партійні активісти, районне керівництво, часто не вмючи організувати роботу великих господарств, намагалися отримати максимальний зиск з усупільненої власності. У листі колгоспників М. Кантеміра, П. Задубрівського, В. Снятинчука, П. Савчука «Ми почуваємо себе господарями артілі» вказується, що «...аж ніяк не можна миритися з тим, що окремі районні працівники дивляться на колгосп, грубо кажучи, як на дійну корову. Якщо комусь треба зерно, овочі – звертаються до колгоспу, потрібна солома, сіно, знову ж таки йдуть до артілі з вимогою відпустити безкоштовно, або по занижених цінах».

Варто зауважити, що на зорі колективізації це не надто тривожило комуністичних вождів. Першочерговим завданням для них було сформувати «місцевий актив», за допомогою якого треба було зламати усталений спосіб господарювання селян та позбутися «небажаних і ненадійних елементів» на селі. Для цього всі сили радянської пропаганди вони зосередили на пошуку «своїх» та «ворогів». І якщо до перших влада ставилася лояльно, то останніх за найменші провини безжально карала, при чому, робила це нерідко демонстративно. Практикувалася робота виїзних судів. Так, зі статті «Шахраї покарані» дізнаємося, що на початку 1947 р. Чернівецьким

обласним судом під час виїзду в Новоселицький район, було засуджено 10 селян до різних термінів ув'язнення, від 2 до 10 років.

Наслідки такої політики невдовзі призвели до масштабної трагедії в краї – страшного голоду, який супроводжувався масовою захворюваністю, смертністю, відтоком населення з сіл та районів області, переважно, з теренів колишньої Бессарабії. Але радянська влада вміла добре замаскувати сліди злочину. На тогочасних сторінках «Радянської Буковини» нема жодного натяку на голод, проте майже в кожному номері розміщені замітки і звіти про хлібопоставки та про притягнення до відповідальності саботажників. У лютому 1947 р., за спробу згадати про минулорічний неврожай, Новоселицька районна газета «Слово правди» була піддана жорсткій критиці з боку органу Компартії. Тільки з другої половини 1947 р. в обласній газеті з'являються окремі скупі згадки про засуху та неврожай 1946 р.

Та все ж певні факти, які свідчать про масштаб трагедії, можна знайти й тут. На початку березня 1947 р. «Радянською Буковиною» здійснюється інформаційний супровід кампанії зі збору насіннєвого матеріалу для посівних робіт у Новоселицькому, Хотинському, Кельменецькому, Сокирянському районах. Серед мешканців передгір'я та гір масово збирали посівний матеріал для забезпечення весняно-польових робіт у рівнинних районах краю з найродючішими ґрунтами. Масштаб горя можна уявити лише з того, що у Путильському районі, де земель, придатних для землеробства, мало, а врожаї бульби наймізерніші, збирають картоплю для посіву у Новоселицькому районі, який вважається «житницею області». При цьому в жодному із повідомлень не вказується реальна причина організованої акції, тобто немає згадок про голод чи, хоча б, засуху, а лише констатується: «за наслідками господарювання рік був гіршим», «в порядку взаємодопомоги організовано збір зерна, яке позичають», «надається допомога», що ще раз засвідчує приховування голоду.

Репресивні заходи радянської влади супроводжувалися й масовими так званими культурно-пропагандистським, акціями. У той час як люди пухли з голоду, по селах ходили агітатори й переконували людей, що їх добробут покращився. Для цього створювалися спеціальні агітбригади. У статті «Успіхи новомамаївчан» читаємо: «велику роль в успішному проведенні сівби хліборобів відіграли агітатори села... мобілізуючи селян на проведення польових робіт. В селі щоденно випускається стінна газета».

Вказане свідчить, що газета «Радянська Буковина» постійно проводила моніторинг суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в області, висвітлювала пропагандистські акції, підкреслюючи переваги нового ладу. При цьому, як не сумно констатувати, умисно приховувала дійсність, залишаючи поза увагою головне – голодомор 1946–1947 рр.

Вікторія Дяченко (*Луцьк*)

ОЛЕКСАНДР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ ТА ЙОГО ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ЛЕМКІВЩИНИ

Події Другої світової війни привели Олександра Цинкаловського з рідної Волині до польського Кракова, де він працював у Будинку книги, а через нові кордони він змушений був зосередити свою увагу на минулому Лемківщини. З характерним захопленням О. Цинкаловський дає зацікавленому читачеві історико-географічну характеристику краю над Сяном, відзначає глибоке почуття національної відрубності, оригінальну культуру, описує давню та новітню історію найзнаковіших лемківських осель (Красичин, Ліско, Райське, Улич) і особливо Перемишля. У своїх статтях, розміщених в українських виданнях ПНР, О. Цинкаловський описував народні художні промисли, звичаї, фольклор українського населення Лемківщини і Холмщини; виїжджаючи до кожного лемківського міста і зібравши більше 500 світлин лемківської архітектури готує альбом старих церков, хат, млинів різьб до дереву тощо. До прикладу можна назвати його розвідки «Камінарство і різьбарство на Лемківщині», «Лемківщина в горах і музеях», «На рубежах лемківської пуці», «Пам'ятки дерев'яної архітектури на Лемківщині». Олександр Цинкаловський із тим же захопленням пише про лемківське мистецтво, як і про інші українські етнічні райони: «Цей короткий огляд лемківського народного різьбарства по дереву і каменярства, звичайно, не охоплює всього такого цікавого і завмираючого вже мистецького ремесла, а також не згадує багатьох вже померлих лемківських митців, які на протязі століть лупали і обробляли скельний камінь, довгими зимовими вечорами в тиші своїх хиж при світлі скалок-лучинок вирізьблювали безліч прекрасних пам'яток нашої народної культури».

Окремої згадки заслуговує стаття О. Цинкаловського «Лемківське село Команча». Пильна увага дослідника до цього населеного пункту не випадкова. Адже після розпаду Австро-Угорщини і створення ЗУНР у гірській частині Сяноччини діяв Сяницький комісаріат ЗУНР із центром у с. Команча під керівництвом о. Пантелеймона Шпильки,

яку називали Команецькою республікою. Автор подав походження назви населеного пункту, його історію на основі археологічних пам'яток, відомості про те, що більша частина земельної власності села належала баронам Матенквайтам, а по тому графам Потоцьким; про повені, пожежі і руйнування у часи Першої та Другої світових воєн. Подані тут рівно ж народні звичаї, зокрема весільні, де замість короваю гостям краjali великий хліб «крайчик». Перераховані назви довколишніх гірських вершин, посівних культур тощо. Варто вказати й на використання у цьому матеріалі рисунку О. Кульчицької – різносторонньої художниці, викладачки рисунку у Перемишлі, 1919 р. інтернованої польською владою до табору, де було чимало українців, котра у повоєнні роки опинилася у радянському Львові, але підтримувала тісні зв'язки з українською діаспорою.

Прагнучи зрозуміти Лемківщину Олександр Цинкаловський не міг оминати постаті Никифора Дворняка з Криниці (тепер Криниця-Здруй Новосондецького повіту Малопольського воєводства), на творчість якого ще у 1930-х рр. звернув увагу львівський художник Роман Турин. Лемківський художник переважно зображав святих або ж красиви міста із небосягами у характерному для наївного малярства стилі. Варто наголосити й на тому, що Никифора тричі намагалися переселити під час операції «Вісла», але він тричі повертався, долаючи пішки з Щецина понад 300 км. Персоніфікація лемківської культури для волинезнавця відбулася також через представників знаного роду лемківських митців Мазуриків – Никифора, Миколу та Михайла.

Червоною ниткою усіх матеріалів авторства Цинкаловського, присвячених Лемківщині і лемкам, проходить думка автохтонності їх на цих землях.

Микола Гуйванюк (Чернівці)

ДО ПИТАННЯ ПРО УТОЧНЕННЯ ДАТИ НАРОДЖЕННЯ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ

Незважаючи, що від дня появи на світ відомого українського письменника відділяє нас майже півтора століття, в його життєписах, яких за цей час з'явилося чимало, продовжують фігурувати дві дати – 13 червня і 13 липня 1874 р.

Плутанину внесли з одного боку – автобіографії самого Марка Черемшини, писані ним у різний час, яких принаймні відомо дві, де фігурує дата 13 липня, та метрика видана місцевим парохом у 1888 р., для вступу останнього до гімназії з датою 13 червня.

Першими цю проблему ще виявили біографи Марка Черемшини М. Зеров та А. Крушельницький у 20–30 рр. ХХ ст. У результаті М. Зеров у одному з листів до Черемшини просив її уточнити на що отримав відповідь: «Бажана дата є правильна: Я родився 13 липня в Кобаках». У результаті, у біографіях поміщених у виданні творів письменника за редакцією згаданих авторів фігурує дата 13 липня. Також у некролозі по письменнику, що вийшов у ЛНВ також фігурує означена дата.

Але вже у радянських виданнях 50–80 рр. ХХ ст., фігурує дата 13 червня. Примітно, що у першому виданні спогадів дружини письменника фігурує дата 13 липня, а у пізніших редакціях – 13 червня.

Виникає питання кому і для чого у середині ХХ ст. стало потрібно міняти дату народження письменника?

Цілком можна припустити, що це не була якась спеціальна диверсія проти письменника. Просто в тоталітарну добу все намагалися втиснути в якісь рамки та максимально уніфікувати. Тому, маючи в наявності єдиний офіційний документ – метрику де фігурувало 13 червня, вирішили все підтягнути під цю дату. На користь даної версії є згадки, що особовий фонд Марка Черемшини дійсно піддавався ревізії і редагуванню, відсутня новела із сюжетом про важкі сімейні стосунки з дружиною, про що згадується у спогадах його друзів. Також певні правки на рукописах викликають сумніви, щодо причетності до них автора або редакторів його творів. Зокрема там, де мова йде про дату народження, бачимо 13.VII. Останній знак «I» цифри сім закреслений простим олівцем (що широко використовувався у другій половині ХХ ст.), у той же час, як усі авторські та редакційні правки здійсненні чорною тушшю пером, або хімічним олівцем синього чи червоного кольору.

Першим це питання порушив Львівський дослідник Р. Чопик, який крізь призму ізоістерії й психології намагався довести, що темперамент письменника і головного героя в його автобіографічних творах більше відповідає знаку «Рака» ніж «Близнюкам». Чернівецька дослідниця І. Стеф'юк детально проаналізувала хронологію появи розбіжностей у інтерпретуванні дати народження письменника.

Тому, нами було здійснено спробу пошуку справжньої дати народження письменника у інших джерелах, що потенційно могли б містити цю інформацію. Опрацьовано відповідну колекцію метричних книг, які зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області.

При опрацюванні книги реєстрації народження с. Кобаки, встановлено, що найдавніший запис датується 1879 р.

У книзі реєстрації шлюбів греко-католицької церкви м. Снятин, у якій за достовірною інформацією Марко Черемшина у 1914 р. брав шлюб, є тільки один запис за цей рік, решта сторінок напевно були втрачені у вирі війни.

І на останок, книга реєстрації смертей греко-католицької церкви м. Снятин за 1927 р. повідомляє що 25 квітня 1927 р. помер Іван Семанюк у віці 53-х років, а про дату народження не згадується.

Тому, можна зробити висновок, що документа, який би підтвердив, або спростував дату народження Марка Черемшини 13 червня 1874 р., на сьогоднішній день не виявлено.

Микола Семенюк (Чернівці)

ГЕРБ САДГОРИ

Історія заснування Садгори як населеного пункту розпочинається навесні 1771 р. Як відомо, ще роком раніше, Молдавське князівство було захоплене російською армією. Її командувач П. Рум'янцев разом із допомогою барона П.-М. Гартенберга заснував монетарню недалеко від Чернівців, власником якої став останній. Як стверджують дослідники карбування монет відбувалося на незаселених землях тогочасного с. Рогізна, на правому березі р. Тарнавки. Про цю подію збереглися свідчення відомих дослідників Ф. Вікенхаузера, Р.Ф. Кайндля, Й. Полека та Е. Фішера.

За однією з найвірогідніших версій нове поселення отримало свою назву від прізвища власника монетарні, адже з німецької мови воно перекладалося як «Garten» – сад та «Berg» – гора. Проте, в окремих документах 1785 р. вказується на інше походження топоніма Садгора, що дослівно могло означати «село в гирлі річки» (румунською – «*satul de la gura râului*»).

Відомо, що наприкінці XVIII ст. розпочався процес затвердження нових геральдичних знаків для окремих буковинських населених пунктів. Так, 1784 р. урядове узаконення отримав герб міста Чернівці – адміністративного центру регіону, а 1801 р. – герб містечка Садгори.

Румунський дослідник Н. Грамада описує чотири типи йому відомих садгірських печаток. Аналізуючи їх можна з упевненістю сказати, що герб міста містив такі основні елементи: зображення міської брами, квітучого саду на фоні символічної гори.

Новою хвилею буковинської герботворчості став період 1919–1940 рр., адже Північна Буковина увійшла до складу Румунії та вже у

1928 р. населені пункти отримали від королівського уряду нові герби. Їх автором, як вважають дослідники, був художник, історик і геральдист Ю. Ончул, який створив у цей період чимало гербів.

9 березня 1934 р. румунський уряд затвердив для Садгори новий герб. Його емблематика була цілком «промовистою», тобто відображала назву міста – «на срібному фоні зелена гора, над якою розміщені три червоні геральдичні троянди. Щит увінчаний срібною міською короною з трьома вежами». «Корону з трьома вежами» зображували в геральдиці «позаштатних» міст, або їх ще називали «муніципії», до яких і належала Садгора. Щодо абстрактної символіки цього герба, то існують припущення про те, що у його композиції були використані давніші елементи, запозичені з невідомого нині герба 1801 р.

У радянський період, а саме, на початку 1965 р. Садгору приєднали до Чернівців. Був утворений Садгірський район міста Чернівці, до якого увійшли, крім власне цього поселення, вся лівобережна частина теперішнього міста, включаючи Стару та Нову Жучку, Ленківці й Рогізну.

Після здобуття незалежності нашої держави розпочався новий етап у розвитку вітчизняного герботворення. За зразком знайдених ескізів був відновлений герб Садгори в 2008 р.

Таким чином, можна стверджувати, що сучасний розвиток геральдики Чернівецької області однозначно розвивається з врахуванням геральдичної спадщини минулого.

Ігор Коляда (*Київ*)

Руслан Куцик (*Київ*)

РОЛЬ ОСОБИСТОГО ЩАСТЯ І РОДИННОГО ЗАТИШКУ В ЖИТТІ ТА БОРОТЬБІ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ

Визначною постаттю в історії України ХХ ст. став полковник Євген Коновалець. У молодому віці він як і більшість його друзів пішли воювати на фронт Першої світової війни у лавах австро-угорської армії. Згодом попав у російський полон. Після звільнення усіма силами долучився до Української революції. За його сприяння та завдяки активним діям було створено військову формуцію Січових Стрільців, яка поправу отримала статус найбільш боєздатного і дисциплінованого підрозділу армії Української Народної Республіки. Після безуспішного завершення революційних подій, встановлення на більшій частині українських земель більшовицького режиму та захоплення польськими військами Галичини, Є. Коновалець не припинив боротьбу за українську державність. Подальша його доля і

аж до самої смерті була пов'язана з підпільним українським націоналістичним рухом, спочатку як очільника Української військової організації, а згодом як голови Проводу Організації українських націоналістів.

На перший погляд видається, що у таких постатей апіорі не могло бути особистого життя. Особливо, коли мова йде про членів ОУН, які у своїй практиці використовували методи терористичних актів. Проте, Є. Коновалець належав до плеяди людей, які намагалися і вміли поєднувати особисте щастя з небезпечною роботою. Безсумніву, що таке життя немало якогось нормованого характеру, воно було неспокійним та завжди супроводжувалося небезпекою.

Попри величезний пласт роботи на ниві націоналістичного руху, труднощі та загрози, що нависли з боку більшовицького режиму і польської влади, у житті Є. Коновальця завжди було місце для особистого щастя та родинного затишку. Саме в цих речах провідник українських націоналістів знаходив власний спокій та постійну підтримку, потреба в яких, з огляду на складний життєвий шлях, була постійною.

Вірною супутницею життя Є. Коновальця стала його дружина Ольга, дочка відомого галицького адвоката, підприємця та філантропа Степана Федака. На жаль, наразі невідомо точно, як відбувалося знайомство і зародження почуттів між ними, але безсумнівним є те, що ця зустріч не була випадковою. Одруження Євгена Коновальця та Ольги Федак відбулося у Львові в лютому 1922 р. Тут вони й проживали перші місяці спільного життя, поки у жовтні того ж року, у зв'язку із політичними обставинами, молодят не прийшлося виїхати за кордон. З того часу, сім'я Коновальців постійно перебувала в еміграції і вже не поверталася додому на Галичину. Їхніми «постійними» місцями проживання були відомі міста Європи: Берлін, Женева, Рим.

Ритм життя Є. Коновальця був шаленим. Зрозуміло, що підпільна націоналістична діяльність, постійні роз'їзди, зустрічі, переслідування та загрози з боку розвідувальних польських і більшовицьких органів, ускладнювали можливість побудови гармонійного сімейного життя. Але не зважаючи на це, Ольга, яка була розумною, терплячою жінкою з міцною силою волі, чудово розуміла значимість праці чоловіка, а тому ніколи не скаржилася і завжди старалася його підтримувати. Саме вона була будівничим сімейного щастя та родинного затишку. Ще із самих початків відносин, Є. Коновалець у листах до свого товариша А. Мельника із надзвичайним захопленням

згадував про Ольгу та безмежно радів, що у них все складається якнайкраще.

1 січня 1924 р. у подружжя Коновальців в Берліні народився їхній син Юрко. Ця подія була хвилюючою для Є. Коновальця. Племінниця його дружини Ольга Кузьмович (дочка сестри Олени Федак-Шепарович) згадувала, що у ніч народження сина він як і кожний молодий батько не раз «перемірив коридор берлінської лікарні». Для нього Юрко був справжнім скарбом і, коли була на те можливість, він завжди приділяв йому свій вільний час з усією душею. Проте, звісно ж основне виховання сина було покладено на дружину-Ольгу.

Особливою прикметою родинного побуту Коновальців були постійні чаювання з найближчими людьми, друзями, колегами. Також, полковник дуже любив прогулянки по місту, катання на пароплавах. Під час таких зустрічей, він, як правило, виступав головним співрозмовником і оповідав різні історії з минулого й обговорював плани на майбутнє. Усі ці буденні речі, робили життя тогочасного підпільника-націоналіста хоча б трохи схожим на «нормальне».

Таким чином, не зважаючи на активну політичну діяльність, Є. Коновалець перш за все був людиною, яка прагнула мати особисте щастя. Основою його родинного затишку виступала дружина Ольга, яка робила усе можливе аби створити здорову та спокійну атмосферу сімейного побуту. Дружина виступала міцною опорою, до якої Є. Коновалець міг завжди звернутися за порадою і підтримкою. Сім'я Коновальців змінила не одне місце проживання та зазнала чимало випробувань на своєму шляху, але вона завжди залишалася разом, спільно долала негаразди. Відтак, особисте щастя, родинний затишок, постійна підтримка з боку близьких людей, виступали тими чинниками, які дозволяли запобігти професійному й емоційному виснаженню Є. Коновальця, психологічно витримувати щоденні труднощі та продовжувати боротьбу за українську справу.

Ігор Коляда (Київ)

Марія Санкович (Яблунця, Івано-Франківська обл.)

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ У ДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРО П. КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ

Проблема висвітлення діяльності історичних постатей у шкільних курсах історії широко розглядається в методичній літературі. Основним завданням учителя є сприяння активізації пізнавальної активності здобувачів освіти, створення умов для їхнього

самонавчання, тому, приділяючи належну увагу діяльності історичних осіб, педагоги мають змогу крізь призму дій «героїв свого часу» побачити реальну картину минулого. Важливим у процесі формування уявлень про історичну персоналію є складання історичного портрету.

У теорії та методиці навчання історії України пропонується такий його алгоритм: походження історичного діяча; дитячі та юнацькі роки; ідеологічні симпатії (консерватор, ліберал, соціал-демократ тощо); власні оригінальні політичні погляди (завдання, засоби, шляхи їх реалізації); основні етапи становлення політичного діяча; основні напрямки діяльності політичного діяча; результати діяльності політичного діяча з погляду сучасників та істориків (політологів).

Методисти пропонують такі прийоми складання історичного портрету: розповідь від імені історичної особи (автобіографія, звіт тощо); розповідь від імені колеги, сучасника, опонента історичної особи; розповідь – історична розвідка; газетна публікація; використання логічних схем і таблиць; порівняння з колегою чи опонентом історичної особи; цитування; мультимедійна презентація. Так, при вивченні теми «Доба героїчних походів. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний» на уроці з історії України у 8 кл. вчитель пропонує такий варіант історичного портрету: «Петро Коношевич-Сагайдачний (бл. 1570–1622 рр.) був родом із Галичини, народився в родині священика. Змалку навчався військової справи, був високоосвіченою, інтелігентною, глибоко релігійною людиною. Особливо добре вмів стріляти з лука. На Запорозькій Січі мав величезний авторитет. Його організаторські здібності добре проявилися в першу чергу у вишколі запорожців та створенні регулярних частин війська. У 1606 р. відбулося взяття Варни з моря, і Запорозьке Військо проголосило Петра Сагайдачного гетьманом України. У 1616 р. відбувся історичний похід на Кафу, турецьку твердиню в Криму з найбільшим в імперії ринком рабів. Невдовзі після поразки поляків у битві під Москвою у 1612 р. з претензіями на царювання король Владислав оголосив новий похід на схід. Петро Сагайдачний відгукнувся, оскільки, ймовірно, всього, він розумів, що протистояння з турками на півдні буде набагато простішим у випадку об'єднання Москви і Варшави, а в той час це можливо було зробити лише військовими методами. У 1618 р. Петро Сагайдачний підійшов до Москви, здобувши попередньо ряд міст, і розпочав разом з поляками фінальний штурм, однак невдовзі відмовився руйнувати столицю православного народу. В битві під Цецорою на території Молдавії проти турків у 1620 р. шляхта була розгромлена, а в

наступному, 1621 р., 200 тис. турецько-татарського війська підійшли до Хотина. Петро Сагайдачний проявив себе в цій війні як неперевершений військовий стратег і тактик. На жаль, в одній із битв його було поранено отруєною стрілою. Помер гетьман наступного року навесні».

Отже, урізноманітнення технологій формування уявлення про гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного має посприяти підвищенню пізнавального інтересу здобувачів освіти до історії України козацької доби, активному засвоєнню навчального матеріалу, насиченню освітнього процесу візуальним матеріалом.

Ігор Коляда (Київ)

Олексій Шубер (Київ)

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОДІЇ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ: НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ

Процес вивчення історії України здобувачами освіти закладів загальної середньої освіти починається із засвоєння історичних фактів.

Специфіка історичних фактів полягає в тому, що вони неповторні, не відтворювані, їх неможливо спостерігати. Тому для формування уявлень про будь-який історичний факт необхідні асоціативні зв'язки з наявними у здобувачів освіти уявленнями про сучасні події та явища.

Історичні події та явища тісно пов'язані одна з одною.

Вивчення одиничних фактів (подій) дозволяє зрозуміти типові факти (явища). Наприклад, вивчення морських походів козаків на чолі з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним, участь козаків у московському поході королевича Владислава, участь у Цецорській битві, участь у Хотинській війні допомагає здобувачам освіти основної школи усвідомити таке явище, як «доба героїчних походів» в історії козацької доби України.

Історичні уявлення – це чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності та минулого. «Чуттєво-наочний образ» – це певна абстракція, яка формується у здобувачів освіти ще до початку вивчення історії в школі. Уявлення формуються у здобувачів освіти на основі певних елементарних знань, вражень, які вона колись сприймала, або з якими зіштовхувалася якимось чином у своєму житті.

Здобувачі освіти мають ряд сформованих історичних уявлень ще на пропедевтичному рівні при вивченні вступу до історії у 5 класі.

Наприклад: про первісних людей, козаків, національну символіку України тощо за рахунок перегляду фільмів, читання книг, казок та легенд.

Уявлення поділяються на уявлення пам'яті та уявлення фантазії.

Уявлення пам'яті формуються простіше, скажімо, здобувачі освіти відвідали у ході екскурсії Хотинський замок. Потім на уроках, вивчаючи тему «Доба героїчних походів», здобувачі освіти пригадують свої враження у вигляді сформованого образу. Вчитель пропонує здобувачам освіти підготувати опис Хотинського замку, мультимедійну презентацію, скласти карту – екскурсійного маршруту, підготувати фотосвітлинний колаж «Цитадель Хотинь на Дністрі».

Уявлення фантазії формується складніше і тут дуже важко перевірити, наскільки воно правдиве, тому що щось здобувачі освіти чули, щось читали, щось бачили по телебаченню, щось за ходом комп'ютерних ігор тощо. Прагнучи перевірити, наскільки це правильні уявлення, наскільки вони відповідають дійсності або минулому, вчитель пропонує підготувати вірш «Хотинська твердиня», інтерв'ю з гетьманом П. Сагайдачним, обговорення кінофільму «Тарас Бульба», порівняльний аналіз опису битви за історичним документом та історичним романом А. Чайковського «Сагайдачний», презентація «Легенди і міфи Хотина»

Важливим у формуванні уявлень про події Хотинської війни 1620–1621 рр. є використання вчителем естетичних засобів навчання історії, зокрема використання на уроці творів живопису (картини Яна Хаштенбурга «Хотинська битва», Юзефа Брандта «Битва під Хотином»).

Таким чином, урізноманітнення технологій навчання історії України, оптимальне поєднання різних методів навчання історії допоможе ефективному формуванню уявлення про події воєнної історії України у здобувачів освіти на уроках історії України в основній школі.

Ольга Лаврут (Слов'янськ)

КОЗАЦЬКА ІСТОРІЯ НА СВІТАНКУ: СТОРІНКАМИ ПІДРУЧНИКІВ ТИМЧАСОВО НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВЛАДІ

Події, які відбулися наприкінці 2013 – початку 2014 рр. змінили хід історії України та міжнародних відносин. Нашу державу почали впізнавати ще за сторінками Майдану, АТО, з квітня 2018 р. – ООС. Щодо першого, то його учасники вимагали інтеграції країни у

європейський простір та реальних демократичних перетворень. Скориставшись таким формальним приводом, апологети «руського миру» почали просувати свої ідеї. Здійснивши насильницьке і антиконституційне захоплення влади, окупувавши частину території України, вони почали формувати відповідний світогляд підрастаючого покоління.

Одним із інструментів цього став шкільний підручник. На терені сучасної Донеччини і Луганщини, які є невіддільними від України, теж виникло козацтво. Здавалося б, тема досить далека від сучасних інформаційних маніпуляцій, все ж думати так зарано. Автори, які не без споглядання «замовників» писали про існування засічної лінії північніше Донбасу. Використовуючи дефініцію «Донбас», вони, з одного боку, цю назву адресували Донецькій області; з іншого – Донецькій і Луганській або їх частинам, називаючи «Донецьким краєм», «нашим краєм», «нашою Вітчизною», «вітчизною», що часто не відповідали один одному і, відповідно – територіальним критеріям явищ, подій та діяльності населення і окремих особистостей.

На сторінках підручників «засіки» і «руські сторожові загони» виходили далеко в степ для спостереження за татарами. Автори оминули походи козаків у Кримське ханство і Османську імперію, не демонструючи зв'язки їх один з одним, наголошуючи, що з часом лінія таких фортець рухалася далі на південь, поступово «наближаючись до території краю». Саме до цього періоду відносяться перші згадки про козаків, під якими пояснювали людей, які займалися промислами, вільними від феодалної залежності, а у кінці XV – початку XVI ст. – захисників кордонів, що мала певна держава, але тут не зазначено про яку країну йде мова. Територія довкола Сіверського Дінця, одна із найбільших річок Донеччини, розглядалася із позиції «Московського» і «Кримського» берегів. Заселення краю у подальших роках пов'язувалася із діяльністю Московських царів та можновладців, які завжди виступали захисниками степових кордонів. Ідею про захист і розквіт Донецького краю продовжує, зокрема, параграф «Там, где было Поле. Наш край в составе России», який містить епіграф Дмитра Менделєєва: «Недавняя пустыня ожила. Успех полный. Возможность доказана делом». Останній вираз є девізом, що міститься на гербі Донецької області. Не погоджуємося із «пустелею», оскільки до цього часу регіон був благодатним для господарювання, проте не з такою інтенсивністю, як прагнули імперські амбіції у подальшому.

Підручники з історії краю, скоріше розрахований на дорослих, оскільки він громіздкий і це не дивно, адже автори намагалися

інформаційно-маніпулятивно наситити матеріал, який важко вдається до осмислення учнями. Це лише уривки того пласту маніпуляцій, політичних стереотипів, радянського рудименту і міфологем, що нав'язується громадськості на непідконтрольних територіях, що потребує не лише уваги науковців, а й вирішення питання на політичній арені.

Микола Глібіщук (*Чернівці*),

Вадим Пінцак (*Чернівці*)

ЧИ ІСНУВАЛА КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ У МІЖВОЄННУ ДОБУ?

Більшість дослідників, які займаються проблематикою пам'яті про Велику війну 1914–1918 рр., стверджують, що ця війна була забутою в СРСР. Вона була штучно табуованою радянською владою, а це, у свою чергу, зумовило її забуття населенням. Справді, більшовицьке керівництво, на противагу європейським політичним елітам, не здійснювало жодних заходів на офіційному рівні щодо згадування подій та жертв Першої світової. Якщо у європейських державах за ініціативою урядів та громадськості створювалися меморіальні комплекси загиблим у війні, в Радянському Союзі був тільки один пам'ятник на московському кладовищі. Це був монумент створений на честь сина одного з радянських керманічів, який загинув на східному фронті. Як влучно зазначає американська дослідниця Карен Петрон, одна з провідних дослідників на Заході у вивченні цієї тематики, цей пам'ятник на одному з московських цвинтарів був яскравим контрастом між споминами про Велику війну в СРСР і Європі. Ба більше, у політичному лексиконі більшовицької влади цей світовий конфлікт описувався як «імперіалістична війна», що підкреслювало загарбницький характер цього протиборства, а інтереси великих держав, які брали участь у ньому (Велика Британія, Франція, Росія, Сполучені Штати, Німеччина, Австро-Угорщина), були спрямовані тільки на завоювання нових колоніальних володінь та утвердження геополітичних амбіцій. Можемо згадати одну із цитат лідера більшовицької партії В. Леніна про війну 1914–1918 рр.: «Імперіалістична війна, війна найбільших і найбагатших банківських компаній – Англії та Німеччини – спричинена домінуванням над світом, через поділ здобичі, через пограбування малих і слабких народів, ця жажлива і злочинна війна руйнувала усі держави, виснажила усі народи». Тому цілком зрозуміло, чому радянські лідери

не виявляли зацікавлення у детальному вивченні цієї війни та її згадуванні на державному рівні.

Певна річ, що усі перераховані вище аргументи дають підстави багатьом українським та західним дослідникам вважати цю війну «забутою», такою що не залишила жодного сліду чи штучно була стерта зі споминів тогочасного населення. Хоча радянська влада не здійснювала жодних заходів щодо вшанування Першої світової у публічному просторі, проте у культурній пам'яті людей того часу вона продовжувала функціонувати. Це можна прослідкувати на деяких прикладах: 1) документальне кіно; 2) музеї; 3) символічні практики; 4) художня література.

Зазначимо, що використання образів Великої війни у радянській кінодокументалістиці, музейних експозиціях, символічних заходах та літературі було не виключенням, а тогочасною загальноєвропейською тенденцією, адже політичні лідери різних країн Європи використовували її для формування культури пам'яті про війну, легітимізації чи делегітимізації режимів влади, мобілізації населення тощо. Усе перераховане вище дає нам підстави говорити про багатоголосся пам'яті про Першу світову у цей період.

Підбиваючи підсумки, підкреслимо, що усталений погляд про Першу світову як забуту війну, яку не пам'ятали у СРСР, є не зовсім доречним. Певна річ, що на офіційному рівні не було жодних комеморативних практик стосовно світового конфлікту 1914–1918 рр., проте за допомогою різних чинників у культурному просторі пам'ять населення про Велику війну продовжувала існувати. Ба більше, радянський приклад демонструє, що Радянський Союз у тій чи іншій мірі, але теж долучався до тогочасних процесів формування загальноєвропейської пам'яті про цей глобальний конфлікт.

**УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКАХ
ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Тетяна Мінаєва (Чернівці)

Андрій Мінаєв (Чернівці)

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ
У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРЩИНА)

У роки Першої світової війни сотні тисяч українців було мобілізовано до лав царської армії, значна частина їх згодом опинилася в полоні Австро-Угорщини та Німеччини. З їхнього середовища незабаром почали формувати окремі табори за етнічною приналежністю. Ідея створення окремих таборів для полонених українців належала представникам емігрантської організації «Союз визволення України» (СВУ). Заручившись згодою і фінансовою підтримкою австро-угорських військових та політичних кіл, діячі СВУ провели огляд існуючих на теренах Австро-Угорщини таборів для полонених, підготувавши спеціальний опитувальник для виокремлення із загальної маси бранців етнічних українців. У результаті першим табором для полонених українців став австро-угорський табір Фрайштадт (місткістю в 30 тис. осіб).

Для організації культурно-освітнього життя полонених представники СВУ створили влітку 1915 р. у Фрайштадті т.зв. «Просвітній відділ», члени якого (у тому числі, знаний педагог, професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький та філолог і випускник Чернівецького університету В. Сімович) взяли за організацію побуту бранців. Зранку в таборі проводились різноманітні курси чи шкільні заняття, після занять відбувалися репетиції в табірному театрі, після обіду – організаційні збори, на яких обговорювались питання таборового життя, ввечері – масові читання книжок чи лекцій на популярні теми. Для зовсім неписьменних створювались школи для навчання грамоти, для тих, хто мав початкову освіту, відкривались школи з вивченням української мови та літератури, німецької мови, історії, географії, геометрії, ботаніки тощо. Для тих, хто мав середню освіту, були організовані спеціальні учительські курси з метою підготовки кваліфікованих вчителів. У таборі існувало три бібліотеки, в яких нараховувалось по кілька тисяч книг, а також друкувався власний україномовний часопис «Розвага», перший номер якого вийшов вже 5 червня 1915 р.

Звісно, розпочинати національно-освітню роботу було складно. Це пов'язувалося з тим, що серед полонених українців більшість

складали селяни, освітній рівень яких обмежувався закінченням початкової школи. У мирний час вони мало цікавились політикою, книги читали дуже рідко, тому на початках більшість пасивно ставилась до просвітніх ініціатив. Крім того, робота сповільнювалась низкою чинників: страхом перед фізичною розправою після повернення з полону, русофільством полонених, негативним ставленням до Центральних держав, переконанням у непереможності Російської імперії, а також вкрай поганим продовольчим утриманням полонених. Попри це, культурно-освітнє життя у Фрайштадтському таборі з часом налагодилося.

Наприкінці 1916 – на початку 1917 рр. в таборі відбулися реорганізаційні зміни, які перетворили його, за словами знаного історика І. Срібняка, на своєрідну «українську республіку»: з'явилися Генеральна Рада та Генеральна Старшина (своєрідні табірні «парламент» і «уряд»), які формувалися з числа полонених на основі загального, таємного голосування. Також у таборі розпочали формувати військові частини т.зв. «Сірожупанників», які після повернення додому мали стати частиною війська української держави. Втім, підрозділи Сірожупанників, які прибули на Україну під час гетьманського перевороту, згодом були розформовані.

Таким чином, спільні зусилля працівників «Просвітнього відділу» СВУ і табірної активу дозволили розгорнути в середовищі полонених українців широкомасштабну культурно-освітню діяльність, яка сприяла росту їх культурного та освітнього рівня, а також появі серед них значної частини національно свідомих українців, готових до освітньої роботи на українських землях і боротьби за власну державність.

Оксана Каліщук *(Луцьк)*

ВОЛИНЬСЬКА ТРАГЕДІЯ І КРЕСОВИЙ ДИСКУРС

Проведені 2012 р. соціологічні дослідження показали, що приблизно 15 % мешканців Польщі мають «кресове» походження (це приблизно 4 млн 300 тис. – 4 млн 600 тис. тих, хто старші 18 років). При цьому варто вказати, що це доволі організована група суспільства – існує бл. 500 різноманітних товариств, які об'єднують кресов'ян (Towarzystwo Miłośników Wołynia i Polesia, Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, Stowarzyszenie Upamiętnienia Polaków pomordowanych na Wołyniu, Stowarzyszenie Huta Pieniacka, Stowarzyszenie Kresowe Podkamień, Stowarzyszenie przyjaciół Mościsk i Kresów Wschodnich).

Пам'яттєвий вимір. У частині родин, для окреслення волинських подій свідки використовують оціночні вирази: «геноцид», «жахливе вбивство невинних людей», «хвиля терору й безоглядних вбивств», «рзизанина невинної польської спільноти», «бандитська облага», «бандерівський терор», «безперервні напади українських банд», «напади, від яких холоне в жилах кров», «жорстока, кривава розправа над поляками» та ін. Іноді вцілілі очевидці використовують формули: «Голгота, зготована невинним жертвам», «судний день».

Політичний вимір. Роками т. зв. кресові середовища залишалися поза головним руслом польської політики і суспільних *mainstream*. Про фашистський характер українського націоналізму твердили винятково діячі Всесвітнього конгресу кресов'ян (*Światowy Kongres Kresowian*) та окремі представники інтелігенції. Щоправда, політики найвищих рангів (аж до президентів) неодноразово робили жести визнання (як, до прикладу, фінансування канцелярією президента РП знакового видання Владислава та Еви Семашків «*Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*»). Позаяк одіозність та радикалізм лідерів викликали застереження, то на певному етапі це змушували дистанціювати від них. Нині кресові середовища набрали політичних амбіцій і прагнуть впливати на поточну внутрішню та зовнішню політику, досягаючи у цьому напрямку відчутних успіхів. Прикметним явищем сучасного політичного життя РП стала поява 20 вересня 2014 р. Патріотичного союзу кресових та ветеранських організацій (*Patriotyczny Związek Organizacji Kresowych i Kombatanckich*). На його установчих зборах було задекларовано мету протистояти українським націоналістам – спадкоємцям ОУН і УПА й вимагати прийняття на офіційному рівні формулювання «геноцид поляків» (*ludobójstwo ludności polskiej*) щодо злочинних дій українських націоналістів на Східних Кресах у 1939–1947 рр. Позаяк уже 2016 р. польський парламент прийняв ухвалу у справі вшанування жертв, вчиненого українськими націоналістами над громадянами Другої Речіпосполитої у 1943–1945 рр., то слід визнати слушність за Павелом Ковалем, коли той ствердив, що сучасний кресовий рух, який охоплює осіб з кількох політичних середовищ, має політичні цілі і виріс на польській політичній сцені у поважного гравця. Вони зі зростанням суспільної підтримки правіці поступово змістилися з маргінесу ближче до центру суспільного життя.

Інституційний вимір. З підтримкою партії Право і справедливість пов'язане постановня 4 грудня 2006 р. Кресового інституту (*Instytut Kresowy w Warszawie*). Урочисте відкриття Інституту пам'яті і

культурної спадщини Кресів (Instytut Pamięci i Dziedzictwa Kresowego) відбулося у Католицькому університеті Івана Павла II в Любліні 9 травня 2016 р. Метою діяльності задекларовано проведення наукових досліджень, конференцій, круглих столів та видання наукової літератури з проблем Східних кресів, публіцистична діяльність, популяризація історії Кресів через роботу з молоддю та ін. Очолив його Володимир Осадчий (Włodzimierz Osadczy), знаний своїми однобічними оцінками Волині⁴³ та причетністю до ухвалення так зв. «бандерівського закону».

Медійний вимір. У Польщі про Волинь говорять значно більше, ніж в Україні, це топова тема історичних рубрик польських видань. Не останню роль у цьому відіграють кресові середовища – вихідців Східних Кресів, східних окраїн Речі Посполитої. І тут варто виокремити окремо загальнопольські та регіональні суспільно-політичні видання, і окремо друковані органи кресових організацій та товариств. Характеристичним є приклад органу Товариства вшанування жертв злочинів українських націоналістів у Вроцлаві «Na Rubieży». Видання «документує злочини, вчинені у часі Другої світової війни і повоєнні роки на громадянах II РП [...] боївками українських шовіністів і терористів, під керівництвом ОУН і УПА». Це формулювання визначило значний суб'єктивізм та публіцистичний характер текстів, вміщених у ньому. Загалом медіа нині гостинно відкрили двері перед кресовими авторитетами. На шпальтах таких найтиражніших видань, як «Rzeczpospolita», експертами виступають Ева Семашко, кс. Тадеуш Ісаковіч-Залеський та ін.

Щодо публікацій, котрі підпадають під категорію «кресових», то, на думку Андрія Портнова, для них властива мова оповіді про Волинь як про «польський Голокост» (прямо чи опосередковано); відповідно, поляків, які пережили волинські події, «різанину» називають як і євреїв, що пережили Голокост «ocaleli z Zagłady» (ті, хто пережив Шоа, Катастрофу). При цьому, вочевидь, волинські події трактують винятково як антипольську акцію, організовану ОУН і УПА (в жодному випадку – не спонтанний народний, селянський бунт) і жодні аргументи про багатотисячні утиски українського народу, антиукраїнський терор тут не будуть почуті.

**ПРАЗЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ
ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ СІМОВИЧА (1923–1933)**

Про життя та діяльність «видатного буковинця» Василя Івановича Сімовича (1880–1944) написано чимало. Тоді як поза увагою українських дослідників опинилося «інше» життя Сімовича. Те, яке проходило поза контекстом політичних, національних, економічних чи культурних подій.

Офіційно «празький період» життя професора Сімовича уміщується в декількох параграфах. Прибув до Праги з Берліну, де з 1921 р. по червень 1923 р. працював редактором «Української Накладні» Якова Оренштайна, яка видавала українських класиків, та заробляв на життя коректуванням й редагуванням мови різних українських видань. До Праги в червні 1923 р. «буковинця» покликав інший «славетний буковинець» – професор Агенор Артимович. Останній з дозволу керівництва Педагогічного Інституту (відкритого 7 липня 1923 р.) (майбутнього УВП ім. М. Драгоманова, початкова назва котрого був Педагогічний Інститут – О.З.), що розбудовувався на той час у Празі, запросив Василя Івановича на посаду професора кафедри української мови. У серпні-вересні 1923 р. обіймав посаду «референта» – декана історично-літературного відділу (факультету), а з 1 жовтня 1923 р. – завідувача кафедри української мови, з паралельним очолюванням в 1923–1925 рр. ще й кафедри мовознавства. Керівництво цією вже кафедрою професор Сімович ділив навпіл з Агенором Васильовичем до кінця 1925 р. Обов'язки завідувача кафедри української мови професор Сімович виконував майже десять років, включно по січень 1933 р.

Професор-«буковинець» приїхав до ЧСР у липні 1923 р., за місяць до початку I навчального семестру. Давній приятель допоміг і цього разу. За порадою Агенора Васильовича місцем свого осідку родина Сімовичів обрала «Празьке передмістя», а саме містечко Ржневниці, що славилася на той час смачними кондитерськими виробами. У Ржневниці родина Сімовичів орендувала три кімнати в одному із будинків «без обслуги».

Заробітна платня професора В. Сімовича в УВП ім. М. Драгоманова в 1923–1924 рр. дорівнювала 1200 чехо-словацьким кронам (29 доларам 60 центам), в 1925–1927 рр. – 44 доларам 70 центам (з врахуванням щомісячної доплати на дружину в 5 доларів 92 центи і щомісячних доплат на дітей (мається на увазі синів професора Степана Смалья-Стоцького) 3 долари 70 центів на одну дитину. А в 1928–1933 рр. розмір заробітної платні професора

дорівнював всього 600 кронам (9 доларам). Проте, навіть зменшення розміру заробітної платні не завадило Василю Івановичу орендувати впродовж останніх років свого «празького періоду» ті ж три кімнати у Ржневничах. Зауважимо тільки, що одна з кімнат була відведена виключно під бібліотеку.

Оскільки українська еміграційна професура рідко готувала «вдома», (на початку це пояснювалося «концепцією швидкого повернення», згодом – суто фізичним виживанням), а родина Сімовичів, нагадуємо, винаймала кімнати «без обслуги», то харчувалася вона у тій або іншій українській їдальні, що функціонували під опікою Українського громадського комітету. Харчування в суто українських їдальнях, до усього, не тільки пояснювалося браком часу та звичними українськими стравами, а й значною економією коштів. Українські еміграційні їдальні здебільшого пропонували такі відомі страви національної кухні як борщ (із м'ясом та без м'яса), гречану кашу, паніровані в сухарях котлети, вареники, голубці, смажену (мариновану) річкову рибу, варену картоплю-пюре, тушковане м'ясо у сметані, піріжки з різною начинкою тощо. З напоїв – чай, молоко, компот. На той час мелена кава була напрочуд дорогою, а розчинна Nescafe, що з'явилася в ЧСР тільки в 1938 р. й поготів була делікатесом разом з молочним шоколадом і згущеним молоком. За нагоди подавалася горілка та пиво. Готувалися тут і страви чеської та словацької кухонь: kneдли, смажені ковбаски, *vepřo knedlo zelo* – тушкова свинина з капустаю, *řízek* – шніцель, *bramborový salát* – картопляний салат.

Цікавий факт: чеську міжвоєнну кухню характеризувала наявність різноманітних соусів (огіркового, томатного, з хрону, цибулі, кропового, часникового). Чехи щедро ділилися рецептами їх приготування, тоді як українці залюбували чехів у свіжі огірки, томати, цибулю, часник й кавуни (останні надходили із Закарпаття), що їх вживали як окремо, так і у доповненні до страв чи просто уприкуску з хлібом. Є відомості про те, що попри різноманітність страв, з практичною метою та в якості оздоровлення, професор Сімович полюбляв нордичні оселедці.

Питання одягу й взуття родина Сімовичів, як і родини інших українських вихідців, вирішувала за допомогою різноманітних громадських фондів, кравців та шевців, бо ж виходили за кордон люди переважно у тому, у чому були і з мінімальною кількістю речей.

Досить мало інформації щодо вирішення духовних запитів Сімовичів у ЧСР. Відомо, що дружина Василя Івановича Пані Ізидора була православної віри, тоді як сам Василь Іванович все життя

залишався греко-католиком. Вочевидь, Василь Іванович «належав» до «автокефалістів», котрі підпорядковувалися архієпископу Саватію, хоча інформація про його зацікавленість візитом до Подебрад в 1926 р. греко-католицького єпископа Андрія Шептицького (1865–1944) відсутня.

Василь Іванович Сімович надавав перевагу екскурсіям як окремій формі рекреації та дуже розбірливо читав як фахову, так і художню літературу. Не дивно, що в 1928 р. саме він був найпершим критиком та редактором «Сонячної машини» В. Винниченка.

Отже, празьке повсякдення вимагало від професора Сімовича часто-густо нетипових для нього винахідливості й спритності, відмови від звичного ритму, порядку і норм життєдіяльності, мобілізації фізичних та психологічних сил, що в сукупності вимальовувало оригінальний візерунок його життя, з перевагою тих або інших кольорів й напівкольорів.

Петро Мазур (*Кременець*)

**«MEJSCE ODOSOBLENIA» В МІСТІ БЕРЕЗА У ДОЛІ
УКРАЇНЦІВ**

17 червня 1934 р., згідно декрету президента Польщі Ігнація Мосціцького, почав діяти концентраційний табір в містечку Береза. Правда, творці «Великої Польщі» назвали його лагідно «Mejsce Odosoblenia», що в перекладі звучить «місце відособлення» або «ізоляції». Час адміністративного заслання – три місяці. Якщо затриманий після зазначеного строку погоджувався на «покаянну» розписку, його відпускали, звісно, під нагляд поліції. Якщо ні, то він отримував чергових три місяці адміністративного заслання, що могло продовжуватися до невизначеного часу. У 1934–1937 рр. табір сторожили 200 поліцаїв з німецькими вівчарками на 250-300 в'язнів.

По периметру табору п'ять захисних рядів колючого дроту, за ним широкий рів з водою, далі дротяна огорожа під високою напругою. На кутах внутрішнього двору семиметрові дерев'яні вежі з кулеметними гніздами

Заарештовані носили полотняний одяг з круглою полотняною шапкою. На ногах – дерев'яні (на зразок галош) черевики. На спині номер розміром 20 x 20 см, а менший нашивали спереду на лівому рукаві. Ув'язнені на виклик замість прізвища називали лише свій номер. Не мали права підходити до поліція ближче, ніж за 4 метри. В камери з цементною підлогою, яку постійно поливали водою, щоби не можна було сидіти, «заселяли» до сорока ув'язнених. Важка

виснажлива робота. Пересування по табору можливе було лише бігом під градом побоїв гумовими палицями. Жахливі норми харчування – гірші ніж у в'язницях. Замість необхідних 3000 калорій на день, в'язень отримував лише 1200 калорій. Ув'язнених в основному годували недопеченим, липким хлібом, рідким супом, червувим горохом, несвіжим сиром і салом часто з хробаками. На сніданок – півлітра кави, навмисне розведеної водою. На обід – три чверті літра рідкого супу. На вечерю – три чверті літра води-супу та 400 г тухлого липкого хліба, який своїм «кольором» нагадував землю.

Історична пам'ять зберегла для нащадків вишукані знущання над беззахисними людьми. На туалет відводилось всього кілька хвилин після сніданку. Поспішність, скупченість приводили до давки, люди вимащувалися лайном. Порушників порядку, на погляд поліцейського, тут же змушували повзати по загадженій підлозі. В'язнів змушували голими руками згортати кал в уборній, змивати параші і плювачки. На дверях кожної камери «мейсця одособнення» висів надрукований «Регулямін» – порядок перебування у Березі.

Першими арештантами табору були переважно українська інтелігенція та члени українських громадських організацій, здебільшого люди з активною проукраїнською позицією. Потрапляла сюди еліта, інтелектуальний цвіт суспільства. Режисери, видавці, поети, письменники, художники, інженери, музиканти, філософи, богослови, вчені, лікарі, учителі, фотографи чистили меліоративні канали і туалети, змішували бетон, вимощували бруківкою піщані дороги. З липня 1934 по березень 1936 р. в таборі перебувало 227 українських патріотів (трое за цей час покарання відбували двічі).

Вже на початку липня 1934 р. в концентраційний табір почали поступати перші українські патріоти. У 1934 р. у концтабір помістили 164 українці, в 1935 – 66 та одного в 1936 р. за звинуваченнями у приналежності до ОУН та інших українських організацій.

Як засвідчують архівні дані, переважну кількість ув'язнених складала молоді люди у віці 20–30 років. Середній вік ув'язнених 1934 р. складав 27,2 років, в 1935 – 26,4. Найбільша кількість ув'язнених була зі Львова і області, а також з нинішніх Тернопільської, Рівненської, Івано-Франківської та Волинської областей.

Після початку 1 вересня 1939 р. Другої світової війни польська влада почала безпідставно масово затримувати звичайних свідомих українців, в тому числі священників різних конфесій, стариків, жінок, дітей і запроторювати в Березу-Картузьку, бо активні молоді патріоти пішли в ліс боротись з режимом. Кількість в'язнів табору зросла від

декількох сотень до декількох тисяч. 17 вересня 1939 р. табір припинив існування.

Віталій Макар (*Чернівці*)

**УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК ЧИННИК ПІДТРИМКИ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ
УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КАНАДИ)**

Організації канадських українців відігравали і продовжують відігравати визначальну роль в інтеграційних процесах української етнічної групи Канади. Саме вони були тим каталізатором, котрий спричинився до певного збереження національної свідомості та представлення суспільних інтересів української діаспори в Канаді. Також, важливим елементом діяльності українських етнічних організацій було і залишається відстоювання інтересів своєї материкової Батьківщини, України.

Заснований у 1940 р. за підтримки канадського уряду для більш ефективної взаємодії українців з правлячими колами Канади, Комітет українців Канади (у 1989 р. перейменований на Конгрес українців Канади) об'єднав практично всі громадські організації, за винятком Товариства об'єднаних українських канадців і споріднених з ним груп. «Хоча українці поселилися в Країні кленового листка ще наприкінці ХІХ століття, – зазначив П. Саварин, відомий правник і громадський діяч українського походження, – то взяло повних 50 років, поки їх визнали за окрему етнічну групу, зі своєю власною мовою, культурою та історією».

Від 2014 р. основну увагу КУК приділяв забезпеченню перебування України серед пріоритетів зовнішньої політики Уряду Канади, ствердженню за Канадою статусу найбільш потужного міжнародного союзника України і сприянню збільшенню міжнародної допомоги Канади для розвитку Української держави. Важливим для КУК було збереження та посилення двосторонніх відносин між Канадою і Україною як відносин взаємної довіри, що ґрунтуються на спільних інтересах та принципах міжнародного порядку, зорієнтовані на забезпечення і підтримку миру. Відповідно, Канада, зокрема й завдяки активній діяльності КУК, є рішучим прихильником територіальної цілісності та суверенітету України. Від часу вторгнення і незаконної окупації українського Криму в лютому – березні 2014 р. та подальшого вторгнення і окупації Донецької та Луганської областей України Росією. Канада разом з іншими країнами G7 та ЄС неодноразово засуджувала країну-агресора за порушення міжнародного права. Адже суверенна, незалежна і

стабільна Україна, твердо віддана демократії та верховенству права, є ключовою для євроатлантичної безпеки. Задля цього КУК продовжує тісно співпрацювати з урядом Канади, насамперед в сфері гуманітарних відносин, відносин в галузі оборони та безпеки для повернення контролю українського уряду над окупованими територіями і наближення України до заявлених цілей інтеграції до ЄС та НАТО.

Отже, роль української діаспори у поглибленні гуманітарної складової українсько-канадських відносин визначається стратегією суспільно-політичної діяльності КУК, яка розгортається через: створення позитивного іміджу України як демократичної держави і надійного партнера в міжнародних відносинах; сприяння Україні у розбудові незалежної демократичної держави в умовах російської агресії; підтримку символічного наповнення двосторонніх відносин, відповідних українській національній моделі соціокультурних ідентичностей; підтримку провадження проєктів, метою яких є відновлення історичної справедливості та збереження колективної пам'яті українців.

Українська діаспора в Канаді вийшла за межі вузького розуміння гуманітарної діяльності, відповідно до якого гуманітарна допомога є захистом прав людини та зорієнтована на культурне й наукове співробітництво, і послуговується її широким трактуванням як формування гуманітарних цінностей, насамперед демократичних, на рівнях двосторонніх та міжнародних відносин. Такий підхід, реалізований в площині реальної політики дозволяє означати організаційну модель української діаспори Канади (КУК) як необхідну умову розвитку і поглиблення українсько-канадських двосторонніх відносин.

Василь Притулюк (*Луцьк*)

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПОРУБІЖЖІ, ЯК ВАЖЛИВИЙ СПЕКТР СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Сучасні українсько-польські міждержавні відносини включають у себе цілий спектр напрямків міждержавної взаємодії, як то економіка, культура, гуманітарна та політична сфери тощо. Важливою складовою міждержавного співробітництва є спільна охоронна діяльність щодо об'єктів культурної спадщини і співпраця у справі реституції культурних цінностей.

Культурна спадщина – це сукупність успадкованих нацією від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, результат надбань духовної та матеріальної культури народу. Розрізняють матеріальну й нематеріальну культурну спадщину. До її першого різновиду належать: 1) пам'ятки архітектури і монументального мистецтва та й подібні до них пам'ятки археології та історії, а також пов'язані з ними природні об'єкти; 2) найрізноманітніші визначні місця; 3) рукописи, книги, архівні матеріали, всілякі предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції, які мають художнє історичне, етнографічне чи наукове значення. До нематеріальної культурної спадщини належать: традиції, звичаї, обряди, свята (святкування), традиційні ремесла, інші форми збереження й демонстрування досвіду, навичок та знань, що мають значення для окремих спільнот і передаються із покоління в покоління.

Культурна спадщина підлягає збереженню та охороні, а також повинна бути доступною для якомога більшого кола зацікавлених людей, всіляко популяризуватися. Найчастіше народи, що проживають на порубіжних землях, мають спільну історію або ж будували власну державність на одних і тих же теренах, чи пережили військові конфлікти, стикаються із проблемою спільної культурної спадщини. Доволі часто трапляється так, що на одні й ті ж об'єкти культурної спадщини висловлюють претензії два, або більше народів. Ці питання, нині, регулюються міжнародним правом, саме останнє і визначає приналежність того чи іншого об'єкту культурної спадщини до надбань конкретної нації.

Українсько-польське порубіжжя впродовж всієї своєї історії є класичним прикладом поліетнічного регіону, місцем зустрічі різних культур, їх взаємодії та синтезу. Подібний синкретизм спричинив те, що в історичному просторі українсько-польського порубіжжя прослідковується яскраве переплетення двох культур, розташування великої кількості об'єктів культурної спадщини двох народів. Саме тому держави тісно співпрацюють у справі охорони спільної культурної спадщини на порубіжних землях.

Співпраця України та РП у справі охорони культурної спадщини здійснюється відповідно до статті 13 Договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р., де регламентується, що сторони вживатимуть заходів, спрямованих на виявлення й повернення культурних та історичних цінностей, які були втрачені, незаконно вивезені або іншим нелегальним шляхом опинилися на

території іншої сторони, здійснюватимуть охоронну діяльність щодо об'єктів культурної спадщини.

Пройдений досі шлях Україною та Республікою Польща у питаннях спільної пам'яткоохоронної діяльності, пошуках взаємного порозуміння чітко ілюструє багатоплановість, а часто і складність міждержавної взаємодії, що, в першу чергу, пов'язано із суперечками навколо об'єктів культурної спадщини стосовно їх національної приналежності. Поряд із цим, набутий досвід міждержавних переговорів та спільної взаємодії є надзвичайно важливим етапом у розвитку українсько-польської співпраці в питаннях розшуку, реставрації та збереження культурних пам'яток. І цей досвід, особливо в частині позитивних результатів, спонукає Україну й Республіку Польща до пошуку ефективної моделі поглиблення співпраці.

Людмила Стрільчук (Луцьк)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОГЛЯДАХ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА НА ШПАЛЬТАХ ПАРИЗЬКОЇ «КУЛЬТУРИ»

Політична карта Європи, що після Другої світової війни стала новою політичною реальністю опинилася у епіцентрі дискусій не лише політиків, але й публічних інтелектуалів. У цей час зовнішня політика Польщі була повністю переглянута, фактично усі рішення офіційної Варшави затверджувалися або диктувалися Москвою. Як не парадоксально, але заборона на політичні дискусії в Польщі породила, ймовірно, найбільш важливу концепцію сучасної польської східної політики, так звану доктрину УЛБ (скор. від назв країн – Україна, Литва, Білорусь) Є. Гедройця та Ю. Мерошевського. Ця ідея зводиться до двох моментів, які тепер вважаються очевидними, хоча в той час були дуже неоднозначними заявами для представників польської еміграції: Польща повинна була прийняти свої повоєнні кордони й відмовитися від ідей ревізіонізму, підтримавши незалежність українців, литовців і білорусів та їх бажання інтегруватися з західною цивілізацією.

Ю. Чапський співзасновник і член редколегії «Культури», виступаючи у 1950 р. в Берліні на установчих зборах Конгресу свободи культури говорив про те, що Європа не закінчується на Ельбі і що Україна теж є частиною Європи. Аби цю проблему вирішити, необхідно було обстоювати тезу про те, що на польсько-українському кордоні не закінчується Європа. Саме, це й стало головною метою утвореного в 1947 р. часопису «Культура».

Засновником і головним редактором журналу був польський еміграційний діяч: журналіст та публіцист Є. Гедройць. Формуванню його політичних поглядів посприяла пропаганда так званої «прометейської ідеї», що лежала в основі міжвоєнної політичної доктрини, яка мала на меті боротьбу за створення незалежних радянських республік, котрі у період 1918–1921 рр. втрапили під контроль більшовиків. Власне, формуванню такої позиції певною мірою сприяли й представники еміграційного уряду УНР, котрі жили у Парижі.

Є. Гедройць зібрав навколо себе інтелектуалів, які сформували інститут польської опозиційної думки, запропонувавши абсолютно новітнє бачення міжнародних відносин після Другої світової війни, котре передбачало незалежність України, Білорусі та Литви. У той час, коли польське суспільство ще було абсолютно не готове відмовитися від ідеї відродження Польської держави у кордонах Першої Речі Посполитої, Є. Гедройць стверджував, що «не буде насправді вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців». Отож, вільна Україна уособлювала собою невідворотність розпаду Союзу РСР, що у 70-80 рр. XX ст. видавалося фантастикою.

Власне, дискусія в українському питанні розпочалася із необхідності перегляду кордону, встановленого Ризким договором, після статті Ю. Лободовського – головного радника Є. Гедройця з українського питання. Згадана публікація побачила світ у березні 1952 р. на шпальтах «Культури» і мала назву «Проти почвар минулого». Це була, свого роду, програма порозуміння поміж країнами-сусідами. Фактично, програму Ю. Лободовського можна звести до декількох головних постулатів, зокрема про те, що незалежність України – є одним із життєвих інтересів Польщі, власне, як і тісна польсько-українська політична співпраця.

Важливим запитанням, яке ставила перед собою редколегія «Культури», був перегляд спільного історичного спадку. При цьому піддавалася критиці невдала, на думку авторів, національна політика Другої Речі Посполитої, а тому, ще актуальнішим вбачався пошук шляхів до порозуміння із українцями. Окрім того, чітко декларувалася мета: боротьба супроти спільного ворога – СРСР.

Перемога «Солідарності» на виборах 4 червня 1989 р. стала початком нового періоду в історії Польщі, актуалізувала питання про форми східної політики. Фактично, нова східна політика – політика двох векторів продемонструвала, що копітка праця Є. Гедройця та Ю. Мерошевського не пройшла даремно, адже сформульовані ними у

попередні десятиліття постулати польської східної політики стали можливими для реалізації.

Іван Тичина (Чернівці)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (20–30 рр. XX ст.)

Як відомо, після завершення Першої світової війни західноукраїнські землі увійшли до новоствореної Польської держави. Національні питання були одними з найскладніших і водночас найважливіших внутрішніх проблем у політиці Другої Речі Посполитої. Основний політичний курс національної політики польського уряду передбачав формування мононаціональної держави. Для політики Польщі міжвоєнного періоду були характерні та помітні два головних аспекти: 1) прагнення мінімізувати лінгвістичну строкатість населення; 2) прагнення асимілювати більшість національних меншин. Це зумовлювалося тим, що верхівкою влади поліетнічність сприймалася, як пряма загроза національному суверенітету, так як більшість представників уряду були переконані, що незалежна Польща може існувати як держава суто польського народу.

Найжорстокіші заходи політики асиміляції застосовувалися щодо тих етнічних груп, які могли зашкодити внутрішній безпеці та цілісності держави, такими вважали українців, білорусів і литовців. Складно однозначно визначити національну політику польських правлячих кіл на початку існування Другої Речі Посполитої, так як з одного боку були спроби інтегрувати меншини й зміцнити унітарність держави, а з іншого – необхідність придушення самостійницьких прагнень етнічних груп, які компактно заселяли цілі регіони, а саме: українців, білорусів, литовців та німців, так і тих, що не складали густо заселені групи в одному регіоні проживання – євреїв, чехів, росіян.

Такі відмінності поміж національними меншинами у економічному, суспільно-політичному, релігійному та культурному розвитку, національній свідомості гальмували інтеграційні процеси в Другій Речі Посполитій, а їхні політичні рухи вносили суттєву дестабілізацію у суспільство.

Ближче до середини 30-х рр. XX ст., на ініціативу Ради міністрів Другої Речі Посполитої, у 1935 р., було створено Комітет із національних справ, що займався підготовкою для уряду пропозицій та висновків щодо реалізації національної політики і здійснював координацію політики стосовно національних меншин.

Відомий польський дослідник А. Хойновський у політиці Другої Речі Посполитої щодо національних меншин виділяє три періоди, зокрема: перший період – 1919–1926 рр., який характеризується політичною нестабільністю та неузгодженістю правових засад при вирішенні національних питань; другий період – це 1926–1935 рр., коли уся національна політика у Польській державі провадилася під гаслами «державної асиміляції»; третій, виділений період – з 1935 р., коли влада Другої Речі Посполитої намагалася впровадити у життя політику «державної асиміляції» через посилення й зміцнення польськості на східних кресах держави.

За період існування держави Другої Речі Посполитої польські урядові кола так і не виробили конкретної програми вирішення національного питання. Бажаючи побудувати унітарну та моноетнічну державу, Польща відмовляла національним меншинам, зокрема українцям, не лише в праві самовизначення, а і у територіальній та культурній самостійності, автономії. Непослідовна й непродумана національна політика була спрямована на полонізацію, асиміляцію, окатоличення українського населення, що зумовило радикалізацію українських політичних сил. Поразка цієї політики була зумовлена декількома причинами, зокрема, спеціальною, економічною і територіальною структурою тогочасної держави, а також недалекоглядністю владних кіл, які недооцінили важливість національної проблеми.

Мирослава Філіпович (*Луцьк*)

УКРАЇНА: ВІД СНЕМІВ ДО САМІТІВ

Важливою функцією княжих з'їздів (снемів) колегіального органу влади у Київській Русі, крім воєнно-стратегічних питань, законодавства, відносин з іноземними державами, державного устрою та суспільної організації, було надання дозволу на «вокнязіння», добровільну відмову від престолу, обмін княжими столами. Загалом у домонгольський період князі збиралися 170 разів.

Подібні з'їзди були досить звичним явищем у тогочасній Європі. У середньовічній Франції теж найважливіші рішення приймалися на Великій раді за участю не тільки світських князів, а й князів Церкви і великих феодалів, та й сам король у IX–X століттях обирався ними, у Германії з XI ст. діяв гофтаг (королівська рада) при імператорові, рішення якого часто затверджувалися на загальних з'їздах феодалів. Феодалну роздробленість Польських земель юридично затвердив Ленчицький з'їзд 1180 р.

Необхідність і традиція колегіального вирішення нагальних наболілих проблем продовжилась у подальші століття, хоча питаннями долі українських земель займалися вже здебільшого не представники української еліти – Вишеградські з'їзди, Краківський конгрес 1364 р., Кревська унія 1385 р.

У січні 1429 р. відбувся з'їзд європейських монархів у Луцьку. Основні питання, які обговорювалися учасниками: розподіл Молдавії між Польщею та Угорщиною; коронування Вітовта; створення антитурецької коаліції; врегулювання відносин з містами Ганзи; унія католицької та православної церков, розкол католицької церкви, діяльність гуситів у Чехії; вироблення правил торгівлі, податки, судноплавство на Балтиці.

Відповідно до Вестфальського мирного договору (1648 р.) встановлено баланс сил передусім Королівств Франції, Великої Британії, Швеції, а також Австрії та Речі Посполитої, до якої у той час належали українські землі. Питання українських земель розглядалися на Карловицькому конгресі, який відкрився у жовтні 1698 р. у Карловицях (Словенія).

Наприкінці XVIII ст. стало необхідним у нових міжнародно-політичних і політико-дипломатичних умовах визначати нові правила гри. «Порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції у 1812–1814 рр. Переможці прагнули відновити монархії, повернути на континент мир і спокій, але при цьому перекроїти карту Європи.

Періодично проводилися «саміти» (конгреси) найвищих правлячих осіб держав і голів урядів Священного Союзу: в Ахені (1818 р.); у Троппау (тепер чеська Опава, 1820 р.); у Лайбаху (тепер словенська Любляна, 1821 р.); в італійській Вероні, яка тоді перебувала під владою Австрії (1822 р.). Відбувалися й зустрічі окремих монархів, Александра I та Франца I у Чернівцях у жовтні 1823 р.

Початок XX ст. окреслив перед світовою громадськістю низку суперечностей, які виникли серед найпотужніших європейських держав. Україна опинилася в епіцентрі міжнародної політики, активні учасниці якої прагнули використати українську землю й український народ у власних інтересах. Вестфальську систему міжнародних відносин поділяють на кілька етапів: Вашингтонсько-Версальську систему 1919–1939 рр., що зазнала краху з початком Другої світової війни; Ялтинсько-Потсдамську систему 1945–1989 рр. – біполярну, яка припинила своє існування з ліквідацією системи соціалізму і розпадом СРСР; і постбіполярну з 1990 р.

На зміну, як здавалося, більш-менш стійкій біполярній системі міжнародного буття прийшла однополярна. Однак її тривалість, на нашу думку, була недовгою, і закінчилась 2014 р. подіями, які безпосередньо пов'язані з Україною, а саме: захопленням росіянами Криму та веденням сепаратистської війни на Сході України.

Сьогодні саміти за участю глав держав і урядів держав-членів ЄС та країн-партнерів – проводяться раз на два роки. Українські питання обговорювалися і на самітах G-7, G-20, НАТО. Однак, Україну не завжди запрошують до участі, хоча й розглядають питання, які торкаються її.

Wiktor Możgin (*Krakow, Polska*)

KULTUROWY ASPEKT ROSYJSKIEJ NEOIMPERIALNEJ POLITYKI Z PERSPEKTWYWY PAŃSTWA UKRAIŃSKIEGO – KULTURA JEDNAK MA ZNACZENIE

Współcześnie większość obserwatorów oraz analityków stosunków międzynarodowych zwraca uwagę na potencjał militarny, energetyczny, rozwój gospodarczy oraz technologiczny. Rzadko natomiast mówi się o potencjale kulturowym stanowiącym konstruktywną część tzw. soft power, zdefiniowanej i szeroko omówionej przez Josepha Nye'a. Zatem w kontekście współczesnych stosunków międzynarodowych omówienie kulturowych relacji między państwami jest niezwykle ważne.

Dlatego w niniejszym artykule zostanie przedstawiona rosyjska kulturowa polityka będąca doskonałym narzędziem, wykorzystywanym przez Moskwę w celu realizacji imperialnej polityki wobec innych państw.

Kulturowa inkorporacja jest mechanizmem, uruchamiającym kolejne etapy działania – dyplomatyczne, prawne, a przede wszystkim militarne.

Imperializm kulturowy, albo, używając bardziej precyzyjnego określenia, rosyjski imperializm kulturowy, jest zjawiskiem wykorzystywania sfery kultury rozumianej jako system wartości oraz postaw w partykularnych interesach państwa, którego działania są oparte na imperialnej ideologii. Zjawisko to sprowadza się również do określenia kulturowej hegemonii, która zakłada, że konstytutywną rolę w analizowaniu zjawisk władzy odgrywa kultura mająca jednocześnie kompleksowy i heterogeniczny charakter. W tym kontekście wojna na wschodzie Ukrainy jest tym «kolejnym krokiem», do którego doprowadza rosyjski kulturowy imperializm.

Zasadniczym pytaniem w kontekście niniejszych rozważań jest również kwestia rozumienia Rosji, albo, mówiąc inaczej, rozumienia zamiarów Rosji, wykorzystującej w sposób pragmatyczny sferę kultury. Dlaczego więc mimo traktowania państwa rosyjskiego jako podmiotu

destabilizującego obszar ówczesnego ZSRR oraz podmiotu, który poprzez swoje zaangażowanie od wewnątrz destabilizuje również wiele państw zachodnich, nadal z nim się «rozmawia» i współpracuje? Odpowiedź na to nieproste pytanie sprowadza się do kwestii kulturowo-historycznej narracji, którą Moskwa umiejętnie potrafi implementować w system zachodnich wartości. Rosja potrafi umiejętnie wykorzystywać swoją historię i eksportować tę narrację do innych podmiotów na arenie międzynarodowej.

Ukraina natomiast, podobnie jak większość państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej, nadal nie zaproponowała Zachodowi narracji, która opowiadałaby o niej samej z perspektywy niepodległego państwa oraz relacji tego państwa z innymi podmiotami na światowej arenie. Istotnymi w kontekście formowania się ukraińskiej państwowości są dwa aspekty. Pierwszy dotyczy ustalenia jednej wspólnej aksjologicznej wersji historii oraz kultury, a drugi – implementacji tej konsolidacyjnej narracji w zachodnią przestrzeń kultury. Ukraińscy politycy powinni nauczyć się mówić o Ukrainie nie tylko w kategoriach kulturowej zależności od innych, lecz przede wszystkim z perspektywy państwa, które posiada własną historię oraz kulturę.

Ukrainie potrzebna jest elita polityczna, która potrafi zbudować narrację konsolidującą cały naród, a nie jak dotychczas, tworząc przekaz mający na celu realizację partykularnych interesów środowiska politycznego, a wraz z nim zainteresowanej grupy społecznej. Zdefiniowanie stricte ukraińskiej kulturowej narracji oraz jej prezentacja na zewnątrz z pewnością wzmocni ukraińską narodową tożsamość, a wraz z tym pozycję państwa na arenie międzynarodowej.

Василь Карпо (Чернівці)

ЛЮБЛІНСЬКИЙ ТРИКУТНИК – ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕКОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

28 липня 2020 р. в Любліні Україна, Польща та Литва створили Люблінський трикутник – новий формат регіональної взаємодії. За перший рік його існування, відбулися три зустрічі міністрів закордонних справ, дві зустрічі керівників відомств з питань національної безпеки, три зустрічі парламентарів України, Польщі й Литви, розпочав активну роботу Молодіжний форум Люблінського трикутника.

6 липня 2021 р. у Вільнюсі міністри закордонних справ трьох країн підписали Спільну декларацію про європейську спадщину, Дорожню карту співробітництва Люблінського трикутника і План з протидії дезінформації.

Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба взяв участь у зустрічі Люблінського трикутника разом із міністром закордонних справ Польщі Збігневом Рау та заступником міністра закордонних справ Литви Мантасом Адоменасом.

«Міжнародний порядок денний протягом десятиріч формували великі міжнародні організації та альянси. ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, ЄС та ООН структурували світовий лад. Сьогодні, насамперед внаслідок агресивних дій Росії, великим альянсам все складніше підтримувати міжнародний мир і безпеку. Тому великого значення набувають гнучкі регіональні формати, такі як Люблінський трикутник», – підкреслив Дмитро Кулеба.

Міністр наголосив, що Люблінський трикутник є яскравим прикладом нового тренду міжнародної політики зі створення регіональних альянсів: «Цей важливий регіональний формат взаємодії вже сьогодні розкриває потенціал наших трьох країн, зближує нас і зміцнює безпеку України, Польщі та Литви на тлі зростаючих викликів у регіоні».

Співрозмовники обговорили шляхи зміцнення безпеки регіону, зокрема енергетичної, спільну протидію загрозам Північного потоку-2, ситуацію в Білорусі, підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України. Сторони приділили окрему увагу протидії дезінформації.

«Веймарський трикутник свого часу допоміг Польщі повернутися до європейської політики. Сьогодні Люблінський трикутник повертає Україну до простору Центральної Європи, до якого вона завжди історично належала», – заявив глава МЗС України.

Дмитро Кулеба підкреслив, що Люблінський трикутник закріплений в нещодавно затвердженій Стратегії зовнішньополітичної діяльності України як один з важливих нових міжнародних форматів взаємодії нашої держави. Разом з Асоційованим тріо і Кримською платформою ці нові формати відображають нову проактивну зовнішню політику України, спрямовані на створення поясу безпеки й процвітання для України та регіону між Балтійським і Чорним морями.

Розвиток торгівлі, інвестицій та інфраструктурних проектів буде одним з важливих блоків взаємодії Люблінського трикутника.

Україна, Польща й Литва задекларували, що не визнають незаконну окупацію Росією Криму і за жодних обставин не визнають її у майбутньому. Вони закликали Росію вивести війська з тимчасово окупованих територій України, включно з окремими районами Донецької та Луганської областей.

Країни Люблінського трикутника підтримують відновлення територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах, закликають до припинення російської агресії проти нашої держави. Вони також підтримують надання Україні статусу партнера із розширеними можливостями НАТО і заявляють, що надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО є наступним необхідним кроком у цьому напрямі.

«Альянс наших трьох країн не лише сягає корінням глибокої давнини. Наша взаємодія має вимір Парламентської асамблеї Польща-Литва-Україна, а також спільний військовий підрозділ, Українсько-польсько-литовську бригаду. Люблінський трикутник у своїх діях спирається на цей історичний, парламентський та безпековий фундамент», – заявив Дмитро Кулеба.

Люблінський трикутник підкреслює важливість інтенсифікації взаємодії між Європейським Союзом, Північноатлантичним альянсом і Східним партнерством, приділяє особливу увагу розвитку Ініціативи Трьох Морів. Країни формату підтримують співпрацю України з Тримор'ям та іншими регіональними форматами взаємодії.

Задля втілення зазначених цілей, міністри трьох країн створюють платформу політичної, економічної, соціальної взаємодії між Республікою Польща, Республікою Литва та Україною – Люблінський трикутник. Вона передбачає, зокрема, регулярні зустрічі, включно із зустрічами на полях багатосторонніх форматів та із залученням обраних партнерів, а також консультації найвищого рівня між МЗС трьох країн.

Nataliia Kravchenko (Kyiv)

THE ACTIVITIES OF THE UNITED NATIONS: PROBLEMS REFORMING

The United Nations and its organs have an important role to play in preventing and resolving international conflicts and situations that may threaten international peace and security. International disputes are settled peacefully by three main UN bodies: the Security Council, the General Assembly and the International Court of Justice. In addition to the provisions of the Charter, UN bodies in their activities to prevent and resolve disputes are guided by resolutions of the UN General Assembly.

But during the existence of the organization, the conflicts that arose, there were only two effective ways to resolve:

- the conflict ended by itself (the object of the dispute lost its relevance, one of the parties ceased to exist);

- the development of the conflict was frozen on the basis of paragraph 3 of Art. 27 of the UN Charter.

The main reason for the ineffectiveness of many decision-making mechanisms and procedures is the use of the right of «veto» by permanent members of the UN Security Council. Five permanent members of the UN Security Council have the power of veto: Great Britain, China, Russia, the United States and France. During the existence of the international organization, member states have vetoed Security Council resolutions of 262 times.

At the same time, an informal, so-called covert veto has been used hundreds of times. «Hidden veto» – when a representative of one of the five major countries uses the veto if the version of the resolution proposed by other states is put to the vote. In some cases, the use of a «hidden veto» has led to extremely tragic consequences.

Evidence of this is the example of Rwanda. In Rwanda, the 1994 Tutsi genocide killed some 800,000 people, 2 million became refugees, and another 2 million were relocated within the country. In this case, a «hidden veto» was used by France, which led to the absence of the concept of «genocide» in seven consecutive Security Council resolutions.

The imperfection of the procedural form of the UN Security Council has made it impossible to respond to serious conflicts that pose a real threat to international peace and security. In the ten years since the uprising against Syrian President Bashar al-Assad's regime and domestic hostilities, the Russian Federation has blocked the eighth consecutive resolution to resolve the conflict, condemn the proven use of military violence against civilians and condemn the use of chemical weapons. The right of «veto» of a permanent member of the UN Security Council is used by Russia, in fact, as one of the effective means of Russia's hybrid war against Ukraine in Crimea and eastern Ukraine.

Thus, the exercise of the «right of veto» by permanent members of the UN Security Council enables them to realize their personal interests and expand their influence at the regional and global levels. But conflict situations are not resolved due to the negative vote of at least one permanent member due to their own national interests. That is why the issue of reforming the UN Security Council is very acute today. The relevance of the UN in modern conditions lies solely in the fact that it acts as a global forum with the participation of all members of the world community.

ХІІІ БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ,
ПРИСВЯЧЕНА 400-РІЧЧЮ
ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 22 – 23 жовтня 2021 р.

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,7. Зам. № 73. Тираж 100 прим.
Виготівник: Яворський С. Н.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.